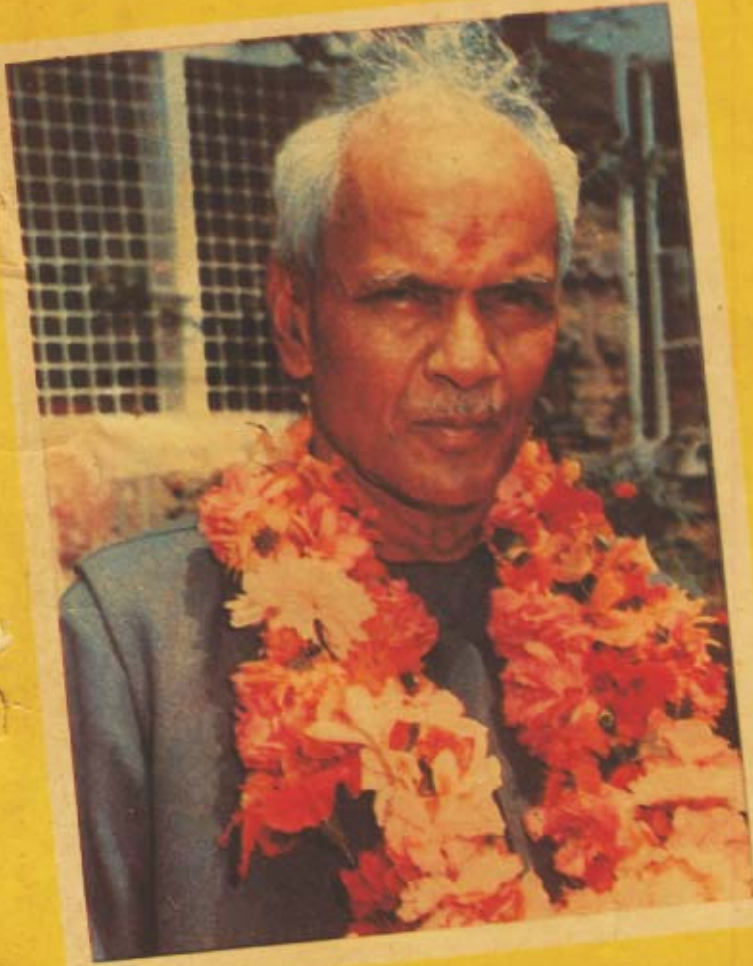

युग शक्ति गायत्री

वर्ष २६, अंक १

जन्युआरी १९९६

वसंत पर्व

परम पूज्य गुरुदेवनां
आध्यात्मिक जन्मदिवस

पर

युग निर्माणा
गायत्री परिवारना

परिजनो तरङ्गिणी

शतृ शतृ नमन

अपना अपना करो सुधार,
तभी मिटेगा भ्रष्टाचार.

ॐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્

યુગ શક્તિ ગાયત્રી

નૈતિક અને સામાજિક પુનરુત્થાનની માસિક પત્રિકા

સંસ્થાપક/સંરક્ષક :

વેદમૂર્તિ તપોનિષ્ઠ યુગદેષ્ટા
પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય
અને
માતા ભગવતી દેવી શર્મા

પરામર્શ દાતા :

પં. લીલાપત શર્મા

સંપાદક :

ડૉ. પ્રણવ પંડ્યા

કાર્યાલય :

ગાયત્રી તપોભૂમિ,

મથુરા-૨૮૧ ૦૦૩

ટેલિફોન :

(૫૬૫)૪૦૪૦૦૦, ૪૦૪૦૧૫

વાર્ષિક લવાજમ : ૪૫ રૂપિયા

આજીવન લવાજમ : ૫૦૦ રૂપિયા

વર્ષ - ૨૬ અંક-૧

જાન્યુઆરી - ૧૯૯૬

પરિજનો ! જાગો !

માનવતા પ્રત્યે અમો એકલાને જ પ્યાર છે એવી કોઈ વાત નથી, આ વીતી ગયેલા જમાનામાં પણ એવા આત્માઓ હયાત છે જે વાસના અને તૃષ્ણાના ગંદકીભર્યા કાદવમાં સડીને મરવા માટે જન્મ્યા નથી, બલકે કંઈક વિશેષ જીવન લક્ષ્ય તેમની સામે છે. સમયના પડકારનો અસ્વીકાર કરવો તેમના માટે સહ્ય અને સંભવ નથી. તેમના અંતરગંમાં પણ માનવતાના પતનનું દર્દ છે અને તેઓ પણ કાયરતાની હદ ઓળંગીને પતનનો પ્રવાહ રોકવા માટે કંઈ કરીને મરવાને માટે તત્પર થઈ રહેલ છે. આવા જ સાથી રાહગીરોને લઈને કંઈક વિચારવા અને કરવાનું દુઃસાહસ કરવામાં આવ્યું હતું. તે માટેનો પ્રયત્ન નિરર્થક ગયો નથી તે સંતોષની વાત છે, બલકે ગઈ કાલ સુધી જે વાતો શેખચલ્લીના સમાન કહેવાતી હતી તે આજે મૂર્તિમાન સંભાવનાઓ બનીને સામે આવી રહી છે.

યુગ નિર્માણ યોજનાએ જે પ્રગતિ કરી છે તેની વિસ્તૃત ચર્ચા બિનજરૂરી છે. સમય આવતાં તેનું વિવરણ કરવામાં આવશે અને તે સમજાઈ જશે તો આશ્ચર્ય થશે કે આટલા અલ્પ સાધનોથી અને આટલી નાની સ્થિતિના લોકોએ કેવી રીતે આટલું મોટું કામ કર્યું. હાલમાં એ વિચારવાનો સમય નથી કે જે સફળતા મળી છે તેના વિશે હર્ષ દર્શાવવામાં આવે. આજે તો એ વાતની જરૂરિયાત છે કે આપણે ચારગણા ઉત્સાહ, સોગણા સાહસ અને હજારગણા ત્યાગ અને બલિદાનની સાથે, જે કરવાનું બાકી છે તેને પૂર્ણ કરવા માટે આગળ વધીએ.

પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય

એક નારીની નિષ્કપટ સાધના

જંબુદ્વિપના નૃત્યસંગીત વિદ્યાલય અને આચાર્ય કુમારદેવને એ દિવસોમાં આર્યાવર્ત જ નહીં, સમગ્ર વિશ્વ જાણતું હતું. તેઓએ સંગીતને સિદ્ધ કર્યું હતું. સંગીતની એવી કોઈ વિદ્યા બાકી નહોતી જેનું રહસ્ય તેઓ જાણતા ન હોય.

મગધ, કૌશલ, કૌશામ્બી, સિન્ધુ, પંજાબ, ઉરુ, કુરુ, મિશ્ર, યુનાન વગેરે અનેક દેશોની રાજકુમારીઓ અને સામંતોની દિકરીઓ ગુરુકુળમાં નૃત્ય અને સંગીત શીખતી હતી. પરંતુ આચાર્યદેવને આજ સુધી કોઈ એવો શિષ્ય નહોતો મળી શક્યો કે જે નાદયોગ સંગીતની પરંપરા તેઓની માફક જ જીવંત રાખી શકે.

તે દિવસે પહેલી વખત આચાર્ય કુમારદેવના હૃદયમાં આશાનાં સોનેરી કિરણો ફૂટ્યાં, જ્યારે મગધની રાજનર્તકી સુનંદાની સૌથી મોટી દીકરી કોશાએ આશ્રમમાં પ્રવેશ લીધો. આચાર્યદેવ જાણતાં હતાં કે સંગીત અને નૃત્યકળાઓ યોગ સાધનાઓ છે. જેમનામાં અસીમ શ્રદ્ધા, નિષ્ઠા અને ચારિત્રિક પવિત્રતા પણ હોય તેઓ જ તેને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ સંસ્કાર આત્મા જોડે વણાયેલા હોય છે. સવર્ણ જાતિમાં જન્મ કે કુળની શ્રેષ્ઠતા સાથે તેનો સંબંધ નથી. આથી જ્યારે તેમણે કોશાને એ રૂપમાં જોઈ તો એમની વર્ષોની નિરાશા દૂર થઈ ગઈ. કોશાને મેળવીને એમનું આચાર્યપણું અને વાત્સલ્ય બંનેય એક સાથે ઉમટી પડ્યાં. તેમણે પૂરા પરિશ્રમથી એને આરતી, અભિસારિકા, પરકીય, પ્રમોદ, મધુમિલન, સંગોપન, સૂચિકા, તાંડવ વગેરે ગૂઢ અને સૂક્ષ્મ ભાવનાઓથી ઓતપ્રોત નૃત્ય શીખવાડ્યા. કોશાએ

તે બધું જ શીખી લીધું. કળામાં પારંગત થઈ અને એક દિવસ મગધની રાજનર્તકીનું યશશીલ પદ પણ પ્રાપ્ત કરી લીધું.

યોગ સાધનાઓ કઠીન બતાવવામાં આવે છે, પરંતુ સિદ્ધિને પચાવવી એનાથી પણ કઠીન વાત છે. તે જે દિવસે મગધની રાજનર્તકી ઘોષિત થઈ, તે દિવસથી જ એને પ્રાપ્ત કરવા માટે શ્રીમંતો, સામંતો, રાજકુમારોમાં પણ હરિકાઈ થવા લાગી. સ્વયં મગધ નરેશની દૃષ્ટિમાં પણ કલુષિતતા આવી ગઈ. કોશાના મગજમાં આચાર્યદેવના એ શબ્દો હજી ખોવાઈ નહોતા ગયા જે તેમણે આશ્રમમાંથી વિદાય આપતી વખતે કહ્યાં હતાં “સુકન્યા ! રાજનર્તકીનું ગૌરવ પ્રાપ્ત થયું તેથી શું ? તું ભારતીય નારી છે, ભારતીય નારી હંમેશાં એક પુરુષને વરે છે અને એના આદર્શો માટે પોતાને ન્યોછવર કરતી રહે છે. તે પરંપરાને ન ભૂલીશ.”

દીપકની જ્યોતમાં બળી મરનારા પતંગિયાઓની માફક અનેક કામુક વ્યક્તિઓની લાલસાઓ આગળ આવી અને કોશાની દેહતાની અગ્નિમાં ભસ્મ થતી થઈ. કોશા મહામંત્રી શકટારના પુત્ર સ્થૂલિભદ્રને પ્રેમ કરતી હતી. તેના સિવાય તેણે સ્વપ્નમાં પણ કોઈ પુરુષનું સ્મરણ કર્યું ન હતું.

કોશા જેટલી પવિત્રતાથી સ્થૂલિભદ્રને પ્રેમ કરતી હતી તેટલી જ તીવ્રતાથી રથાધ્યક્ષ રાજુમાર સુકેતુ તેના પર આશક્ત હતો. જે દિવસે તેને ખબર પડી કે કોશા સ્થૂલિભદ્રને વરી ચૂકી છે

ત્યારથી તેની વેરભાવના જાગી પડી તેણે શકટારની હત્યા કરાવી દીધી જેથી સ્થૂલિભદ્રનો કોઈ પ્રભાવ ન રહે. આ ઘટનાથી સ્થૂલિભદ્ર એટલા દુઃખી થયા કે તેમણે વૈરાગ્ય ધારણ કરી લીધું અને વનમાં તપ કરવા ચાલ્યા ગયા. આ તો કોશાના જીવનમાં વજ્રઘાત સમાન હતું, પરંતુ તેની ચારિત્રિક દૈવતામાં રત્નીભાર પણ ફરક ન પડ્યો.

તપસ્વી સ્થૂલિભદ્ર ચતુર્માસ માટે મગધ આવનારા છે અને તેઓ કોશાના અતિથિ બનશે એ સમાચારથી એના મનમાં એક નાની સરખી આશા હજુ પણ બનેલી હતી, પરંતુ જ્યારે તેઓ આવ્યા અને ચતુર્માસ સાધના કરી ચૂક્યા અને તે દરમ્યાન તેમના મનમાં એક ક્ષણ માટે પણ કામ-વિકાર અને સાંસારિક આકર્ષણ જાગૃત ન થયાં તો કોશાની રહીસહી આશાઓ પણ તૂટી ગઈ.

સ્થૂલિભદ્ર ચતુર્માસ સમાપ્ત કરીને નિર્વિકાર પાછા જતાં રહ્યાં. તે રાત કોશા માટે જીવનની સૌથી નિરાશ અને ભયંકર રાત હતી. આશા જીવનને બાંધી રાખનારી પ્રબળ આકર્ષણ શક્તિ છે, તે તૂટી જાય અને જીવનમાં પ્રસન્નતા જોવા

ન મળે તો વૈરાગ્ય સ્વાભાવિક જ છે. રાતની એક એક પણ તેના માટે ભારે હતી. એક પરમાત્મા સિવાય બીજું કોઈ આશ્રયસ્થાન સમજમાં નહોતું આવતું, પરંતુ એ દિવ્યસત્તાને સમજી શકવું એ બધાના વશની વાત થોડી છે ? તે તો યોગિઓને જ કઠોર તપશ્ચર્યાથી મળે છે.

રાત્રિના સમયે કોશા ઉઠી અને દરવાજાની બહાર નીકળી પડી. તે ઘરમાંથી નીકળીને ક્યાંક આપઘાત કરવા ઈચ્છતી હતી, પરંતુ જેવી દરવાજા પર આવી ત્યાં સામે જ આચાર્ય કુમારદેવને જોઈને અવાકૂ રહી ગઈ. આગળ વધીને તે સજળ નેત્રોએ પ્રણામ કરીને એટલું જ બોલી શકી કે, “આ જીવન ખૂબ કઠીન છે. ગુરુદેવ” તેની આંખોમાંથી આંસુઓની અવિચલ ધારા ફૂટી પડી.

આચાર્યદેવે તેને ઉઠાવીને હૃદયે લગાવતાં કહ્યું, “પુત્રી ઉઠો, તારું ચરિત્ર સ્થૂલિભદ્રની સાધનાથી અનેક ઘણું પવિત્ર છે. હવે તું આશ્રમમાં રહીને શિક્ષણકાર્ય કર, તારી ગાથા ચિરકાળ સુધી ભારતીય નારીને ચરિત્રનો ઉપદેશ આપતી રહેશે.”

નારીનું સહજ રૂપ શીલપ્રધાન છે. તે જ તેનું સૌથી મોટું આભૂષણ પણ છે.

અરસ્તૂની એક કન્યા હતી. નામ હતું પીથિયા. અરસ્તૂના શિષ્ય સિકંદરની રાણીઓ એક દિવસ ગુરુગૃહ ગઈ અને આતિથ્યના ઉપરાંત તેમણે પીથિયાને પૂછ્યું, “ચહેરાને વધુમાં વધુ સુંદર બનાવવા માટે કયા પ્રસાધનો લગાવવાં ?” પીથિયાએ કહ્યું, “તેનું સૌથી મોટું સૌંદર્ય છે - લજ્જા.” તે તેને જાણવી રાખે તો તેનાથી વિશેષ કંઈ કરવાની જરૂર નથી. “સૌંદર્યવાન તે જ છે, જે શીલવાન પણ છે.”

રામકથાની પ્રબળ પ્રેરણા

(રામકથા કરોડો ભારતીયોને માટે ધર્મ, અધ્યાત્મ, નીતિ, સદાચાર, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, વ્યવહાર અને રાજનીતિ વગેરેની યોગ્ય પ્રેરણાઓનો સ્ત્રોત છે. ગાયત્રી તપોભૂમિ મથુરામાં ૬ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૬૮ના રોજ પ્રાતઃકાળે આપેલું પ્રવચન)

સંસ્કાર તપ સાધનાનું પરિણામ

દેવીઓ અને ભાઈઓ,
ભગવાન રામચંદ્રજીનો જન્મ મર્યાદાને કાચમ રાખવા માટે થયો હતો. રામાયણ લખવાનો પણ આ જ ઉદ્દેશ્ય છે, કે લોકોને ભગવાનના ચરિત્ર પરથી પ્રેરણા મળે. તેઓ મર્યાદામાં રહેવાનું શીખે. ગૃહસ્થ જીવન કેવું હોવું જોઈએ ? આપણે કેવો વ્યવહાર કરવો જોઈએ ? એ બધું રામાયણ શીખવે છે.

સ્વયંભૂ મનુ અને રાણી શતરૂપાએ બ્રહ્મચર્યપૂર્વક રહીને કઠોર તપ કર્યું. ભગવાને પ્રસન્ન થઈને પૂછ્યું - 'વત્સ ! શું ઈચ્છો છો ?' તેમણે કહ્યું, 'હે પ્રભુ ! આપ અમને એવું સુસંસ્કારવાન સંતાન પ્રદાન કરો જેની આપના ચરણોમાં અનન્ય ભક્તિ હોય. એવું સંતાન ન આપશો જે સંસારમાં પોતે પણ ઉપહાસનું કારણ બને અને પૂર્વજોનું નામ પણ ડૂબાડે.' ભગવાન હસ્યા અને કહ્યું - 'તમે તપ કર્યું છે. તમારો ઉદ્દેશ્ય અને આદર્શ ઊંચા છે. તમારે ત્યાં સંસ્કારવાન સંતાન જ થશે. સંતાનની કામના પરમાર્થ માટે, ઊંચા ઉદ્દેશ્ય માટે જ કરો, વાસનાની ઈચ્છાથી નહીં. આપણું સંતાન સંસ્કારને ખૂબસૂરત બનાવવામાં પોતાનું જીવન લગાવે એવી ભાવનાઓ હોવી જોઈએ.'

મનુ અને શતરૂપા પછીનો જન્મ રાજા દશરથ અને કૌશલ્યાના રૂપમાં થયો. સંસ્કારવાન સંતાન માટે તેમણે શ્રૃંગી ઋષી દ્વારા પુત્રેષ્ટિ યજ્ઞ કરાવ્યો. તે યજ્ઞના પ્રભાવથી તેમને ત્યાં ચાર

સંતાનોએ જન્મ લીધો. રાજા દશરથ અને માતા કૌશલ્યાએ બાળકોને સંસ્કારવાન બનાવવા માટે વ્યવસ્થા કરી. પતિ પત્ની બંનેના આચરણથી બાળક સંસ્કારી બને છે. આજકાલ લોકો સંતાન પેદા કરવા તો ઈચ્છે છે, પરંતુ તેને સાચી દિશા આપવા માટે, સંસ્કારી બનાવવા માટે થોડુંક પણ ધ્યાન આપતા નથી. અનાજ નહીં, મકાન નહીં, કપડાં નહીં, સંસ્કાર નહીં, તો પછી બાળકોને જન્મ આપવાનું સામાજિક મૂલ્ય શું રહ્યું ? મહારાજા દશરથે બાળકોને યોગ્ય સમયે સંસ્કાર આપવા માટે મહામુનિ વશિષ્ઠને બોલાવ્યા. સંસ્કાર પ્રદાન કરવા માટે એવા જ વ્યક્તિને બોલાવવા જોઈએ, જે બાળકોને આદર્શ ચરિત્રથી સંપન્ન બનાવી શકે.

પ્રાચીન સમયથી ઋષિઓએ સંસ્કારોની વ્યવસ્થા બનાવી છે. સંસ્કારોનો બાળકોના મન-મસ્તક પર મોટો પ્રભાવ પડે છે. તેનાથી ધર્મ-ભાવના પેદા થાય છે. બાળક બહુ જલદી શીખી લે છે. બાળકોમાં અનુકરણની પ્રવૃત્તિ હોય છે. બાળ-મનને જે દિશામાં પણ પ્રવૃત્ત કરવામાં આવે, તે બાજુ તે વળે છે. સૌથી પહેલાં જાતકર્મ અને નામકરણ સંસ્કાર થયા. રાજા દશરથે કહ્યું 'હે - ગુરુદેવ ! એવું નામ રાખજો કે સાર્થક થાય. એવું નામ ન રાખતા, કુડામલ, ઘૂડામલ, નકટામલ નામ એવા જ રાખવા જોઈએ, જેનાથી આત્મગૌરવ અનુભવ થાય. તમારે તમારા બાળકોને શિક્ષણ આપવાનું છે. તે માટે

રામાયણમાંથી બોધ લેવો જોઈએ. હું રામની કેટ-કેટલી વાતો કહું, અવતારોની વાર્તા કહેવાનો રામાયણનો ઉદ્દેશ્ય નથી. તેનો એકમાત્ર ઉદ્દેશ્ય છે - કથાના માધ્યમથી લોકશિક્ષણ આપવું.

ચારે રાજકુમાર જ્યારે થોડા મોટા થયા ત્યારે અન્નપ્રાશન તથા મુંડન સંસ્કાર કરાવવામાં આવ્યા. સંસ્કારના સમયે માતા-પિતા, કાકા-કાકી, દાદા, ભાઈ-ભાભી બધાને ભેગા કરવામાં આવે છે. કેવું બોલવું ? કેવો વ્યવહાર કરવો જોઈએ ? આ બધું કુટુંબીઓ શીખવે છે. દરેક પરિવારવાળાએ એ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે નવા આત્માને કેવી રીતે સંસ્કારી બનાવી શકાય ? આજકાલના મા-બાપ તો સંસ્કારમાં આંધી-તોફાન પેદા કરવાનું જાણે છે. સંસ્કારમાં આંધી-તોફાન પેદા કરવાની શી જરૂર ? જો તમે બાળકમાં સંસ્કાર પેદા ન કરી શકો, તો બાળકોને જન્મ જ ન આપવો જોઈએ. રાજકુમાર જ્યારે મોટા થયા, ત્યારે યજ્ઞોપવિત સંસ્કાર કરાવવામાં આવ્યા. યજ્ઞોપવિત સંસ્કાર એવા નહીં, જે રીતે આજકાલ પંડિતજી આપે, દાન દક્ષિણા લઈ જાય અને દોરો પહેરાવીને જતા રહે છે. જનોઈ આપનાર એવા હોય, જે જનોઈ આપવાની સાથે સાથે જનોઈની પ્રેરણા પણ ભરી દે છે. રામચંદ્રજીને ભજાવવા માટે ટ્યુટર રાખવામાં આવ્યા ન હતા. શિક્ષા-દિક્ષા માટે તેમને ગુરુકુળમાં મોકલવામાં આવ્યા. ઘરનું વાતાવરણ એટલું સારું નથી હોતું. ગુરુકુળમાં યોગ્ય માર્ગદર્શન અને વિદ્યા શીખવા માટે અનુકૂળ વાતાવરણ હોય છે. ગુરુ અને કહે છે જેનામાં મનુષ્યને શ્રેષ્ઠ બનાવવાની શક્તિ હોય છે. ગુરુકુળમાં ચારે ભાઈઓને વિદ્યા શીખવા માટે મોકલવામાં આવ્યા. ચારે ભાઈઓએ થોડા સમયમાં જ બધી વિદ્યાઓ શીખી લીધી. આ રીતે માતા-પિતાનું પૂરું ધ્યાન બાળકોને સુસંસ્કારી બનાવવામાં લાગ્યું. ક્યાંક બાળક કુસંસ્કારી તો નથી થઈ રહ્યા એ વાતનું પણ તેમણે પૂરું ધ્યાન રાખ્યું.

યાદ રાખો કે બાળક જો કુસંસ્કારી બને છે, તો તે માટે માતા-પિતા પણ સમાન રૂપથી જવાબદાર હોય છે. એક હતો ચોર તેને કાંસીની સજા ફરમાવવામાં આવી. તેને પોતાની અંતિમ ઈચ્છા પૂછવામાં આવી તો ચોરે કહ્યું, 'મારે મારી માને મળવું છે.' જ્યારે તેને તેની મા સાથે મળવા દેવામાં આવ્યો તો તેણે પોતાના દાંતથી માનું નાક કાપી લીધું. માએ જોરથી ચીસ પાડી. 'અરે બેટા... ! આ તો શું કરી નાખ્યું ? બેટો બોલ્યો 'મા ! તો મને સંસ્કારવાન ન બનાવ્યો. હું જ્યારે ચોરી કરીને લાવતો હતો ત્યારે તું ચોરીનો માલ રાખી લેતી હતી. તું પહેલાંથી મને ચોરી કરતાં રોકત તો આજે આ સજા શું કામ મળત ?' બાળકને બાળપણથી જ સુધારવું જોઈએ. માતા-પિતા, વાલીઓએ જોવું જોઈએ, કે તે રમી રહ્યો છે ત્યાં કોઈ ગાલી-ગલોચ તો નથી કરી રહ્યો. બાળક કોઈ ખરાબ આદત તો નથી શીખી રહ્યો. આ બધી બાબતોનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ. રાજા દશરથ અને રાણીઓએ પોતાના સંતાનોને એવા જ શુભ સંસ્કાર આપ્યા.

ચારે રાજકુમારો જે પણ કામ કરતા, તે માતા-પિતાની આજ્ઞા લઈને જ કરતા હતા. બાળપણની ઉંમર અનુશાસન શીખવવાની ઉંમર છે. શરૂઆતથી જ અનુશાસન શીખવવું જોઈએ. જેઓ બાળકોને સુશીલ, સજ્જન અને સંસ્કારી બનાવી શકે છે, તેઓ જ બાળકોને જન્મ આપવાના અધિકારી છે. કુસંસ્કારી બાળક પેદા કરવું એ પાપ છે. આજકાલ ઉપદેશ આપવા માટે સૌ તૈયાર છે, પણ ચરિત્ર ઠીક કરતા નથી. રામાયણ વાંચવાથી વૈકુંઠ જશો, એવું હું નથી કહેતો, પરંતુ જે તેના આદર્શ પર ચાલશે, તે જરૂર ઘરતી પર જ સ્વર્ગ બનાવી લેશે. રામાયણ એ વાંચવાનું જ નહીં, લોકશિક્ષણનું પુસ્તક છે. મનુષ્યએ એક જ લગ્ન કરવા જોઈએ. વધુ પત્નીઓ કરવાથી ઘર નરક બની જાય છે. આ શિક્ષણ આપણને રામાયણમાંથી મળે છે. રાજા

દશરથને ત્રણ રાણીઓ હતી. એક ઘરમાં એકથી વધુ સ્ત્રીઓ હોય તો તેમનો સ્વભાવ પણ અલગ અલગ હોય છે. કૈકેયીને કુમતિ સુજી તો ઘરમાં હાહાકાર મચી ગયો. કૈકેયીએ વરદાન માગી લીધું કે રામને ચૌદ વરસનો વનવાસ અને ભરતને રાજગાદી. કૈકેયી પાસેથી દશરથને આવી અપેક્ષા ન હતી. તેઓ સ્વપ્નમાં પણ આવી કલ્પના કરી શકતા ન હતા. તેમને અપાર વેદના થઈ. પિતાજી દુઃખી છે એવું જોયું તો રામચંદ્રજીએ કહ્યું - 'પિતાજી ! મને કહો કે તમે કેમ દુઃખી છો ? શું કરવાનું છે ? હે મા ! તમે બતાવો કે મારે શું કરવાનું છે ?' કૈકેયીએ કહ્યું - 'તમારા ઉપર તેમને મોહ છે. મેં બે વરદાન માગી લીધા. હવે તેમને આપવામાં દુઃખ છે. હવે તમારા પિતાજીને એક જ સંકટ છે કે વચન નથી પાળતા, તો મર્યાદા ભંગ થાય છે અને પુત્રને વનમાં મોકલે તો પુત્રવિયોગનું દારૂણ દુઃખ સહેવું પડે છે.' રામચંદ્રજી કહે છે - 'હે મા ! જે માતા પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરે છે તે બાળક ધન્ય છે. જે બાળક પોતાના માતા-પિતાને સંતોષ આપી શકે છે તે ભાગ્યશાળી છે. આ પૃથ્વી પર તેનું જ નામ ધન્ય છે જે માતા-પિતાની ગરિમા જાળવી રાખે છે. ભગવાન શ્રીરામચંદ્રજીએ નિશ્ચય કર્યો કે માતા-પિતા અને ગુરુની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરવી જોઈએ.

ભગવાન શ્રીરામચંદ્રજીની દિનચર્યા જુઓ. સમયસર ઉઠે. ઘરમાં માતા-પિતાના ચરણસ્પર્શ કરે. ખાવાનું ખાય તો પણ એકલા નહીં, બધા ભાઈઓ સાથે મળીને ભોજન કરે. રમે તો ઝગડે નહીં, આ સંસ્કાર માતા-પિતાએ આપ્યા હતા. તેઓ સારા બનતા ગયા. જ્યાં પણ ગયા, શુભ સમાચાર લઈને આવ્યા. ક્યાંયથી લગ્ન-ઝગડો લઈને ન આવ્યા. યજ્ઞની રક્ષા માટે વિશ્વામિત્રજી રામચંદ્રજીને લેવા આવ્યા, ત્યારે મહારાજા દશરથજીએ કહ્યું - 'ઋષિવર ! આપ સૈન્ય લઈ જાઓ પણ બાળકોને અહીં છોડી જાઓ.' મહર્ષિએ ખૂબ આગ્રહ કર્યો, ત્યારે બાળકોને

આશીર્વાદ આપી દશરથજીએ વિશ્વામિત્રને સોંપી દીધા. શ્રીરામ-લક્ષ્મણ બંને ભાઈઓએ રાક્ષસોનો સંહાર કર્યો અને સૌ ઋષિ મુનિઓ નિર્ભય થઈને યજ્ઞ કરવા લાગ્યા. ત્યારબાદ મહર્ષિ વિશ્વામિત્રજી તેમને જનકપુરમાં થઈ રહેલ ધનુષ્ય યજ્ઞમાં લઈ ગયા. શંભુનું ધનુષ્ય ઘણું ભારે હતું. મોટા મોટા વીરોથી ધનુષ્ય ન તૂટ્યું. જેઓ પહાડ ઉઠાવી શકતા હતા, તેમનાથી પણ ન ઉઠ્યું. ભગવાન રામે ધનુષ્ય ઉઠાવી લીધું અને તોડીને સ્વયંવર જીતી લીધો.

પરશુરામજી આવ્યા અને તેમને અત્યંત કડવાં વચન કહ્યાં. રામચંદ્રજીએ તેમને પોતાના વિનમ્ર સ્વભાવથી જ શાંત કર્યાં. એવું સાંભળ્યું નથી, કે બંનેમાં ગાલી-ગલોચ અથવા મારપીટ થઈ હોય. સજ્જનો પોતાની સજ્જનતા ક્યારેય ગુમાવતા નથી. પરશુરામજી ફરસો લઈને આવ્યા મસ્તક કાપવા, પરંતુ શ્રીરામે તેમને શાંત કરીને મોકલી દીધા. જ્યારે દૂત અયોધ્યા સમાચાર લઈને ગયા તો દૂતોને દશરથજીએ પૂછ્યું - 'અમારા પુત્રોએ ત્યાં કોઈ અભદ્ર વ્યવહાર તો નથી કર્યો ને ? દહેજની વાત તો નથી કરીને ?' દૂતોએ કહ્યું - 'હે રાજન ! આપ ખૂબ જ સૌભાગ્યશાળી છો. આપના બાળકો તો ત્રણે લોકોમાં અજવાળું કેલાવનાર છે. ચંદ્રમા અને સૂરજથી પણ વધુ યશ તમારા બાળકોનો છે.'

દરેક માતા-પિતાની શાન એમાં જ છે કે તેમનું બાળક ગુણવાન, ચરિત્રવાન, શીલવાન હોય. મહોલ્લાવાળા કહે છે કે આવું બાળક ક્યાંય જોયું નથી. કેટલું શાલીન, સભ્ય બાળક છે.' બાળકનું ગૌરવ આજ વાતમાં છે. આપનો દિકરો કલેક્ટર, વકીલ, મિનિસ્ટર કે મેજિસ્ટ્રેટ બની ગયો તેમાં ગૌરવ નથી. કિસ્સો સાંભળવામાં શાન એ વાતમાં છે, કે લોકો કહે કે આવો છોકરો કદી જોયો નથી. એવો દિકરો શા કામનો જે એક પત્ની વિલાયતથી લઈને આવ્યો હોય અને એક ઘેર બેઠેલી હોય, એમાં પણ શું પિતાની કોઈ આબરૂ છે ?

શ્રીરામચંદ્રજી પિતાજીને કહી રહ્યા છે - 'પિતાજી ! મને આજ્ઞા આપો. આ મારી અને આપની બંનેની ખુશીનો સમય છે. જો પિતા પ્રેમ-પ્રમાદ કરે તો પુત્ર કર્તવ્યથી વિમુખ થઈ જાય છે. કર્તવ્યથી, કર્મથી જે વિચલિત કરાવે છે, તેઓ પ્રેમ-પ્રમાદી છે.' રામાયણ આજ્ઞા અને અવજ્ઞા બંને શીખવે છે. જે યોગ્ય હોય તેનું પાલન કરો. જે અયોગ્ય હોય તેની અવજ્ઞા કરો. રામચંદ્રજીએ એવું જ કહ્યું. પિતાજીના રોકવા છતાં પણ ન રોકાયા. વનમાં જવા માટે સહર્ષ તૈયાર થઈ ગયા.

રામચંદ્રજી સીતાજીને કહી રહ્યા છે, - 'મારી આજ્ઞા છે કે તમે વનમાં ન આવો, ઘરે રહીને માતા-પિતાની સેવા કરો.' સીતાજીએ આજ્ઞા ન માની. સુખમાં પતિની સાથે રહી છું, તો દુખમાં પણ સાથે રહેવું એ મારું કર્તવ્ય છે, એમ વિચારી વનવાસ ગયાં. લક્ષ્મણજી કહી રહ્યા છે - 'ભાઈ ! હું તમારા વગર કેવી રીતે રહીશ ? મારું તો સર્વસ્વ આપ જ છો.' ભગવાન કહે છે - 'ભરત અત્યારે છે નહીં, પિતાજી વૃદ્ધ છે, તું ઘરે જ રહે. માતા-પિતાનું ધ્યાન રાખજે, તેમની સેવા કરજે.' પરંતુ લક્ષ્મણજીએ પણ ક્યાં કહેલું માન્યું ? તેઓ પણ સાથે ગયા. ભરતજીને ખબર પડી કે ભાઈ શ્રીરામને વનવાસ થયો છે, તો તેઓ પણ રામચંદ્રજીને પાછા લાવવા વનમાં ગયા. પરંતુ ભગવાન રામે શું તેમનું કહ્યું માન્યું ? ગુરુ મંત્રી, કુટુંબી બધા મનાવવા આવ્યા, પરંતુ ભગવાન પાછા ન આવ્યા. બધાને ભગવાન રામે કહ્યું - 'તમે મને જોઈને દુઃખી થઈ રહ્યા છો ? શું આપે શિવી, દધીચિ, હરિશ્ચંદ્રનું જીવન નથી જોયું ? કેટલાં દુઃખો સહ્યાં હતાં તેઓએ...? ધર્મના માર્ગે ચાલવામાં ગમે તેટલાં કષ્ટ આવે તો પણ સ્વીકાર કરવો જોઈએ.'

સત્ય જેવો બીજો કોઈ ધર્મ નથી, હે મંત્રીઓ! ગુરુજનો! આપ સૌ મને પાછો લઈ જવા માગો છો, પરંતુ મેં ધર્મના માર્ગ પર ડગ

માંડી દીધા છે. તેને હું છોડી દઉં તો ત્રણે લોકમાં મારી નિંદા થશે. લોકો નિંદા કરે તો નિંદનીય જીવન પણ મરવા સમાન જ છે. માતા-પિતા, ગુરુ હોય કે ભાઈ ખોટી આજ્ઞા દે તો અવજ્ઞા કરી દેવી જોઈએ. આ રામાયણ શીખવે છે. જ્યાં ધર્મ તથા કર્તવ્ય આવે છે, તેનું જ પાલન કરો. જે વ્યક્તિ ધર્મ પર અટલ રહે છે, તેની પાસે સઘળી ચીજો ચાલી આવે છે.

ગુરુ વસિષ્ઠ કહે છે - 'જે પ્રકારે બોલાવ્યા વગર નદીઓ સમુદ્ર સુધી જાય છે, તે પ્રકારે સુખ-શાંતિ અને સન્માન પણ ધર્મના માર્ગ પર ચાલનાર પાસે ચાલ્યાં આવે છે.' ભરતજી પણ શ્રીરામચંદ્રજીની પાદુકાઓ લઈને પાછા આવી ગયા. ભરતને માતા કહેવા લાગી - 'રાજગાદી પર બેસ', તો ભરતે આજ્ઞા ન માની. એની પર તો ભાઈ રામજીનો હક હતો. રાજ્યના અધિકારી તો મોટા ભાઈ રામજી જ છે. હું રાજગાદી પર બેસું તો પાપી કહેવાઈશ. આ રીતે ભરતજીએ સૌની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી દીધું. ભગવાનની આજ્ઞા મોટી છે અને ભગવાનની આજ્ઞા છે - ધર્મ-કર્તવ્યનું પાલન કરવું. એ રીંછ વાનરો જેમણે ઘર છોડી ભગવાનનું પરમાર્થનું કામ કર્યું. તેમના વિષયમાં ભગવાન રામચંદ્રજી કહે છે - 'મારા ભક્તો એ છે, જે મારી આજ્ઞાનું પાન કરે છે. માળા ફેરવનારો ભક્ત નથી. તમે ધર્મના માર્ગ પર મારી આજ્ઞાનું પાલન કરી રહ્યા છો એટલે જ તમે મારા સ્નેહના અધિકારી છો.'

આજકાલ માતા-પિતા સંતાનને સુંસ્કારી નથી બનાવી શકતા. કહે છે સમય નથી મળતો કે જેથી બાળકો પર ધ્યાન આપી શકીએ. નહીં તો બાળકો પેદા ન કરો. સંસ્કાર એ તપસ્યાનું ફળ છે. રામાયણ એ પણ શીખવે છે કે ઉચિત આજ્ઞાનું જ પાલન કરો. જો અયોગ્ય આજ્ઞા આપે તો ભરત, રામ, સીતાની જેમ અવજ્ઞા કરી દેવી જોઈએ. રામાયણ આ પ્રેરણા આપે છે.

બુદ્ધિનો અપયો

મહાત્મા નિષ્કંપ નગરની બહાર ઉપવનમાં રોકાયા છે. આ સમાચાર સાંભળી જિજ્ઞાસુ સાધકો એમના જ્ઞાનનો લાભ લેવા જઈ પહોંચ્યા. વિદ્યુપે પણ સાંભળ્યું, તેઓ પરમાર્થ તથા આત્મ કલ્યાણની સાધનામાં લીન હતા. એમને પોતાની સાધનામાં સહેજ ગતિરોધ અનુભવાયો. આ પ્રસંગનો લાભ લેવા તેઓ પણ ત્યાં પહોંચ્યા.

સહેજ શિષ્ટાચાર પછી મોકો મળતાં વિદ્યુપે પૂછ્યું-“મહાત્મન્ ! સાધનામાં ભૌતિક વૈભવ બાધક બને છે પરંતુ એને છોડી પણ શકાતો નથી અને છોડ્યા વગર પ્રગતિ પણ નથી થતી. કૃપા કરીને કોઈ માર્ગ દર્શાવો.”

મહાત્મા હસ્યા અને બોલ્યા-“વત્સ ! તમારી બુદ્ધિને અપયો થઈ ગયો છે. હલકો ખોરાક આપો”

વિદ્યુપ આ વાત ન સમજવાથી અવાક ઊભા રહ્યા. મહાત્મા એમની સ્થિતિ સમજી ગયા અને કહેવા લાગ્યા, “મગજને વધુ તનાવયુક્ત ન બનાવો. પોતાની રમતમાં તલ્લીન બાળકોની ગતિવિધિઓમાં રસ લીધા કરો, ત્યાં જ તમારા પ્રશ્નનો વ્યાવહારિક ઉત્તર મળી જશે.”

બાળકોની રમતમાં આ ગંભીર પ્રશ્નનો ઉત્તર ? વિદ્યુપ મનોમન સંકલ્પ-વિકલ્પ કરવા લાગ્યા-શું કહેવું ? કેવી રીતે કહેવું ? બોલ્યા-“ભગવન્ ! પોતાના જ શ્રીમુખેથી શંકાનું નિવારણ કરી આપો તો અતિકૃપા રહેશે.”

મહાત્માએ સ્મિત વેર્યું. પ્રેમથી વિદ્યુપની પીઠ પર હાથ ફેરવતાં તેઓ કહેવા લાગ્યા, “વત્સ ! શબ્દ કરતાં ક્રિયાનું શિક્ષણ વધુ ઉપયોગી હોય

છે. તને કદાચ શંકા થાય છે કે બાળકોની રમતમાં કયો બોધ મળશે, પરંતુ ધ્યાન રાખો કે આ સંસાર એ પરમ પ્રભુનું ક્રિયાંગણ જ છે. એના મહત્વપૂર્ણ પાસાઓ ક્રિયાના સિદ્ધાંતો દ્વારા સમજી શકાય છે. વળી ભગવાન દત્તાત્રેયને પ્રકૃતિ અને જીવજંતુઓ શિક્ષણ આપી શકે છે તો શું તને બાળકો નહીં આપી શકે ? જા મનોયોગપૂર્વક પ્રયાસ કર.”

વિદ્યુપ પ્રણામ કરીને પાછા ફર્યા. આદેશ અનુસાર એમણે રમતમાં લીન બાળક-બાળકીઓને જોવાનું શરૂ કર્યું. શરૂઆતમાં જ એમણે પોતાના અંતઃકરણમાં હળવાશ અનુભવી. એમણે જોયું કે બાળકો રમતી વખતે કેટલા તન્મય થઈ જાય છે ! એમની તન્મયતાની સાથે વિદ્યુપ પણ તન્મય થવા લાગ્યા. પ્રશ્નનો જવાબ ન મળ્યો છતાં સહજ શાંતિ મળવા લાગી અને એક દિવસ અચાનક એમના ગંભીર પ્રશ્નનો ક્રિયાત્મક ઉત્તર મળી ગયો.

ત્રણ બાળકો રમી રહ્યા હતા. બે બાળકો અને એક બાળકી. ઘોડેસવારીની રમતનો પ્રસ્તાવ મૂકાયો. ઘોડા શોધવામાં આવ્યા. બે લાઠીઓ મળી. એમને જાંઘોની વચ્ચે દબાવીને બાળકો ઘોડેસવાર બની ગયા. ચાબૂકને બદલે જુવારનાં પાતળાં થડ લેવામાં આવ્યાં. પરંતુ ઘોડા બે હતા અને સવારો ત્રણ. નિર્ણય થયો કે વારા પ્રમાણે સવારી કરવામાં આવે. બંને બાળકો ઘોડા પર સવાર થઈને ચાલી નીકળ્યાં અને ચાબુક ધુમાવતા રહ્યાં. બાળકી એક ક્ષણ માટે જોતી રહી પછી અચાનક એણે બે ડંડીઓ ઉપાડી. એકને જાંઘની વચ્ચે

દબાવીને ઘોડો બનાવ્યો તથા બીજાથી ફટાફટ ચાબુક મારવાનું શરૂ કર્યું. વિદ્રુપ બાળકીના ભોળપણ પર હસ્યા, બિચારીને ઠીક ઘોડો પણ મળી ન શક્યો.

પરંતુ એમનું હસવું અટકી ગયું. એમણે જોયું કે બાળકીનો દુર્બળ ઘોડો એ બધાથી આગળ પહોંચી ચૂક્યો હતો. બંને બાળકોના સારા (ભારે) ઘોડા એમની ગતિમાં બાધક બન્યા હતા અને બાળકીનો મુડદાલ (હલકો) ઘોડો એના માટે વરદાન સિદ્ધ થઈ રહ્યો હતો.

મગજે પાસુ બદલ્યું. રસાનુભૂતિની સાથે સાથે વિવેક કાર્ય પણ કરવા લાગ્યો. દેશ્ય સ્થૂલમાંથી સૂક્ષ્મ દેષ્ટિનો વિષય બની ગયું હતું. વિદ્રુપને જાણે કે દિવ્ય દેષ્ટિ મળી ગઈ. તેઓ જોઈ રહ્યા હતા કે વિશ્વ કિડાને પોતાની જાતને બુદ્ધિમાન-જ્ઞાની ગણનારા પ્રૌઢ બાળકો દ્વારા રમાતો જીવનનો ખેલ જોઈ રહ્યા હતા. નામ, યશ-વૈભવ, કીર્તિ વગેરેના સુગઢ-સુંદર લાકડીના ઘોડા એમને જરૂરી લાગ્યા. પ્રગતિ પથ પર દોડવું

અને આગળ વધવું એ તો પોતાના પગની શક્તિ ઉપર જ સંભવ છે. પ્રતિભા, ચારિત્ર્ય, સાહસ, ધૈર્ય વગેરે ગુણોની શક્તિ જ સહનશીલતા લાવે છે. પરંતુ ઘોડેસવાર 'વિકાસ' ના સાધક કહેવડાવવા માટે સ્થૂળ પ્રતીક પણ એમને જરૂરી લાગે છે.

વિદ્રુપ ફરીથી મહાત્મા નિષ્કંપ પાસે પહોંચ્યા. પોતાનો અનુભવ સંભળાવ્યો. સાંભળીને મહાત્માએ કહ્યું, "વત્સ ! તું સાચો દેષ્ટિકોણ અપનાવ્યો. શું હજી પણ સાધના માટે ભૌતિક વૈભવ જરૂરી લાગે છે." વિદ્રુપે પોતાની ભૂલ સ્વીકારી મહાત્માએ આશીર્વાદ આપ્યા-"તારી સાધના આગળ વધશે. એ માટે ભૌતિક વૈભવનો અભાવ નહીં પણ એનો ભાર જ અવરોધ ઊભો કરે છે. લોકમર્યાદા માટે પણ જો જરૂર પડે તો તું એનું પ્રત્યક્ષ સમાધાન જોઈ જ ચૂક્યો છે."

વિદ્રુપે ધન્યતા અનુભવી તથા મહાત્માના નિર્દેશ અનુસાર સાધનામાં શ્રેષ્ઠ ગતિ પ્રાપ્ત કરી.

એક જિજ્ઞાસુએ ઈરાનના તત્ત્વજ્ઞાની કવિ શેખ સાદીને પ્રશ્ન પૂછ્યો, "મહાશય ? પરોપકારી મોટો છે કે બળવાન ?"

શેખ સાદીએ ઉત્તર આપ્યો, "પહેલાં તમે મારા એક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપો તો પછી હું તમારી જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરી આપીશ. એ બતાવો કે હાતિમના સમયમાં સૌથી મોટો પહેલવાન કોણ હતો ?"

જિજ્ઞાસુએ ઘણો જ વિચાર કર્યો, પરંતુ તેને કોઈ પહેલવાનનું નામ યાદ આવ્યું નહીં. જોકે તે સમયમાં અનેક પહેલવાનો થઈ ગયા હતા. પરંતુ હાતિમના પરોપકારની અનેક ઘટનાઓ તેને યાદ હતી.

શેખ સાદીએ તેને સમજાવ્યું કે પરોપકાર એટલા માટે મોટો છે કે એમાં બીજાઓનું હિત, સહાયતા અને સેવાભાવ સમાયેલ રહે છે. બળ ફક્ત ત્યારે યાદ કરી શકાય છે જ્યારે ઉપકારવશ હિત કર્યું હોય. પૂછનાર સંતુષ્ટ થઈને ચાલી નીકળ્યો.

“જપની સાથે ધ્યાન” આ જ છે સાધનાનું મહાવિજ્ઞાન

સને ૧૯૬૨ ની વાત છે. શિકાગોના ટેડ સીરિયસ નામના વ્યક્તિએ કલ્પના દ્વારા દૂરક્ષેત્રની વસ્તુઓના ચિત્રો ફિલ્મીકેમેરામાં ઉતારીને ફક્ત વૈજ્ઞાનિકોને જ અચંબામાં નહોતા નાખ્યાં, પરંતુ વિજ્ઞાનની સામે એક પડકાર ઊભો કરી દીધો કે શું વિજ્ઞાને પ્રકૃતિ, પદાર્થ અને બ્રહ્માંડની જાણકારીઓ માટે માત્ર ભૌતિક ઉપકરણો સુધી જ સીમિત રહેવું પડશે ? શું મનુષ્ય શરીર એનાથી પણ સમર્થ ઉપકરણ નથી જેના દ્વારા બ્રહ્માંડ વ્યાપી હલચલોની આટલી સ્પષ્ટ જાણકારી લઈ શકાય છે જેટલી ભૌતિક ઉપકરણો દ્વારા પણ સંભવ નથી.

વસ્તુતઃ વાત એમ બની કે એક દિવસ ટેડ સીરિયસ નામની ઉપરોક્ત વ્યક્તિ પોતાના એક ફોટોગ્રાફર મિત્ર પાસે ફોટો પડાવવા જઈ રહ્યા હતા. રસ્તામાં કોઈ પરિચિત મિત્રએ જણાવ્યું કે તે અત્યારે તેના (ટેડના) સાસરેથી આવી રહ્યો છે જ્યાં એની ધર્મપત્ની અત્યંત સંકટગ્રસ્ત અવસ્થામાં બીમાર છે. ટેડ સીરિયસને સવારે જ ધર્મપત્નીનો પત્ર મળ્યો હતો, જેમાં ક્યાંય તેની અસ્વસ્થતાનો ઉલ્લેખ નહોતો. આ સમાચારથી તેની સ્મૃતિ ધર્મપત્ની માટે ઘનિષ્ટ બની ગઈ. જે સમયે તે કેમેરા સામે બેઠો હતો, ત્યારે પૂર્ણ રીતે તે પોતાની પત્નીના જ વિચારોમાં ખોવાયેલો હતો અને એ સ્થિતિમાં જ જોહાન્સ નામના તેના ફોટોગ્રાફરે ફોટો લીધો હતો. જ્યારે તેણે ફિલ્મ ધોઈ તો એ જોઈને આશ્ચર્યમાં પડી ગયો કે જે નંબરની ફિલ્મમાં તેણે ટેડ સીરિયસનો ફોટો પાડ્યો હતો તેમાં ખાટલા પર સૂતેલી એક સ્ત્રીનો ફોટો હતો અને તેની આજુબાજુ એક પુરુષ, બે મહિલાઓ અને એક અન્ય વ્યક્તિ જે

ઝંકટર લાગતા હતા, સ્ટેથોસ્કોપથી તે મહિલાના શરીરની તપાસ કરી રહ્યાં હતાં. પાછળથી ખબર પડી કે તેની પત્ની બીમાર હતી અને એ સ્થિતિમાં તે જ ઝંકટરે તેની સારવાર કરી હતી.

ટેડ સીરિયસે આ ફોટો જોયો ત્યારે તે ચિલ્લાઈ ઉઠ્યો, “અરે ! આ સ્ત્રી તો મારી પત્ની છે”, પાસે ઊભેલા લોકો એમના સાસુસસરા તથા કુટુંબીઓ હતા. ઝંકટર એમના જ ફેમીલી ઝંકટર હતા જેને પોતે સ્મરી રીતે ઓળખતો હતો અને નામ વગેરે પણ જાણતો હતો.

આ વિશેષતા ફિલ્મની હતી ? કે કોઈ ફોટોગ્રાફરને હિપ્નોટાઈઝ કરી રહ્યું હતું કે ટેડના મગજમાં કોઈ ચક્કર હતું ? આ પ્રશ્ને ફોટોગ્રાફરના મગજમાં અનેક શક્યતાઓ ઉભરાયા પછી એણે કેટલીય પ્રકારની ફિલ્મો વડે, કેમેરાઓ બદલી બદલીને સ્વસ્થ ચિત્તે કેટલાય પ્રકારના ટેડના ફોટા લીધા. દરેક વખતે એ દંડ રહી જતો હતો કે, ટેડ જે વસ્તુનું ધ્યાન કરતો તે જ ધ્યાનવાળું ચિત્ર તેના કેમેરાની ફિલ્મમાં પકડાતું હતું. આ એક એવી ઘટના હતી જે વૈજ્ઞાનિકોને પણ આશ્ચર્યચકિત કરવાવાળી હતી, તેથી તેણે આ જાણકારી પત્રકારોને આપી. પત્રકારોની ઉપસ્થિતિમાં ટેડના ફોટા લેવામાં આવ્યા ત્યારે પણ ટેડની સશક્ત કલ્પનાઓના જ ફોટા આવ્યા. ટેડ અખબારોનાં આકર્ષણનું વિષય બની ગયા. એની કલ્પનાના ફોટા સહિત એના જુદા જુદા ફોટાઓ અખબારોમાં છપાયા. એને જોવા તથા તપાસવાવાળાઓની કતાર લાગવા માંડી આ દરમ્યાન તેની તપાસના ભાગરૂપે જે ફોટાઓ લેવામાં આવ્યા તેમાં નેપોલિયન બોનાપાર્ટ, તેનું સૈન્ય, ઈટાલી અને કોર્સિકાના કિલ્લા, ઈજીપ્તના

પિરામીડ તથા કેટલાક એવા ઐતિહાસિક સ્થળોના ફોટા પણ કલ્પનાથી ખેંચ્યા, જે અત્યારે ફક્ત પુરાતત્વ સામગ્રીના રૂપમાં જ ઉપલબ્ધ હતા. તે કલ્પના ચિત્રો અને સાચા ફોટાઓમાં એટલું જ અંતર રહેતું હતું કે કલ્પના ચિત્રો થોડા ધૂંધળા હતા, પરંતુ આકૃતિ અને વસ્તુમાં રત્તીભાર પણ અંતર નહોતું. નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું સૈન્ય સંકડો વર્ષ પહેલાં જે હતું તેના ફોટા જોઈને પુરાતત્વના નિષ્ણાતોએ એ સાબિત કર્યું કે નેપોલિયન બોનાપાર્ટના સિપાઈઓ બરાબર આવી જ વેશભૂષા ધારણ કરતા હતા. નવેમ્બર ૧૮૬૮ની કાદમ્બનીના અંકમાં ફ્લેહપુર સીકરીના બુલંદ દરવાજા તથા લાલ કિલ્લાના તેના ધ્યાન દ્વારા પાડેલ ફોટાઓ છાપીને એને કેમેરાથી લીધેલ ફોટા સાથે સરખાવવામાં આવ્યા તો એમાં રત્તીભારનું પણ અંતર નથી. નવાઈની વાત એ છે કે ટેડ સીરિયસે ભારતદેશનો માત્ર નકશો જોયો છે, અહીંયા ભૂમિ પર પગ રાખવાનો એને ક્યારેય સુયોગ સાંપડ્યો નથી.

આ આશ્ચર્યજનક ઘટનાઓથી બે પ્રશ્નો બહાર આવે છે કે (૧) શું સાચે જ ધ્યાન દ્વારા “ધ્યેય અને ધ્યાનકર્તા” ની વચ્ચે કોઈ ભૌતિક સંપર્ક સ્થાપિત થઈ શકે છે અને એ સંપર્કથી બંને વચ્ચે કોઈ રાસાયણિક આદાનપ્રદાનની ક્રિયા સંભવ થઈ શકે છે? (૨) શું સૃષ્ટિમાં એવા પણ કોઈ તત્ત્વ છે જે માનવીય ચેતનાનો સંબંધ ભૂત અને ભવિષ્ય સાથે જોડી શકે છે?

આ સમય સુધીમાં માઈક્રોવેવ, માઈક્રો ફિલ્મ તથા માઈક્રોટ્રાન્સમીટરની શોધ થઈ ચૂકી હતી જેનાથી એ વાત સિદ્ધ થઈ ચૂકી હતી કે “શબ્દ” અને “આકાર” ને શક્તિતરંગો (એનર્જીવેવ) માં બદલીને તેમને નિયંત્રિત સ્થિતિમાં એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાને મોકલી શકાય છે. આ પ્રણાલીને ‘ટેલીવિઝન’ કહે છે જેના દ્વારા એક સ્થાનેથી

શક્તિશાળી વિદ્યુત તરંગોના આધારે ચિત્ર અને ધ્વનિને ચારેય બાજુ ફેંકી શકાય છે. આ તરંગો જેટલા વધારે વિદ્યુત શક્તિથી ફેંકાયેલા હશે, તેટલે દૂર સુધી તેનું સંચારણ કરી શકાય છે. એનાથી સ્પષ્ટ છે કે ટેલીવિઝન પ્રસારણોમાં જબરદસ્ત વિદ્યુતશક્તિ નિયોજીત કરવામાં આવે છે, નહીં તો પ્રસારણોનું એક-બે માઈલમાં પણ પકડાવું અસંભવ થઈ જાય.

આ ઘટનાની વસ્તુસ્થિતિની તપાસ વૈજ્ઞાનિકો, ફોટોગ્રાફરો, બુદ્ધિજીવીઓની એક સામૂહિક ટુકડીએ કરી જેની અધ્યક્ષતા ‘ઈલિનાએસ સોસાયટી ફોર સાઈકિક રિસર્ચ’ ની ઉપાધ્યક્ષ સન્નારી પાલિન ઓહલરે કરી. તપાસસમિતિએ જે નિષ્કર્ષ રજૂ કર્યો તેમાં આ ઘટનાઓની પુષ્ટિ તો કરવામાં આવી, પરંતુ એ સ્પષ્ટરૂપે સ્વીકારવામાં આવ્યું કે વિજ્ઞાન અત્યાર સુધી સાચી હકિકતોની જાણકારી મેળવવામાં અસમર્થ છે.

સુપ્રસિદ્ધ અમેરિકન “જીવ રસાયનજ્ઞ” ડૉ. કેમરાને ઊંદરો પર જાતજાતના પ્રયોગો કરીને એ બતાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે કે મનુષ્ય શરીર જે કોશોથી (સેલ્સ) બનેલ છે તેમાં “ન્યુક્લિક એસિડ” નામનું એવું તત્ત્વ જોવા મળે છે જેને ધ્યાન દ્વારા નિરંતર પ્રશિક્ષિત કર્યા પછી ખૂબ શક્તિશાળી રૂપમાં કયાંય પણ આઘાત કરી શકાય છે. એનાથી બે વસ્તુઓ વચ્ચે જે સંબંધ સ્થાપિત થાય છે તેમાં વિચાર પ્રણાલીનું આદાનપ્રદાન થઈ શકે છે, એવું હજુ શોધી નથી શકાયું, પરંતુ આ સુનિશ્ચિત તથ્ય છે કે એકના કેટલાક તત્ત્વ અને તેના ગુણ બીજામાં અને બીજાના પહેલામાં નિશ્ચિતરૂપે અદલબદલ થાય છે. ધ્યાન દ્વારા જ્યારે કોઈ વસ્તુને એક વ્યક્તિના મન સાથે જોડવામાં આવે છે તો આ ન્યૂક્લિક એસિડની વિચારમાળાના માધ્યમથી એ વસ્તુનું પ્રતિબિંબ મેળવી શકાય છે. આનાથી પણ એ સિદ્ધ થઈ

શકે છે કે ભારતીયોનું “ધ્યાનવિજ્ઞાન” એક દુર્લભ શોધ હતી જેના માધ્યમથી ઋષિ, મુનિ, તપસ્વી, યોગી સૃષ્ટિની ખૂબ જ દૂરની હલચલોને પોતાના મગજના ટેલિવિઝનની પ્લેટ પર ઉતારી લેતા હતા અને ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાનને ખુલ્લા પુસ્તકના રૂપમાં વાંચી લેતા હતા.

ઈંગ્લેન્ડની બી. એફ. ગુડરિચ કંપનીના રીસર્ચ ડાયરેક્ટર ડૉ. ડબલ્યુ. એલ. સેમાન તથા ઈટાલીના રંગસૂત્રોના નિષ્ણાતોએ શોધ કરીને સાબિત કરી દીધું છે. એમણે એક પ્રયોગમાં જોયું કે સતના અંધકારમાં પણ વીજળીના ઘણા બધા તાર ફેલાયેલા હોવા છતાં પણ ચામાચીડિયું ત્યાંથી ઉડતી વખતે તાર સાથે અથડાતું નથી. એમણે ચામાચીડિયાની આંખો પર પટ્ટી બાંધીને ઉડાડ્યું અને જે સ્થાન પર ઉડાડવામાં આવ્યું ત્યાં ખૂબ બારિકમાં બારિક દોરાઓ અસંખ્ય માત્રામાં બાંધવામાં આવ્યા. આ જટિલ સ્થિતિમાં પણ ચામાચીડિયું દોરાઓને અથડાયા વગર ઉડતું રહ્યું. આંખોની મદદ વગર ચામાચીડિયું વસ્તુઓની ઉપસ્થિતિનો કઈ રીતે તાગ મેળવે છે. એના અભ્યાસ દરમ્યાન ખબર પડી કે ચામાચીડિયું ઉડતી વખતે મોંમાંથી અત્યન્ત સૂક્ષ્મ ધ્વનિ નીકળે છે. આ કાનોથી ન સંભળાય તેવા ધ્વનિ અથડાઈને ચામાચીડિયાના રેટીક્યુલર ફોર્મેશન (માથાનો એ ભાગ જ્યાં હિન્દૂઓ શિખા રાખે છે.) સાથે અથડાય છે અને ધ્યાનવાળા સ્થળે પહોંચીને તેને વસ્તુની હાજરીનું ભાન કરાવી દે છે.

મંત્રોચ્ચારણમાં ક્ષણાંતીત ધ્વનિના નિરંતર કંપનને ધ્યાન દ્વારા “નાભિકીય રસાયન” બહુ જ દૂર દૂરના અજ્ઞાત સ્થળ સુધી પહોંચાડવા માટે સમર્થ બની જાય છે. ધ્યાન ઉપરછલ્લું હોય તો ભલે ખબર ન પડે પરંતુ પ્રગાઠ થતું જાય છે. ટેડ સીરિયસની માફક લક્ષ્યનો સંદેશ, પ્રાણ અને પ્રકાશ અંતઃકરણમાં ઉતરવા લાગે છે, એને જ પોતાના ઈષ્ટનું સ્વપ્ન, સંદેશ, મદદ વગેરે જે પણ

કહીએ તે માની શકાય છે.

ગાયત્રીમંત્રના ધ્વનિ તરંગો તારની વીંટીની માફક ઉપર તરફ જાય છે અને બ્રહ્માંડના સૂક્ષ્મ પડખોને માધ્યમ બનાવી સૂર્ય સુધી પહોંચી જાય છે. આ ધ્વનિ ત્યાંથી પ્રતિધ્વનિત થઈને પોતાની સાથે ગરમી, પ્રકાશ અને વિદ્યુત અણુઓની ફોજ જપ કરનારાના શરીરમાં એવી રીતે ઉતારી જાય છે જેવી રીતે ટેડ સીરિયસના ધ્યાન કરવાથી ધ્યેયનું પ્રતિબિંબ એના મગજમાં છાયા ચિત્રની માફક ઉતરતું જાય છે. ટેડ એ પ્રયાસમાં છે કે તે ટેલિવિઝનની માફક આકૃતિઓને સમયની નિર્ધારિત સીમામાં સતત ઉતારતા રહે અર્થાત્ મગજમાં ચિત્ર મૂવી કેમેરામાં ઉતારે જેથી પ્રાચીનકાળમાં થયેલી ઘટનાઓ ટેલિવિઝનની માફક જોઈ શકાય.

સૂર્ય આપણા બ્રહ્માંડનું નાભિકેન્દ્ર અથવા આત્મા છે, આપણી સૃષ્ટિનો પ્રારંભ, વિકાસ અને વિનાશ અહીંયાથી જ થાય છે. જો કોઈ ચેતનાથી પૂરી રીતે સૂર્યમાં આત્મસાત થઈ શકે તો ટેડ સીરિયસ ભલે મૂવી કેમેરામાં ચિત્ર ઉતારી શકે કે નહીં, પરંતુ તે આત્મસાત કરનાર વ્યક્તિ નિઃસંદેહ ન ફક્ત ભૂત, ભવિષ્યનો જાણકાર, પરંતુ સૃષ્ટિના સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ રહસ્યોનો જાણકાર પણ બની શકે છે. સિદ્ધાવસ્થા ધ્યાન દ્વારા ચેતનાની આ પ્રગાઠ મિલનની અવસ્થાને જ કહે છે જેમાં સાધક અને ઈષ્ટગાયત્રી ઉપાસક અને ગાયત્રી માતા, સાધકનું મન અને સવિતાના પ્રાણ બંનેય એક થઈ જાય છે.

સિદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત ન થાય તો પણ ક્રમિક જપ, ઉપાસના અને ધ્યાનથી સાધક એટલી જ માત્રામાં સૂર્ય દ્વારા પાછા ફેંકાયેલા ધ્વનિ તરંગો વડે પ્રાણ અને આત્મબળ સંપન્ન બનતો જાય છે. ગાયત્રી ઉપાસનામાં જપની સાથે સવિતાદેવતાના ધ્યાનની પાછળ આ જ મહાવિજ્ઞાન કામ કરે છે, જેને ન જાણવાવાળો પણ લાભાન્વિત થાય છે અને જાણવાવાળો તો લાભાન્વિત થતો જ હોય છે.

દેવાધિદેવ આત્મદેવને જ સાધીએ

વ્યક્તિત્વના ઉત્થાન અને પતનનો સંબંધ એક હદ સુધી જ શિક્ષણ અને વાતાવરણ સાથે હોય છે, કેમ કે જ્યાંથી આ પ્રકારના પરિવર્તનનો આરંભ અને પરિપક્વ થાય છે તેને અચેતન મનનું મર્મસ્થળ કહેવાય છે. મગજનો સચેતન ભાગ જાણકારીઓ ભેગી કરવામાં અને તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવામાં કામ લાગે છે. શિક્ષણ અને અનુભવની મદદથી આ ભાગને વિકસિત કરી શકાય છે. ચતુરતા તથા કુશળતા જેવી ઉપલબ્ધિઓ આ જ કેન્દ્રમાં જન્મે છે અને પ્રખર બને છે. આ સિવાય જ્યાં સુધી ગુણ, કર્મ, સ્વભાવ પર આધારિત વ્યક્તિત્વનો સંબંધ છે એમ નથી કહી શકાતું કે વ્યક્તિ વિદ્વાન અને બુદ્ધિમાન હોવા છતાં પણ કોઈ મનુષ્ય તે ક્ષેત્રમાં શ્રેષ્ઠ તથા સુસંસ્કૃત સિદ્ધ થઈ શકશે કે નહીં. શિક્ષણ અને કુશળતાની દૈષ્ટિએ સુયોગ્ય ગણાતો વ્યક્તિ પણ દુર્બુદ્ધિ, દુર્ભાવના તથા દુષ્પ્રવૃત્તિઓમાં ડૂબેલો જોવા મળે છે, જ્યારે અશિક્ષિતો અને અકુશળ દેખાતા લોકોમાંથી પણ કેટલાય આદર્શવાદી, સદ્ગુણી અને ઉદારજીવન જીવનારા તથા લોકમંગળની દૈષ્ટિએ મહાન પ્રયોજન સંપન્ન કરતાં જોવાં મળે છે.

તથ્યો પર વિચાર કરતાં જોવા મળે છે કે અચેતન મગજ જ પોતાના ક્ષેત્રમાં આદતોના મૂળ ઊંડાણ સુધી જમાંવી લે છે અને એના આધારે જ વ્યક્તિત્વનું સ્તર ઊંચું કે નીચું થાય છે. તે ક્ષેત્રમાં અસરકારક પરિવર્તન કરવાથી જ એવાં પરિણામ મેળવી શકાય છે જેના આધારે સામાન્ય ને અસામાન્ય, દુર્બળને સમર્થ અને પાછળ પડી ગયેલાઓને આગળ ચાલનારા બનાવી શકાય છે.

વ્યક્તિત્વને અપેક્ષિત માર્ગે અગ્રગામી બનાવવા માટે વિજ્ઞાન ક્ષેત્રમાં માનવીય ચેતનાના પક્ષની વર્તમાનમાં ઊંડી શોધખોળ થઈ રહી છે અને જોવા મળી રહ્યું છે કે મગજના એ રહસ્યમય પડખોને કેવી રીતે પ્રખર, પરિષ્કૃત, સક્ષમ તથા મનુષ્યને વધુમાં વધુ સમુન્નત બનાવવામાં તેનો ઉપયોગ કરી શકાય છે ?

વ્યક્તિત્વ માન્યતાઓ, આદતો, ઈચ્છાઓનો સમુચ્ચય માત્ર છે એ કહેવું જરૂરી નથી, તે આ ત્રણના આધારે જ ઘડી શકાય છે. આમાં જ હેરફેર કરવાથી મનુષ્યને કોઈ દિશામાં પ્રવીણ, પરિપક્વ, તત્પર, સફળ બનાવી શકાય છે. અચેતનને મર્મસ્થળ તથા અંતરાળ કહેવામાં આવે છે. એને પ્રભાવિત કરવામાં સામાન્ય ઉપચાર કામ નથી આવતા. એના માટે એવા ઉપાય અપનાવવા પડે છે જેની અસર અંતરાળની ઊંડાઈ સુધી સંભવ હોઈ શકે.

મગજને અગિયારમી ઈન્દ્રિય માનવામાં આવે છે અને શરીરના અન્ય અવયવોની માફક એને પણ એના સ્વરૂપનું એક વિશેષ ઘટક માનવામાં આવે છે. બુદ્ધિમતાની ગણના લગભગ પહેલવાનોના સ્તર સાથે કરી શકાય છે. બહુ જ વિશેષતાઓ ધરાવતી બુદ્ધિમતાને કલાકારિતા, પ્રતિભા, પ્રવીણતાના રૂપમાં સાબિત કરી શકાય છે. આટલું કરવાથી મહાનતાની ઉત્પત્તિ નથી થતી. મહામાનવ સ્તરનું વ્યક્તિત્વ ઉપસાવવામાં સૌથી વધુ સહાયક આ જ સામર્થ્ય સ્ત્રોત હોય છે જેને વૈજ્ઞાનિક 'અચેતન મન' તથા અધ્યાત્મવાદી 'ચિત્ત' કહે છે. ચિત્તનું શુદ્ધિકરણ એટલું મોટું પરાક્રમ છે કે એના પછી સંસારની દરેક સફળતાઓ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

વ્યક્તિનું આજે સૌથી મોટું દુર્ભાગ્ય છે-પોતાની બાબતમાં ભ્રાંતિપૂર્ણ માન્યતા. વાસ્તવમાં મનુષ્ય એવો નથી જેવો તે પોતાને સમજી બેઠો છે. સ્કોટિશ ધર્શનિક ડેવિડ હ્યુમ કહે છે કે, “આપણે આપણા મગજ પર પોતાની જે આકૃતિ આરોપિત કરી દઈએ છીએ, તે ભૂલભરેલું છે.” ‘સ્વ’ ની વાસ્તવિક અનુભૂતિ જે વિવેકબુદ્ધિના આધારે થાય છે તેને જ ઈન્ટ્યુશન, પ્રજ્ઞા કે અંતર્યક્ષુ કહે છે.

ચેતન મન પ્રકૃતિનું, જ્ઞાનેન્દ્રિયો તથા વૈજ્ઞાનિક ઉપકરણો દ્વારા નિરીક્ષણ કરે છે જેના ફળસ્વરૂપે વિજ્ઞાનનો આટલો વિકાસ સંભવ થઈ શક્યો છે. આ ઉપરાંત ચેતન મન આગમન-નિગમન પ્રક્રિયાથી તર્ક કરે છે જેનાથી શાસ્ત્રોનું નિર્માણ થયું છે..

અચેતન મનમાં અંતઃજ્ઞાન તથા અંતઃપ્રેરણાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. એના દ્વારા જ વૈજ્ઞાનિક, મનીષી, સંત નવી શોધખોળો કરવામાં તથા સમાજને નવીન વિચાર, ભાવનાઓ વગેરે ભેટ ધરવામાં સક્ષમ હોય છે.

‘સર પીટર મેડવાર’-નોબલ પારિતોષિક વિજેતાનું કથન છે કે, “તર્ક બુદ્ધિની પહોંચ અચેતન સુધી નથી. તર્ક શક્તિના ઉપયોગની એક મર્યાદા છે. વિભિન્ન પરીક્ષણો અને નિરીક્ષણોના સંગ્રહને સૂત્રબદ્ધ કરીને સાર્થક સિદ્ધાંતોમાં પરિવર્તિત કરી દેવાનું તર્કશક્તિના ગજા બહારની વાત છે. આ કાર્ય અંતઃપ્રેરણાના માધ્યમથી થયા કરે છે.”

એમનું કહેવું છે કે ‘સુપરમાઈન્ડ’ મનના રૂઢિગત ચાલતા ચિંતનની ઉપરની સ્થિતિ છે. રૂઢિગત ચિંતન ‘કન્ડીશન્ડ’ યથાસ્થિતિ ચિંતન કહેવાય છે. એને જ જાગૃત મન ‘ચેતન મન’ કહી શકાય છે. એને ભારતીય અધ્યાત્મ શાંત અતિચેતન મન તથા “ન્યૂટેસ્ટામેન્ટ”, સ્વર્ગનું

સામ્રાજ્ય કહે છે. આ જ આપણું વાસ્તવિક ‘સ્વ’ છે.

આ શું છે, એની સંરચના શું છે, એને એવી સમજાવવામાં આવે તેને બદલે જોવું જોઈએ કે એ શું નથી ? આ કન્ડીશન્ડ માઈન્ડ નથી, એમાં નિષેધાત્મક ચિંતનને કોઈ સ્થાન નથી. એમાં ભય, અંધણા, શંકાને કોઈ જગ્યા નથી. આ સદાય પ્રસન્નતાથી ભરેલું તથા આત્મિક અને ભૌતિક દૈષ્ટિએ સબળ, સંપન્ન જીવનના સ્વપ્ન જુએ છે.

કન્ડીશન્ડ મનને આપણે ચિત્ત કે અચેતન કહી શકીએ છીએ, જે કુસંસ્કારોથી ભરેલ હોય છે અને રહી-રહીને સચેતન પર છવાઈ જાય છે તથા નરપશુનું જીવન જીવવા માટે મજબૂર કરે છે. જન્મ-જન્માંતરોના સંસ્કાર એમાં ભરેલા પડયા છે. ચિત્તનો સ્વભાવ છે કે તે સ્વચાલિત જીવન જીવે છે. અધિકાંશ લોકોનો જીવનક્રમ આ પ્રકારે હોય છે જેનું સ્વાભાવિક એક જ સ્વરૂપ હોય છે-ભોજન તથા પ્રજનન. આના સિવાય, આનાથી ઉપર પણ કોઈ સ્થિતિ હોય છે તે તરફ કોઈનું ધ્યાન જતું નથી.

ચિત્ત અથવા કન્ડીશન્ડ મન આપણી માન્યતાઓ, પૂર્વગ્રહો, વિશ્વાસ, સંસ્કારો, શંકાઓ, પ્રતિક્રિયાઓ તથા દુરાગ્રહોનો સમુચ્ચય છે. આ બધા પાસાં આપણા વ્યવહારિક જીવનને કષ્ટમાં નાંખે છે. આ મનુષ્યનું વાસ્તવિક ‘સ્વ’ કે ‘સેલ્ફ’ નથી. એટલા માટે એ જરૂરી છે કે મનુષ્ય પોતાની આ બંધનગ્રસ્ત સ્થિતિમાંથી પોતાને મુક્ત કરે, આ બંધનોમાંથી પોતાને બહાર નીકાળી લે.

દૈનિક વ્યવહારોથી પ્રભાવિત સામાન્ય મન આત્મિક પ્રગતિમાં સહાયક નથી થઈ શકતું. પોતાની બધી જ સમસ્યાઓનું સમાધાન શોધવું હોય તો મનને ઊંચી સ્થિતિમાં લઈ જવું પડશે. વાસ્તવિક અધ્યાત્મ આ જ છે જેમાં મનને

અજ્ઞાત ઉચ્ચતમ સ્થિતિ તરફ વાળવાનું હોય છે.

સુપરમાઈન્ડ દરેક વ્યક્તિની અંદર છે, પરંતુ સુષુપ્ત છે. મનુષ્યનો સૌથી મોટો પુરુષાર્થ એ જ હોઈ શકે કે તેને જગાડી દે. પોતાની નિરાશા તથા અનહદ ભ્રમ જંજાળોમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે માનવીએ ક્યા-ક્યા પ્રયત્નો નથી કર્યા-વિજ્ઞાન, મનોવિજ્ઞાન, સમાજશાસ્ત્ર, શાંતિસંમેલન, નૈતિક વિધિ-વિધાન, ધર્મમત, દાર્શનિક પ્રતિપાદન બધા જ માર્ગોએ વ્યક્તિએ પોતાના વિકાસનો રસ્તો શોધી કાઢ્યો છે, પરંતુ આ પ્રયત્નો ગંભીર તથા આંતરિક જ્ઞાનની પિપાસાથી પ્રેરિત નહોત્યા. જ્યારે સુપરમન જાગે છે તો બાહ્ય પરિસ્થિતિઓ જાતે જ ઠીક થતી જાય છે. ઊંચી ઉઠેલી મન-સ્થિતિ બાહ્યજીવનની બધી જ પરિસ્થિતિઓને બદલીને મૂકી દે છે. વાસ્તવમાં પરિસ્થિતિઓનું ઉદ્દગમ સ્થળ અંતઃકરણ જ છે. જેમજેમ આપણું સ્તર ઊંચું ઉઠતું જાય છે, બાહ્યજીવનનું સ્વરૂપ પણ બદલાતું જાય છે તથા પરિસ્થિતિઓ અનુકૂળ થઈ જાય છે. જો આપણે પોતાની દૈનિક જીવનમાં આવનારી પરિસ્થિતિઓના નિયંત્રક થવા માગતા હોય તો આપણે માત્ર એક વસ્તુ શીખવાની રહેશે, તે છે પોતાના 'સ્વ' પર, 'ઈનર સેલ્ફ' પર આધિપત્ય.

જેનું મન ઊંચું ઉઠી ગયું, સુપર મન બચી ગયું, તે ભયથી દૂર થતો જાય છે. તેંતિરિયોપનિષદ કહે છે, "જેણે અંતઃનું શરણું લઈ લીધું, એને કોઈપણ ભય પ્રભાવિત નથી કરી શકતો."

એક સાધારણ વ્યક્તિને એ જાણીને ખૂબ આશ્ચર્ય થાય છે કે એક બીજું જગત આપણી કામનાઓ, એષણાઓથી ઉપર છે. ઘણા બધા લોકો એ નથી જાણતા કે આપણી આદતોથી, સંસ્કારોથી ઘણાંયેલાં મન (ચિત્ત) તથા "અતિ મન" વચ્ચે એક નહીવત વિભાજન રેખા છે. માનવ

વિનિર્મિત કલ્પનાઓ તથા માન્યતાઓ, ચિંતનનું જન્મ પ્રચલિત જીવન જ આ રેખાની એનાટોમી છે, જો આ વાડને તોડી દેવામાં આવે તો અંતઃના જગતમાં પ્રવેશ કરી શકવાનું સંભવ છે, એ પ્રકાશને મેળવવો શક્ય છે જે અતિ મનની જાગૃતિનું પ્રથમ ચિહ્ન છે.

વસ્તુતઃ માનવીનું વ્યક્તિત્વ વિભાજિત છે. એક તરફ તે સંપર્કના વ્યક્તિઓ તથા સંચિત સુખ સાધનોમાં પોતાની સુરક્ષા સમજે છે તો બીજી તરફ તેમાં તેને ખાલીપણું, એક શૂન્યતાની અનુભૂતિ થાય છે. એને લાગે તો છે કે અંતઃમાં પ્રવેશ કરવો જોઈએ, એ જાણવું જોઈએ કે વાસ્તવમાં આપણા જીવનનું ધ્યેય શું છે, પરંતુ તે એ શક્યતાઓથી ભયભીત છે કે આત્મનિરીક્ષણ મને ક્યાંક નિરાશ ન કરી દે, મારું સાચું સ્વરૂપ ખોલી ન દે. તે ઘોષણા તો કરે છે કે તે કશુંક મોટું કામ કરશે, પરંતુ કરી નથી શકતો. તે પોતાની જાતને બીજાઓની સાથે સમાવવા તો માગે છે પરંતુ 'સ્વ' ને ભૂલવાનું કે શુદ્ધ કરવાનું નથી કરી શકતો. રહી-રહીને તે જ ચિર સંચિત સંસ્કાર નડે છે જે એના અણગઢ મનના મહત્ત્વપૂર્ણ ઘટક બની ગયા હોય છે. એના હાસ્યમાં એક ચિંતાની ઝલક દેખાઈ પડે છે. તે પોતાની ચિંતાને દૂર કરવા માટે પોતાને વિભિન્ન ગતિવિધિઓમાં સાંકળતો રહે છે. પરંતુ જ્યારે તે સમાપ્ત થવા લાગે છે તો સંભવિત નીરવતા એને ભયભીત કરી દે છે.

આજે તો વ્યક્તિ અતિશય ભયભીત છે. એનો તણાવ એને અસ્થાયી ઉત્તેજનાજનક સુષ્પોમાં શરણ લેવા માટે ફરજ પાડે છે. પરંતુ ધીરે-ધીરે ભટકાવીને તેને પાછો એ જ સ્થાન પર ખાસ કરીને આત્મિક પ્રગતિના માર્ગ પર થોડો પાછળ લાવીને મૂકી દે છે.

ફાયડનું કથન છે, "સચેતન બુદ્ધિમુક્ત

મગજની તુલનામાં અચેતન અત્યધિક સમર્થ, સુદૃઢ અને દૂરગત્તમી પરિણામ પ્રસ્તુત કરી શકનારું છે અને લોકવ્યવહારમાં વિચારશક્તિનું મહત્ત્વ ગમે તેટલું કેમ ન હોય, વ્યક્તિત્વનું સ્વરૂપ બનાવી રાખવામાં તથા ઉભારવામાં અચેતનની કાર્યક્ષમતા જ પ્રભાવી સિદ્ધ થાય છે.”

મનોવિજ્ઞાની પ્રિંસહાર્નનું કથન છે, “ભૌતિક સફળતાઓ ચાતુર્ય પર નિર્ભર છે, પરંતુ મનુષ્યનું અસામાન્ય તથા પ્રતિભા સંપન્ન હોવું સંપૂર્ણ રીતે તેના અચેતન પર નિર્ભર છે. મહામાનવોને સાધારણ સ્થિતિમાંથી બહાર લાવવા અને ઊંચે ઉછળવામાં એમના પુરુષાર્થનું એટલું યોગદાન નથી રહેતું જેટલું અંતરંગમાંથી પ્રગટીને કેલાતી પ્રેરણા અને આસ્થાનું હોય છે.”

આ બધા પ્રતિપાદન એક જ તથ્યનું સમર્થન કરે છે કે સાધના બીજું કંઈ નહીં અચેતનનો વિકાસ અને ‘સ્વ’ નો ઉભાર છે. આ પુરુષાર્થમાં જેણે પોતાને ખપાવી દીધા તેમણે આત્મોત્થાનની પ્રગતિની દિશામાં થોડાંક ચરણ આગળ વધાર્યા. વ્યક્તિત્વનો વિકાસ આ જ દ્વારથી આરંભ થાય છે અને આગળ ચાલતાં ચાલતાં અતિ મનની સ્થિતિમાં વ્યક્તિને મહામાનવોની શ્રેણીમાં પહોંચાડે છે. સાધના આ જ ક્ષેત્રની કરવાની હોય છે. વેદાંતમાં જે દેવની ઉપાસનાના ગુણગાન લખ્યા છે તે આ જ દેવાધિદેવ આત્મદેવ છે. એના માટે કયાંય બહાર જવાની આવશ્યકતા નથી. તે આપણી અંદર જ બેઠેલો, પ્રસુપ્તની સ્થિતિમાં છે. આવશ્યકતા તેને જગાડવા માત્રની છે. સાધનાનો પુરુષાર્થ આ નિમિત્તે જ નિયોજિત કરેલ છે.

અહંકારને દૂર કરવા અને વિનમ્રતા અપનાવવાનું શિક્ષણ પૂરું પાડવા માટે કોઈ પણ પ્રસંગનો આધાર લઈ શકાય છે. શાલ્મલી નામનું એક વૃક્ષ ઘણું ઊંચું અને વિશાળ હતું. તેની બાજુમાં નાના-નાના છોડવાં અને ઝાંખરાં પણ ઉગેલાં હતાં. એક સાધુ ત્યાંથી પસાર થયાં. તેમણે વૃક્ષના અને છોડ-ઝાંખરાં બંનેના સમાચાર પૂછ્યા. બંને વચ્ચેનો પરસ્પર સંબંધ કેવો છે તે પૂછ્યું. વિશાળ વૃક્ષે પોતાની મોટાઈના વિસ્તારપૂર્વક વખાણ કર્યાં અને સૌભાગ્ય પર ગર્વ કર્યાં. સાથે જ પડોશી છોડ-ઝાંખરાની મજાક ઉડાડી. તે છોડ-ઝાંખરા શું કહે. તેમણે પોતાની સ્થિતિ પર સંતોષ રજૂ કર્યાં અને કહ્યું, તેઓ જે સ્થિતિમાં છે તેમાં ખુશ છે, મોટા પ્રાણીઓને તો નહીં, પરંતુ નાનાઓને છાંયડો અને આશરો તો આપી શકે છે.

ઘણા દિવસો પછી સાધુ તે રસ્તા પરથી ફરી પાછા વળ્યા. વૃક્ષનું તો નામનિશાન ન હતું અને છોડ-ઝાંખરાનો વિસ્તાર થઈ ગયો હતો.

પૂછતાં ખબર પડી કે એકવાર ભયંકર તોફાન આવ્યું હતું. તેની ઝપટમાં અનેક વૃક્ષો આવી ગયા અને તેમાં તે શાલ્મલી વૃક્ષ પણ તે ચક્રવાતમાં જમીનદોસ્ત થઈ ગયું. સાધુને દુઃખ થયું. સાથે છોડ-ઝાંખરાંને પૂછ્યું, “તમે લોકો તે કુચકમાંથી કેવી રીતે બચી શક્યા ?”

છોડ-ઝાંખરાંઓએ કહ્યું, “દેવ.? અમોને અમારી તુચ્છતાનું ભાન હતું. તેથી તોફાન આવતાં જ માથું નમાવી લીધું અને તોફાન ઉપર થઈને ચાલી ગયું. વૃક્ષ અકડાઈ રહ્યું અને તોફાન સાથે અથડાઈને જમીનદોસ્ત થઈ ગયું.

અહંકાર અને નમ્રતા પર વિચાર કરતાં સાધુ પોતાના રસ્તે આગળ વધ્યાં.

તપની સિદ્ધિ

પૃથ્વી પગ દગ્ગડતી હતી, સૂર્ય માથા પર અગ્નિ વરસાવી રહ્યો હતો. પેટ ભરવા અનાજ ન હતું અને રાત વિતાવવા બિછાનું (પાથરણું) પણ ન હતું. કયાંય ઝરણું મળ્યું તો તેનું પાણી પી લીધું અને કયાંકથી કંદમૂળ, ફળ-ફૂલ મળી ગયા તો તેનાથી પેટની ભૂખ સંતોષી લીધી. એક ગોળ પથ્થર પર માથું ટેકવીને કોઈ ચક્રાન પર સૂઈ લીધું તો બપોર કોઈ વૃક્ષની છાયામાં વિતાવી લીધી. આમ કરતાં રહીને સાત દિવસ વીતી ગયા. સ્નાતક ધન્વંતરિ ગુરુકુલની હદ છોડીને હિમાલયના વચ્ચેના જંગલોમાં જઈ પહોંચ્યા, પરંતુ કોઈ એવી જડીબુટ્ટી ના મળી જે તેમના પીઠ પર થયેલા ઘાની ઔષધિ બની શકે.

ધન્વંતરિ થાકીને લોથપોથ થઈ ગયા હતા. પરંતુ તેમની લગન અદ્ભુત હતી. એક જડીબુટ્ટી શોધવા માટેનું તેમનું તપ ધન્ય હતું કે જેથી કોઈ ગુમડાથી પીડિતનો અચૂક ઉપચાર સાબિત થઈ શકે અને એ જ લગને તેની શોધ પાછળ જોડી રાખ્યા.

તેઓ મિષગાયાર્યના અંતિમ વર્ષમાં શોધ કરી રહ્યા હતા. સ્વયં કુલાધિપતિ પણ કેટલીયવાર તેમની પાસેથી જરૂરી જાણકારીઓ મેળવતા હતા. આયુર્વેદનો આટલો ઊંડો અભ્યાસ ઈતિહાસમાં કદાચ જ કોઈ બીજું કરી રહ્યું હશે. એક-એક ઋગ્વેદ પર તેમણે કેટ-કેટલો શ્રમ કર્યો, એ તો તેઓ સ્વયં જાણતા હતા. પરંતુ આયુર્વેદના નિષ્ણાત ધન્વંતરિ આજે કેટલાય દિવસોથી ભ્રમણ કરી રહ્યા છે, તેઓ એક-એક જડીબુટ્ટી પર પ્રયોગ કરી રહ્યા છે, પરંતુ એક પણ એવી પત્તી ન મળી જે તેમની પીઠ પરના ગુમડાના ઘાને ઠીક કરી શકે.

રાત-દિવસ સતત શોધ કરવા છતાંય પણ સફળતા ન મળે તો નિરાશ થવાય તે સ્વાભાવિક હતું. યુદ્ધમાંથી હારેલા સૈનિકની માફક હારીને થાકેલા ધન્વંતરિ ફરીથી ગુરુકુલની તરફ પાછા વળ્યા. ત્યાં પહોંચતા સુધીમાં તો હજારો બુટ્ટીઓનો પ્રયોગ કરીને જોઈ લીધું, પરંતુ પરિણામમાં અસફળતા અસફળતા જ મળી. કોઈ બુટ્ટી ન મળી કે ગુમડું ન મટ્યું, કોઈપણ

વ્યક્તિને તેમના ચહેરા પરની ચિંતા અને નિરાશાની ઝલક જોઈને સહજ કરૂણા આવી જતી. પરંતુ શોધ અંગેની તેમની જિજ્ઞાસા શાંત ન થઈ.

શિષ્યનું સૂકાયેલું મોં, કરમાયેલા વાળ અને દુઃખી ચહેરો જોતાં વેત ગુરુની આંખો આંસુથી ઉભરાઈ ગઈ. તેમણે જાણી લીધું કે ધન્વંતરિને કોઈ જરૂરી ઔષધિ મળી નથી. તાત ! ઘણું જ કષ્ટ પડ્યું તમોને.” આમ કહીને આચાર્ય શ્રેષ્ઠે ઘણી કરૂણા અને ભારે મમત્વ સાથે તેમનું ઉપવસ્ત્ર હઠવીને જોયું. ઘા ઓછો ન થતાં વધ્યો હતો. ઉપવસ્ત્રને તેમ જ છોડી દઈને આચાર્ય શ્રેષ્ઠે કહ્યું, “વત્સ ! મારી સાથે ચાલો. મારી પાસે તમારો ઉપચાર છે. આમ કહીને તેઓ આશ્રમમાંથી દક્ષિણ દિશાની તરફ ચાલી નીકળ્યા.

થોડે દૂર એક ઔષધિનો છોડ ઉગેલો હતો. ગુરુએ તેને તોડ્યો, એક પથ્થર પર મૂકીને વાટયો અને તેનો લેપ તેમની પીઠ પર લગાવતાં કહ્યું, “વત્સ ! ચાલો, હવે તમારો ઘા બે દિવસમાં સારો થઈ જશે.”

નિરાશ અને દુઃખી ધન્વંતરિએ ઊંડો નિઃશ્વાસ છોડતાં કહ્યું, “ગુરુદેવ ! બુટ્ટી વિદ્યાલયની આટલી નજીક જ હતી, તમે તેને જાણતાં પણ હતા, તો પછી મને ફોગટમાં પંદર માઈલ કેમ દોડવ્યો ? આટલું કષ્ટ આપીને તમે શું મેળવ્યું ?”

મૌન થઈને ઋષિએ કરૂણાયુક્ત આંખો વડે તેમની તરફ બસ જોતાં જ રહ્યાં, પરંતુ એક શબ્દ બોલ્યા નહીં. તે તો તેમનું અંતઃકરણ હતું જેણે સ્વયં ઉત્તર આપી દીધો હતો.

“ધન્વંતરિ ! આટલી કઠોર સાધના ના કરત તો જે હજારો ઔષધિઓનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું, તે કયાંથી મળી શકત ?”

આયુર્વેદનો ઈતિહાસ બતાવે છે કે કાયાકલ્પ કરી શકવામાં સક્ષમ સમગ્ર ઔષધિઓ તપની કસોટી પર કસાવવાથી ગુરુ-શિષ્ય પરંપરાની અંતર્ગત શિષ્યને પ્રાપ્ત થઈ છે. તપની આ સિદ્ધિઓએ જ આયુર્વેદને વિશ્વભરમાં ટોચનું સ્થાન અપાવ્યું છે. આવા તપસ્વી પુત્ર ઋષિ આત્માઓને હજારો વંદન છે.

ભોગી નહીં, ઉદ્ધવગામી

સાંસારિક ભોગોમાં એક વિચિત્ર આકર્ષણ હોય છે. આ જ કારણે તે મનુષ્યને સહજ રીતે પોતાની તરફ ખેંચી લે છે, પરંતુ એનાથી પણ અદ્ભુત વાત એ છે કે આ જેટલી પણ અધિક માત્રામાં પ્રાપ્ત થાય છે, મનુષ્યનું આકર્ષણ એટલું જ એની તરફ વધતું જાય છે અને જલદીથી એ દિવસ આવી જાય છે કે મનુષ્ય તેમાં ગળાડૂબ ઉતરીને નષ્ટ થઈ જાય છે. આ પ્રવૃત્તિ ઠીક નથી. સંયમ મનુષ્યની શોભા જ નહીં, શક્તિ પણ છે. પોતાની આ શક્તિની મદદથી તેણે પોતાની રક્ષા કરવી જોઈએ. મનુષ્ય જીવન અનુપમ પ્રાપ્તિ છે. આ રીતે સસ્તામાં એનો અંત લાવી દેવો ન તો ઉચિત છે કે ન કલ્યાણકારી.

એ નિર્વિવાદ સત્ય છે કે વધુ પડતા ભોગો શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક ત્રણેય પ્રકારની શક્તિઓનો નાશ કરી દે છે. ભ્રમવશ મનુષ્ય ભોગોમાં આનંદની કલ્પના કરે છે. વાસ્તવમાં તે વિષ રૂપે જ હોય છે. આ રોગ યુવાવસ્થામાં જ વિશેષ લાગે છે. જો કે ઉગતી ઉંમરમાં શારીરિક શક્તિઓનું જોર હોય છે. સાચે જ કાંઈને કાંઈ જીવનસત્ત્વનું નવ નિર્માણ થતું રહે છે, તેથી એનો કુપ્રભાવ જલદીથી દૈષ્ટિગોચર નથી થતો, પરંતુ અવસ્થાનો વિકાસ અટકતાં જ એના કુપરિણામ સામે આવવાં લાગે છે. લોકો આજકાલ અશક્ત થઈ જાય છે. ઘણાબધા પ્રકારની નબળાઈઓ અને રોગોના શિકાર બની જાય છે. થોડી વધુ ઉંમર વધતા આશરો શોધવા લાગે છે. ઈન્દ્રિયો શિથિલ થઈ જાય છે અને જીવન એક ભારરૂપ બની જાય છે. શરીરનું તત્ત્વ 'વીર્ય' જે મનુષ્યની શક્તિ અને વાસ્તવિક જીવન કહેવામાં

આવે છે, તેનો અપવ્યય થતો જાય છે, જેને કારણે શરીર એકદમ ખોપલું બની જાય છે.

શંકરાચાર્ય, ઈસા મસીહ વગેરે મહાપુરુષ જીવનભર બ્રહ્મચારી રહ્યા. ઊંચા ઉંઠી ગયેલા બુદ્ધિજીવી લોકો મોટાભાગે સંયમી જીવન જ જીવતા હોય છે. વૈજ્ઞાનિક, દાર્શનિક, વિચારક, સુધારક તથા આવી જ ઉચ્ચ ચેતનાવાળા લોકો સંયમી જીવન જીવતા જણાય છે. સંયમનું તાત્પર્ય માત્ર શારીરિક જ નહીં, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક બ્રહ્મચર્ય સાથે પણ છે.

બ્રહ્મચર્યનું મહત્ત્વ બતાવતાં વેદ ભગવાને તો એટલે સુધી કહ્યું છે કે, “બ્રહ્મચર્યેણ તપસા દેવામૃત્યુમુપાધ્નત”. બ્રહ્મચર્યના પ્રભાવથી મનુષ્ય બળવાન તથા શક્તિશાળી જ નહીં, પરંતુ મૃત્યુને પણ જીતી શકે છે. છાંદોગ્યમાં એનું મહત્ત્વ બતાવતાં એટલે સુધી કહેવામાં આવ્યું છે કે, “એક તરફ ચારેય વેદોનો ઉપદેશ અને બીજી તરફ બ્રહ્મચર્ય-જો બંનેય તોલવામાં આવે તો બ્રહ્મચર્યનું પલ્લું વેદોના ઉપદેશના પલ્લાં બરાબર રહે છે.” આયુર્વેદગ્રંથ ‘ચરકસંહિતા’ માં કહેવામાં આવ્યું છે કે, “સજ્જનોની સેવા, દુર્જનોનો ત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય, ઉપવાસ, ધર્મશાસ્ત્રના નિયમોનું જ્ઞાન અને અનુસરણ આત્મકલ્યાણના માર્ગ છે.”

વિદેશી પ્રચારકોએ પણ એની ઓછી પ્રશંસા નથી કરી. પ્રસિદ્ધ પ્રાણી વિજ્ઞાની ડૉ. બોનહાર્ટ પોતાના પુસ્તક ‘સેલિબસી એન્ડ રિહેબિલિટેશન’ માં લખ્યું છે કે, “બ્રહ્મચારી એ નથી જાણતો કે વ્યાધિગ્રસ્ત દિવસ કેવો હોય છે. એની પાચનશક્તિ સદાય નિયંત્રિત રહે છે અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ બાલ્યાવસ્થા જેવો આનંદ આવે

છે.” અમેરિકન પ્રાકૃતિક ચિકિત્સક ડૉ. બેનીડિક્ટ લુસ્ટાએ પોતાના પુસ્તક ‘નેચરલ લાઈફ’ માં કહ્યું છે કે “જેટલા અંશો સુધી જે જે મનુષ્ય બ્રહ્મચર્યની વિશેષરૂપે રક્ષા કરે છે અને પ્રાકૃતિક જીવનનું અનુસરણ કરે છે તેટલા પ્રમાણમાં તે વિશેષ મહત્વનું કાર્ય કરી શકે છે.” સ્વામી રામતીર્થ કહ્યા કરતા હતા કે જેવી રીતે દીપકનું તેલ વાટ ઉપર ચઢીને પ્રકાશના રૂપમાં બદલાઈ જાય છે એવી જ રીતે બ્રહ્મચારીની અંદરનું વિર્યતત્ત્વ સુષુપ્ત્ત નાડી દ્વારા પ્રાણ બનીને ઉપર ચઢે છે અને જ્ઞાનજ્યોતમાં પરિવર્તિત થઈ જાય છે. રેતસૂનું જે તત્ત્વ રતિક્રિયા કરતી વખતે કામમાં લાગે છે, જીતેન્દ્રીય થવાથી એ જ તત્ત્વ પ્રાણ, મન અને શરીરની શક્તિઓને પોષણ આપનાર બીજા તત્ત્વમાં બદલાઈ જાય છે.

આધુનિક વિજ્ઞાન આટલું વિકસિત થવા છતાં પણ વીર્યની ઉત્પત્તિનો કોઈ સિદ્ધાંત નિશ્ચિત નથી કરી શક્યું. સામાન્ય રાસાયણિક રચના સિવાય એમને એટલી જ ખબર છે કે વીર્યનો એક કોશ (સ્પર્મ) સ્ત્રીના ડીબ (ઓવમ્) સાથે ભળી જાય છે. આ જ વીર્ય કોશ ફરીથી ઉત્પાદન શરૂ કરી દે છે અને પોતાની માફક તમામ કોશ માતા દ્વારા પ્રાપ્ત આહારના માધ્યમથી કોશિકા-વિભાજનની પ્રક્રિયા અનુસાર વિભક્ત થતાં જાય છે, કહેવું નહીં પડે કે વીર્યનું સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ રૂપ ચેતનાનો એક અતિ સૂક્ષ્મ અંશ છે. એની લંબાઈ ૧/૧૬૦૦ થી ૧/૧૭૦૦ ઈંચ સુધી હોય છે, જેમાં ન કેવળ મનુષ્ય શરીર, પરંતુ વિરાટ વિશ્વના શક્તિ બીજ છુપાયેલાં હોય છે. સૃષ્ટિને બહુગુણિત બનાવવાની વ્યવસ્થા પણ આવાં જ અસંખ્ય બીજમાં સમાયેલી હોય છે. એની શક્તિનું અનુમાન કરવું કઠીન છે.

પ્રાચીનકાળમાં યોગિયોએ પોતાની સૂક્ષ્મ

દૈષ્ટિથી, કોઈ યંત્રની મદદ સિવાય મહત્ત્વપૂર્ણ જાણકારીઓ પ્રાપ્ત કરી હતી. આજે તે વિજ્ઞાન દ્વારા સાબિત થઈ રહી છે. ઉદાહરણ તરીકે, ભ્રૂણકોશના નિર્માણ પછી શિશુ જ્યારે વિકસિત થવાની શરૂઆત કરે છે, તો ઓજસ એના મગજમાં જ એકત્રિત થાય છે. આ જ કારણ છે કે ગર્ભમાં સંતાનનું માથું નીચેની તરફ હોય છે. જન્મ સમયે ૧૦ રત્તી વીર્ય બાળકના કપાળમાં હોય છે. ભારતીય તત્ત્વદર્શિઓનો મત છે કે આ કારણે જ પરમહંસ જેવી પ્રકૃતિના વિશુદ્ધ આનંદવાદી, નિશ્ચિત અને ‘કેવલોહં’ હોય છે. શાસ્ત્રોના અનુસાર નવથી બાર વર્ષ સુધી વીર્ય શક્તિ ભ્રમરોમાંથી ઉતરીને કંઠમાં આવે છે. લગભગ આ સમયે છોકરાના સ્વરમાં ભારેપણું અને છોકરીના સ્વરમાં સુરીલાપણું આવે છે. આ પહેલા બંનેનો અવાજ લગભગ સરખા જ હોય છે. ૧૨ થી ૧૬ વર્ષ સુધીની ઉંમરમાં વીર્ય મેરૂંડથી ઉપર તરફ વધે છે અને ધીરે ધીરે મૂલાધારચક્રમાં પોતાનું કાયમી સ્થાન બનાવી લે છે. કામવિકાર પહેલા મનમાં આવે છે ત્યાર પછી તરત જ મૂલાધારચક્ર ઉત્તેજીત થઈ ઉઠે છે અને તેના ઉત્તેજીત થવાથી તે આખો ભાગ, જેમાં કામેન્દ્રિય પણ સામેલ છે, ઉત્તેજીત થઈ જાય છે. આવી સ્થિતિમાં બ્રહ્મચર્યની સંભાવના કઠીન થઈ જાય છે. ૨૪ વર્ષ સુધીની ઉંમરમાં આ શક્તિ મૂલાધારચક્રમાંથી આખા શરીરમાં કેવી રીતે ફેલાઈ જાય છે તેનો ઉલ્લેખ કરતા શાસ્ત્રકાર કહે છે કે જેવી રીતે દૂધમાં ઘી, તલમાં તેલ, શેરડીમાં મીઠાપણું તથા કાષ્ટમાં અગ્નિ તત્ત્વ સર્વત્ર હયાત રહે છે તેવી રીતે વીર્ય આખા શરીરમાં પ્રસરેલું રહે છે.

જો ૨૫ વર્ષની ઉંમર સુધી આહાર-વિહારને દૂષિત થવા દેવામાં ન આવે અને બ્રહ્મચર્યપૂર્વક

રહેવામાં આવે તો આ ઉમરમાં શક્તિની મસ્તી અને વિચારોની સ્ફૂર્તિ સહેલાઈથી જોવા મળે છે. આવા બાળકો લગભગ જીવનભર સ્વસ્થ રહે છે. તથા આ રીતે રેતસૂની રચના-પાચન લગભગ દરેક ક્ષેત્રમાં ઉત્સાહ અને સફળતાના રૂપમાં જોવા મળે છે.

યોગવિદ્યાનું કામ છે મૂલાધારમાંથી જીવનનું ઉર્ધ્વરેતા બનવું અર્થાત્ જીવનને, ઓજને પોતાના ઉદ્દગમ સ્થળ કપાળમાં લાવવું. કુંડલિની સાધનામાં વિભિન્ન પ્રાણાયામ સાધનાઓ દ્વારા સૂર્યચંદ્રની ઉષ્માને પ્રજ્વલિત કરીને આ વીર્યને પકાવી શકાય છે અને એને સૂક્ષ્મશક્તિનું રૂપ આપવામાં આવે છે, ત્યારે એની પ્રવૃત્તિ ઉર્ધ્વગામી બનીને મેરૂદંડથી ઉચર ચઢવા લાગે છે. સાધક એને ક્રમશઃ અન્ય ચક્રોમાંથી પસાર કરી ફરીથી

કપાળમાં પહોંચાડે છે. શક્તિબીજનું મગજમાં પહોંચી જવું અને સહસ્ત્રારચક્રની અનુભૂતિ કરી લેવી જ બ્રહ્મનિર્વાણ છે. આવા વ્યક્તિઓને જ ભગવાન શિવે પોતાના સમાન સિદ્ધ અને પૂર્ણયોગી બતાવ્યા છે.

કઠીન સાધનાઓ ન કરવા છતાં પણ જેઓ વીર્યને અખંડ રાખી લે છે તેઓ પોતાની અંદર અક્ષય ભંડારનો અનુભવ કરે છે અને ગમે તે કરી શકવાની ક્ષમતા રાખે છે. સામાજિક કર્તવ્યોના પાલન દ્વારા પણ આવું સંભવ છે, પરંતુ તેના માટે આજની પારિવારિક પરિસ્થિતિઓથી માંડીને શિક્ષણપદ્ધતિ સુધીમાં પરિવર્તન કરવું પડશે. વીર્ય, સૃષ્ટિનું મૂળ ઉપાદાન (બેટ) છે. એના સામર્થ્યને સમજવું જોઈએ, એની રક્ષા કરવી જોઈએ તથા ઉર્ધ્વગામીના લાભોથી લાભાન્વિત થઈને જીવનને સફળ-સમુન્નત બનાવવાનો પ્રાણપણથી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

એક ધાર્મિક મુમુક્ષુએ પોતાની સમગ્ર સંપત્તિ લોકોપયોગી કાર્યોમાં વાપરીને સંયમીનું જીવન વીતાવવાનું શરૂ કર્યું. હવે તો તેમના સદ્કાર્યોની સર્વત્ર ચર્ચા થવા લાગી. જનતાના કેટલાક પ્રતિનિધિઓએ તે મુમુક્ષુની સામે હાજર થઈને નિવેદન કર્યું, “તમારો ત્યાગ પ્રશંસનીય છે. તમારી સેવાઓનું સમાજ ઋણી છે, અમે બધાં સાર્વજનિક રૂપે તમારું અભિવાદન કરીને દાનવીર તથા માનવ-રત્નના આભુષણોથી વિભૂષિત કરવા ઈચ્છીએ છીએ. કૃપા કરીને અમો બધાની આ પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરો.” મુમુક્ષુએ હસીને કહ્યું, “મેં કોઈ ત્યાગ કર્યો નથી, બલકે લાભ મેળવ્યો છે. બેંકમાં રૂપિયા જમા કરાવવા ત્યાગ નથી, બલકે વ્યાજનો લાભ છે. દુકાનદાર ગ્રાહકને વસ્તુ આપીને કોઈ પ્રકારના ત્યાગનો પરિચય આપતો નથી, તે તો બદલામાં તેની કિંમત લઈને લાભ કમાય છે. સમુદ્રના કિનારે ઊભેલા કોઈ વ્યક્તિને જ્યારે મોતી જોવા મળે તો તેને એકત્ર કરીને કોણ ઝોળી ભરવા ન ઈચ્છશે ? તે સમયે જો તેની ઝોળીમાં શંખ અને છીપલાં હશે તો તેને ખાલી કરીને મૂલ્યવાન વસ્તુઓ ભરી લેવી શું ત્યાગની વૃત્તિનો પરિચય છે ? તે જ રીતે ક્રોધ, લોભ, મોહ વગેરેને છોડીને પોતાના સ્વભાવમાં અહિંસા, પરોપકાર અને ક્ષમા જેવા સદ્ગુણોને સ્થાન આપવું, ત્યાગ નથી, બલકે એક પ્રકારનો લાભ છે. મેં તો કોઈ ત્યાગ કર્યો નથી, વાસનાઓથી છુટકારો મેળવીને ત્યાગનો લાભ જ પ્રાપ્ત કર્યો છે.” આટલું સાંભળીને જનતાના પ્રતિનિધિઓને કંઈ વિશેષ કહેવાનું સાહસ થયું નહીં અને માથું નમાવીને ચાલી પડ્યા.

આ તે લક્ષણો છે, જે વ્યક્તિને દેવમાનવ-ઋષિ પદથી સુશોભિત કરે છે. એવી વ્યક્તિઓના પદ્મચિહ્નો પર ચાલીને જ અન્ય વ્યક્તિ શ્રેષ્ઠતાને પ્રાપ્ત કરે છે.

અવતારની ઓળખ

તેજોદીપ્તથી શરીર, લાંબા શ્વેત કેશ, ઘૂંટણ સુધીના લાંબા હાથ, એક હાથમાં કમંડળ અને પગમાં પાવડી લલાટ પર પ્રચંડ તિલક. રોમેરોમ શ્વેત થતું જાય છે. આયુષ્યનો હિસાબ ન તો એમની પાસે છે અને ન તો દેવોને ખબર છે. ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન, પૃથ્વી, પાતાળ અને અંતરિક્ષમાં કોઈ એવો કાળ કે લોક નથી જ્યાં આ તપસ્વીની ગતિ ન હોય. વિશ્વના ફલક પર સદીઓથી પુષ્પો ખીલીને કરમાઈ ગયા. પરંતુ કાળનો કોઈ ઝંઝવાત એને ઉગ્રડી ન શક્યો.

મોત એનાથી ભયભીત હતું. કાળ એનો ક્રોધ જોઈ ધ્રુજતો હતો. જીવન એના શરણમાં સુરક્ષિત હતું. જે રીતે સેંકડો વર્ષો વીતી જતાં વટરાજના વિશાળ ક્લેવર પર નવી વડવાઈઓ ઝૂલે છે એ રીતે સિદ્ધ પુરુષના માથા પર મલિન જટાઓ ઝૂલી રહી હતી.

દેવલોકમાં હજુ તો તેઓ મધ્યાહ્ન વિશ્રામ કરી જ રહ્યા હતા કે નૂપુરો અને મૃદંગના અવાજે એમના વિશ્રામમાં વિક્ષેપ પહોંચાડ્યો. મહર્ષિ ઊભા થયા અને એક દેવતાને પૂછ્યું. “આ કોલાહલ શેનો છે?”

અરે તમને ખબર નથી મહારાજ, મૃત્યુલોકમાં કપિલવસ્તુના રાજા શુદ્ધોદનની મહારાણી માયાદેવીએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો છે.

તો એમાં હસવાની કે ઘોંઘાટ કરવાની શી જરૂર છે? આ ધરતી ઉપર તો દરરોજ માનવજન્મ થાય છે.”

ના મહારાજ, આ બાળક અસાધારણ છે. ભવિષ્યમાં એ બોધિવૃક્ષની છાયામાં બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત

કરશે અને સંસારના સમસ્ત પ્રાણીઓમાં એ કરુણાનો સંદેશ આપશે. એ પ્રથમ વાર મનુષ્યના સ્વભાવને બદલીને પ્રેમનો સંચાર કરશે. લોકોને હિસાથી અહિંસા તરફ લઈ જશે. ત્યારે મનુષ્ય પ્રાણીમાત્રના જીવનના રક્ષણ માટે એની પ્રતિ કરુણા, મૈત્રી તેમ જ પ્રેમભાવની જરૂરિયાતને સમજશે. એના દરેક પગલે વિશ્વમાં ક્રાન્તિઓ જન્મ લેશે. એની વાણીથી પરિવર્તનના ભૂકંપો થશે. એની દૈષ્ટિમાં કરુણામૃત વરસશે અને એના પ્રત્યેક સંકેતમાંથી શાંતિનો સ્ત્રોત વહેશે. એ બહુજનના કલ્યાણ અને બહુજનની શાન્તિ માટે વિચરણ કરશે. લોકજીવન, વૈરાગ્ય, સઃધના અને સિદ્ધિ સાફલ્યનાં ક્ષેત્રોમાં એ વિચાર ક્રાન્તિ કરશે.

ટૂંકમાં, એ સમગ્ર વિશ્વમાં ધર્મચક્રપ્રવર્તન કરશે. એના દ્વારા પ્રવાહિત વિચાર ગંગા યુગ-યુગાંતરો સુધી માનવ-મનના મેલ ઘોતી રહેશે. પાપ પ્રપંચો તેમજ કાળના વક્ર-ચક્રના કારણે ભલે આ ધારા દુબળી થઈ ઓઝલ પ્રતીત થાય, પરંતુ એ સૂકાશે નહીં. તક મળતાં જે રીતે વૃક્ષો ફૂલે-ફળે છે અને જીર્ણ-શીર્ણ પર્ણોને ત્યાગીને નવાં પલ્લવો ઉપજાવે છે, એ જ રીતે દેવો અને દાનવોના આ વેદમૂર્તિ, તપોનિષ્ઠ યુગાચાર્યનો વિચાર પ્રવાહ પ્રત્યેક પળે નવજીવન અને શક્તિ પામતો રહેશે.

અરે, તો પછી મારે આ મધ્યાહ્ને જ કપિલવસ્તુ જવું પડશે. એ બ્રહ્મર્ષિ કાળદેવળે જલદી જલદી પોતાનું ઉત્તરીય સંભાળ્યું કમંડળ લીધું મોઢા પર થોડું પાણી છાંટી દાઢીના વાળ પરના જળબિંદુઓ લૂછ્યા વગર જ તેઓ વેગપૂર્વક હિમગિરિના આંગણમાં ઊતરી પડ્યા.

હિમાલયની ખીણોમાં અને એ અંતહિન પ્રદેશમાં તપસ્યા કરનારા સાધુઓએ કાળદેવળને આમ રઘવાયા થઈને ભાગતા જોઈને અનુમાન કર્યું કે આજે આ ઘરતી પર કંઈક અપૂર્વ ઘટના બની લાગે છે. હિમગિરિના શૃંગોના બરફવાળા શિખરો જાણે કે પીગળી પીગળીને કોઈ દેવશીશુના ચરણ ધોવા આકુળવ્યાકુળ થઈ રહ્યા છે, થોડા જ સમયમાં મહાસિદ્ધ કાળદેવળની પાવડીઓનો ખડખડટ કપિલવસ્તુમાં સંભળાવા લાગ્યો. જેને સાંભળતાં જ શુદ્ધોદનના દરબારી, સભાસદો, મંત્રી, પ્રહરીઓ, રાણીઓ અને દાસ-દાસીઓ ચોંકી ઉઠ્યા. સમ્રાટે એમને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરતાં કહ્યું, “હે પરમ ઋષિ, આપ ધન્ય અવસરે પધાર્યા છો, હું વારંવાર આપનું જ સ્મરણ કરતો હતો.”

હર્ષવિભોર રાજાને પુત્ર જન્મના સમાચાર આપવાનું ભાન ન રહ્યું ત્યારે માયાદેવીએ આગળ આવીને કહ્યું, “મહર્ષિ, આજે પટરાણી માયાદેવીએ યુવરાજને જન્મ આપ્યો છે.”

મેં સાંભળ્યું છે તેથી જ તો આ સમયે આવ્યો છું. કાળદેવળના શ્વાસ અદ્ધર થતા હતા. “હું શિશુને જોઈશ, જલદી કરો.”

મંત્રીગણ દોડ્યા. અંતઃપુરમાં સમાચાર મળ્યા રાણીઓએ આરતીના થાળ, પત્ર, પુષ્પ, કંદમૂળ સજાવ્યાં, પરંતુ જ્યારે ઋષિ આવ્યા ત્યારે બધાને હઠ્ઠીને પોતાના માર્ગ કાઢતા તેઓ ચાલ્યા.

નવજાત શિશુને સ્વયં મહારાજ શુદ્ધોદનને લાવીને તપસ્વીના ચરણોમાં રાખી દીધો. પરંતુ બાળકના પગ પોતાની તરફ નમેલા તપસ્વીની દાઢીને લાગ્યા. તરત જ તપસ્વી ઉઠ્યા અને હાથ જોડી, ગદ્ગદ્ કંઠે જય-જય અને ધન્ય ભાગ્ય બોલતાં બોલતાં શિશુના ચરણોને વારંવાર પોતાના માથે અડાડતાં રહ્યાં.

ઋષિના વહેતા આંસુ બાળકના પગ ઉઠવવા અને તપસ્વી વંદનાનું આ દેશ્ય જોઈ રાજા અને

પરિજનો ચકિત થઈ ગયા.

“શું વાત છે મહારાજ ?” રાજાએ હાથ જોડીને પૂછ્યું, “આપ આટલા વિહ્વળ શા માટે થઈ રહ્યા છો ? આટલી બધી શિશુ વંદનાનું કારણ શું છે ?”

“અરે શુદ્ધોદન, તું નથી જાણતો તો ચૂપ રહે. હું આને પ્રણામ ન કરું તો શું મારા માથાના ટુકડા કરાવું ?”

એ પછી કાળદેવળ ધ્યાનમગ્ન થયા. એમણે પૂર્વના ચાળીસ અને ભવિષ્યના ચાળીસ એમ એંસી જન્માંતરો તેમજ ઈતિહાસ પોતાની દિવ્ય દૃષ્ટિથી જાણી લીધો અને અનુમાન કર્યું કે આ બાળક અવશ્ય બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરશે. મુકિત એની ચરણરજ લેશે નિર્વાણ એનું અનુચર રહેશે. એમણે કહ્યું, “કેવું સૌમ્ય વ્યક્તિત્વ છે આનું !” એમ કહી એમણે સ્મિત વેર્યું.

ઉપસ્થિત લોકો બાળક તેમજ કાળદેવળ પર પોતાની દૃષ્ટિ લગાડી બેઠા હતા. કાળદેવળની દૃષ્ટિ શિશુ પર હતી અને શિશુની કાળદેવળ પર. કાળદેવળે વિચાર્યું કે આ બાળક બુદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરશે ત્યાં સુધી પોતે જીવિત કેવી રીતે રહેશે ? કાળ તો ક્યારનોય એમને ભરખી જવા માટે તત્પર હતો. કેટલીય વાર છળકપટથી પ્રયત્નો કર્યા. કેટલીય વાર એણે પ્રાર્થના કરી હતી.

ત્રિકાળજ્ઞાની તપસ્વીને ધ્યાન દ્વારા જાણ્યું કે ત્યાં સુધી તેઓ જીવિત રહી શકવાના નથી. યાત્રાની સમાપ્તિ નિકટ આવી ગઈ હતી. હજારો વર્ષોનું આયુષ્ય વ્યતિત કર્યા પછી પણ થોડા વધુ વર્ષો જીવવાની એમની ઈચ્છા પિપાસા બની ગઈ. હાય રે મનુષ્ય ! જેટલું જીવે છે એટલું જ મોતથી દૂર ભાગવાનો પ્રયત્ન કરે છે. શતાબ્દિઓ જોઈ પણ તારા મનમાં બે ત્રણ દસાબ્દિઓ જીવાની ઈચ્છા અપૂર્ણ રહી.

બાળક બુદ્ધ બને એ પહેલાં પોતાના નિશ્ચિત મૃત્યુનું ચલચિત્ર જોઈને તૃષ્ણા, ગ્લાનિ, નિરાશા, પ્રાયશ્ચિત અને પ્રલોભનની પીડાથી મહર્ષિ કાળદેવળનો હૃદય સમુદ્ર ઉદ્દિગ્ન થઈ ગયો. એમની આંખો વ્યાકુળ થઈ ગઈ. હોઠમાં સ્ફુરણ થયું. હાથ હથેલીઓ કંપ્યાં, જટામાં પ્રકંપ આવ્યો અને તેઓ ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી ઉઠ્યા. મહારાજ શુદ્ધોદન ગભરાઈને એમના ચરણોમાં બેસી ગયા અને ધીમે ધીમે એમના પગ દબાવવા લાગ્યા. રાણીઓ વ્યગ્ર થઈ ગઈ. ઉપસ્થિત જનસમુદાય સ્તબ્ધ થઈ ગયો.

કાળદેવળની આમ રડવાની વાત અસાધારણ હતી. દેવો, ગાંધર્વો, યક્ષ, કિન્નર, અસુર, જડ, ચેતન નર-નારી કોઈએ એમને આ રીતે જોયા ન હતા. આજે આ મહામાનવ આ મંગળવેળાએ આયોજકોની ભાવનાનો ખ્યાલ કર્યા વગર અપશુકન લાગે એ રીતે આકંદ કરી રહ્યો હતો. કેટલાકને લાગ્યું કે હાલમાં જ તો એ હસી રહ્યો હતો અને એટલામાં રડવા લાગ્યો ?

“દેવર્ષિ કંઈક કહો તો ખરા કે શિશુનું કંઈ અશુભ થવાનું છે ?”

“ના રાજન, સ્વયં કાળ પણ આ બાળકનો વાળ વાંકો નહિ કરી શકે. તમે પ્રસન્ન થાવ, આપનો પુત્ર અત્યંત ભાગ્યવાન છે. પુણ્યશાળી કુટુંબમાં જ આવો ધર્માત્મા પુત્ર જન્મ લે છે.

રાજન, આપનો આ પુત્ર વિશ્વના ઈતિહાસને નવી દિશા આપશે. હજારો વર્ષો સુધી રાજનીતિને નવો માર્ગ બતાવશે. માનવ સ્વભાવને નવું રૂપ આપશે. હે સમ્રાટ, આ તેજસ્વી બાળક માનવ સંસ્કૃતિની પ્રગતિને અભિનવ ગતિ આપશે અને સમસ્ત સંસારના પ્રાણીઓને નવો ધર્મ આપશે. આ બાળક નિશ્ચિત રીતે સમ્યક્ સંબુદ્ધ અર્હત થશે. હું એના પ્રમાણમાં બત્રીસ લક્ષણો પ્રસ્તુત કરું છું.

આ કુમારનો દિવ્ય દેહ જુઓ. એના પગના

તળિયે સર્વાકાર પરિપૂર્ણ નાભિ નેમિયુક્ત હજારઆરા વાળું ચક્ર છે. એની આંગળીઓ લાંબી છે. એનાં હાથ પગ મૃદુ છે. એની આંગળીઓ વચ્ચે કયાંય છિદ્ર દેખાતું નથી. એ ઉસ્સંખ્યાદ છે અને ણી જંઘ છે. એ નમ્યા વગર ઘુંટણોને પોતાના હાથ વડે સ્પર્શે છે. અર્થાત્ એ આજાનબાહુ છે, જે સૌથી મોટું લક્ષણ છે. એના પેડૂ ગુહ્ય કોષાય્ઘાદિત છે. એની કંચનવર્ણ ત્વચાવાળી કાયા પર ઘૂળ અને મેલ લાગતા નથી. એના એક-એક રોમકૂપમાં એક જ રોમ છે તેથી એ એકેક લોમ છે. લાંબા અકુટિલ શરીરવાળો એ કોમળ ગાત્રો ધરાવે છે. એના વક્ષસ્થળનો ઉપરનો ભાગ સિંહની જેમ વિશાળ છે. રાજન આવા ભાગ્યશાળીને સિંહ પૂર્વાધ્યકાય કહેવાય છે. સ્પષ્ટ રીતે ચિંતાન્તટાંસ, ન્યગ્રોધ પરિમંડળ સમવર્ત સ્કન્ધ, રસગ્ગ-સગ્ગ સિંહલનું ચુમ્માળીસ દાંતોથી વ્યક્ત છે. એટલું જ નહિ એ સમદંત છે. એના દાંત વચ્ચે કોઈ છિદ્ર નથી. એ સુશુકવ દાઢ પ્રભૂત જિહ્વા છે. જન્મ પછી તમે એનો અવાજ ન સાંભળ્યો ?

“એનો સ્વર બ્રહ્મ સ્વર છે. એ અળસીના ફૂલો જેવી આંખોવાળો અને ગાય જેવી પાંપણોવાળો ગો-પદ્મ છે એ ઉષ્ણીષ શીર્ષ છે. એ જ એનું બત્રીસમું લક્ષણ છે અને હું સમસ્ત કાળ ગણના કરનારાને પડકાર ફેંકું છું કે આ બાળક સ્વયં પરમેશ્વરનો અવતાર છે.”

ઉપસ્થિત રહેલા લોકો આ સાંભળીને આનંદિત થઈ ઉઠ્યાં. કેટલીક ક્ષણો પછી એમનામાંથી કોઈ મંત્રીએ કહ્યું “તો પછી આપની આંખમાં આંસુ કેમ આવ્યાં ?”

“મંત્રીગણ, જ્યાં સુધી આ બુદ્ધ બનશે ત્યાં સુધી હું આ ભાગ્યશાળી ભૂમિ પર હોઈશ નહિ તેથી એના દર્શનલાભથી વંચિત રહી જઈશ. આ નુકસાનનો ખેદ મને રડાવી રહ્યો છે”

રાજ-સમાજને આશ્ચર્યચકિત કરીને મહર્ષિ પોતાના સ્થાને પ્રસ્થાન કરી ગયા.

સ્વસ્થ ઊંઘ કેવી રીતે લેશો ?

આપણા જીવનનો લગભગ એક તૃતીયાંશ ભાગ ઊંઘવામાં વીતી જાય છે. સ્વાસ્થ્ય માટે સૂવું મહત્વપૂર્ણ પણ છે, કારણકે ઊંઘ સિવાય ગમે તેટલી સુવિધા અને સાધનો હોવા છતાંય પણ શારીરિક અને માનસિક સ્વસ્થતા ટકી શકતી નથી. એટલા માટે ઘણુંખરું કહેવામાં આવે છે કે જો વ્યક્તિને બરબાદ કરવી હોય તો તેની ઊંઘ હરામ કરી દો. પરંતુ જે મહામાનવ સ્તરનાં લોકો છે, જેમના માટે સમયની એક એક ક્ષણ મોતીઓની જેમ મૂલ્યવાન છે, તેમણે આઠ કલાક સૂવું ઘણું ખટકે છે. એવા લોકો પોતાની માનસિક સંરચના એવી બનાવી લે છે કે ૩-૪ કલાકમાં જ ૮ કલાકની ઊંઘ પૂરી કરી શકે અને બાકીના સમયનો સદુપયોગ વ્યક્તિ અને સમાજ સંબંધી મહત્વપૂર્ણ કાર્યોમાં કરી શકાય. પરંતુ આજના સામાન્ય લોકોની સ્થિતિ એવી છે કે ૪ કલાક તો શું ૮ કલાકની ઊંઘ લીધા પછી પણ તાજગી અને સ્ફૂર્તિ અનુભવતાં નથી. તેના કારણની તપાસ કરતાં એક જ વાત સામે આવે છે અને તે છે માનસિક અસ્તવ્યસ્તતા, ચિંતા, તનાવ અને ઉદ્વિગ્નતા.

સને ૧૯૫૨માં શિકાગો વિશ્વવિદ્યાલયના વિદ્વાન મનોવૈજ્ઞાનિક ડૉ. નેપાલિયન કિલટમેને વિવિધ પ્રયોગો દરમિયાન જાણ્યું કે ઊંઘનો સમય માનસિક દશા પર આધારિત છે. અસામાન્ય માનસિક સ્થિતિવાળાઓ માટે ૮ કલાકનો સમય પણ પૂરતો નથી. કારણકે શરીર શિથિલ બન્યા પછી પણ માનસિક ક્રિયાશીલતા ટકી રહે છે.

તેમણે વિવિધ માનસિક દશાવાળા લોકો પર જાત-જાતના અનેક વર્ષો સુધી અભ્યાસો કર્યા. ઊંઘની યાત્રામાં ચાર પ્રકારના પડાવ આવે છે. સૂવાના પ્રથમ ચરણમાં દિવસ દરમિયાન અપનાવેલા વિવિધ કાર્યોનું ચિંતન ઉભરે છે. વિશેષ રૂપથી ખોટી દિશામાં કાર્ય કરનારાઓને વિશેષ પરેશાની અનુભવાય છે. આવી દશામાં રક્તસંચાર, શ્વાસોચ્છવાસ, લોહીનું દબાણ, ઉષ્ણતામાનમાં ઘટાડો થાય છે. મગજમાંથી આલ્ફા તરંગો અનિયમિત નીકળે છે. અર્નેતિક જીવનક્રમ અપનાવનાર અને પ્રકૃતિની વિરુદ્ધમાં કાર્ય કરનારાઓને આ મુશ્કેલી આવે છે. બીજી અવસ્થામાં સૂઈ જનારાઓની આંખની પૂતળીઓ સતત ફરતી રહે છે. આ દશા તેમની થાય છે, જેઓ રાત્રે ગંદુ, ઘૂણા અને હત્યા સંબંધી સાહિત્ય વાંચે છે અથવા સૂઈ જતાં પહેલાં બિભત્સ, ભયપ્રેરક અને અશ્લીલ ફિલ્મો જુએ છે. આ દેશ્યો અને વાતો તણાવ ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી વારંવાર મગજમાં વિક્ષિપ્ત અવસ્થા જન્માવે છે. સ્વપ્ન એની જ ફળશ્રુતિ છે. આવી સ્થિતિમાં હળવી ઊંઘ આવે છે. એને 'રેમ સ્લીપ' કહે છે. ત્રીજી અવસ્થા આંશિક શિથિલિકરણ અપનાવનારાઓમાં જોવા મળે છે, જેઓ તનાવયુક્ત વિચારોને મગજમાં સ્થાન આપતા નથી કે ન તો એવા વિવિધ કૃત્યો અપનાવે છે જેમાં અંતરાત્મા તેમને ઠપકો આપે. આવી વ્યક્તિઓ સૂઈ જતાં પહેલા મધુર પ્રસંગોને યાદ કરે છે. ચોથું ચરણ પ્રગાઢ ઊંઘનું છે. એમાં

ઊંઘનાર પોતાને સંપૂર્ણ શિથિલ બનાવી લે છે. આવી સ્થિતિ ત્યારે આવે છે, જ્યારે સૂઈ જતાં પહેલાં પોતાને પૂર્ણ રૂપથી તનાવમુક્ત બનાવાય છે, સત્કર્મ માટે સ્વયંને પ્રોત્સાહિત કરવામાં આવે છે, ખોટા કાર્યો ન કરવાનો દેઢ સંકલ્પ લેવામાં આવે છે અને તે દિવસે જાણે-અજાણે કરેલી ભૂલોને માટે પરમસત્તાની ક્ષમા માગવામાં આવી હોય છે. આ જ છે તત્ત્વબોધની સાધના, જેનું સમર્થન યુજન આર્સિનેસ્કીન પણ કરે છે.

ઊંઘ ન આવવી તે આજનો સામાન્ય રોગ છે. એના માટે અનેક પ્રકારની દવાઓનો ઉપયોગ થાય છે. પરંતુ તેના મૂળ કારણ પ્રત્યે લોકોનું ધ્યાન જતું નથી. સમગ્ર વિશ્વમાં એક અરબ લોકો વર્તમાનયુગમાં એનાથી પીડિત છે. પરિણામસ્વરૂપે તેઓ રાત્રે સૂતા પણ હોય છે, પરંતુ સવારે ઉઠતાંવેત સ્વયંને તનાવમુક્ત અનુભવે છે. જો કે પૂર્ણ શિથિલ અવસ્થામાં જ ચાર કલાકની ઊંઘ પર્યાપ્ત માનવામાં આવે છે. જે લાભ આઠ કલાકમાં મળવો જોઈએ તે ચાર કલાકમાં જ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. મોટાભાગના લોકો રાત્રિ દરમિયાન ઓછું ઊંઘવા માટે પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં નેપોલિયન, વિસ્ટન ચર્ચિલ અને થોમસ એડિસન રાત્રિમાં લગભગ થોડા સમયમાં જ પોતાની ઊંઘ પૂરી કરી લેતા હતા. તેઓ માત્ર ૩ કે ૪ કલાક જ સૂતાં હતા. એડિસન પોતાના જીવનક્રમમાં દરરોજ ૩ કલાક જ સૂતા. તેટલા જ સમયમાં ઊંઘની જરૂરિયાત પૂરી થયા પછી વધેલા સમયમાં મહત્ત્વપૂર્ણ શોધ કરી. તેમનું કહેવું હતું કે આઠ કલાક સૂઈ જવું કિંમતી સમયનો નાશ કરવા સમાન છે. પરંતુ વિચારણીય તથ્ય એ છે કે એવું ત્યારે સંભવ છે જ્યારે વ્યક્તિ પૂર્ણ

તનાવરહિત ઊંઘ લે, અન્યથા એ સ્વાસ્થ્યના માટે હાનિકારક પણ સાબિત થઈ શકે છે.

સને ૧૯૬૩-૬૪ દરમિયાન યેલ મેડિકલ સ્કૂલે વિવિધ પરીક્ષણોમાં શોધ્યું કે માનસિક સ્થિરતા અને સ્વસ્થ ઊંઘનો પરસ્પર ગાઢ સંબંધ છે, સાથે જ આત્મહત્યા અને ઊંઘનો પણ પરસ્પર સંબંધ છે. અભ્યાસ મુજબ જે વ્યક્તિઓ તણાવ, ઉદ્વિગ્નતા, ચિંતા અને આત્મહીનતાથી જકડાયેલા હોય છે, તેઓને જ આ સમસ્યા વધુ સતાવે છે. જો તેઓ સૂઈ જતાં પહેલાં શરીરને શિથિલ કરવાની રીતિ-નીતિ અપનાવે તો એમને કદી પણ આ પરેશાની અનુભવાશે નહીં. આ દૃષ્ટિએ સૂવાના સમયે તત્ત્વબોધની સાધના અને જાગતી વેળાએ આત્મબોધની સાધના સર્વોપયોગી અને અસરકારક માનવામાં આવે છે. એમાં સૂતી વેળાએ દિવસ દરમિયાન કરેલી ભૂલો માટે ભગવાનની પાસે ક્ષમાપ્રાર્થના કરવામાં આવે છે અને સવારમાં ઉઠતી વેળાએ પથારીમાં પડી રહીને નવા જન્મની પરિકલ્પના કરીને અગાઉની ભૂલોનું પુનરાવર્તન ન કરવાની તથા સાદી, સાચી સેવા અને પરોપકારયુક્ત જિંદગી જીવવાનો દેઢ નિશ્ચય કરવો પડે છે. આટલું કંઈક કરવાથી વ્યક્તિ તનાવમુક્ત ઊંઘ લઈ શકે છે અને ૮ કલાકની ઊંઘ ૪-૫ કલાકમાં જ પૂરી કરી શકે છે.

જીભથી નીકળેલા શબ્દો કાન સાથે અથડાઈને વિખરાઈ જાય છે, પરંતુ હૃદયની વાણી કાળજામાં પેસી જાય છે અને ફરીથી ઉખડવાનું નામ લેતી નથી.

ચરિત્ર રક્ષણથી ઊંચી કોઈ સિદ્ધિ નથી

“હે તાત્ ! મરકતમણિ, સુવર્ણનિસ્ક, મુક્તામાળ આ બધાં જ બહુમૂલ્ય આભુષણો ક્યારેક-ક્યારેક જ પહેરવામાં આવે છે. મોટાભાગનો સમય તો તેમના સંરક્ષણની વ્યવસ્થામાં જ જાય છે. આથી દરેક વ્યક્તિ તેને પોતાની પાસે નથી રાખી શકતી. કોઈ સમ્રાટ-સામ્રાજીઓ, શ્રી સામંતોની પાસે જ તે સુરક્ષિત રહી શકે છે. સિદ્ધિ પણ આવી જ એક બહુમૂલ્ય સંપત્તિ છે જેને સુરક્ષિત રાખવાનું બધા માટે સંભવ નથી. સાંસારિક સુખોપયોગના આકર્ષણમાં અધિકાંશ યોગીઓ એનો વિનિમય કરી નાંખે છે. તેમની અંતઃગતિ તો રાજ્યમાંથી હાંકી કઢાયેલા ચક્રવર્તી સમ્રાટ અને મણિહીન સર્પ જેવી દયાજનક બની જાય છે. એટલા માટે વિધાન છે કે યોગ્ય પાત્ર હોય, જેને પરીક્ષણની કસોટી પર સારી રીતે ચકાસી લીધેલ હોય તેને જ સિદ્ધિનો અધિકાર આપવામાં આવે છે.”

આમ કહીને મહામુનિ કૌષ્ટક ચૂપ થઈ ગયા. તેમની મુખમુદ્રા જોઈને એમ લાગતું હતું કે જાણે હવે એમની ચેતના વિચારોના ઊંડા સાગરમાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ હોય. તેઓ કોઈક ગંભીર ચિંતનમાં ડૂબી ગયા છે-એમ સમજીને આગળ કાંઈ વાત કર્યા વગર શિષ્ય સૌભરિ પણ ચુપ થઈ ગયા અને ત્યાંથી ઉઠીને આચાર્યદેવ માટે સંધ્યા વગેરેની વ્યવસ્થામાં જોડાઈ ગયા.

મોડે સુધી વિચાર કર્યા પછી પણ કૌષ્ટક અંતિમ નિર્ણય લઈ શક્યા કે સૌભરિને સિદ્ધિ મેળવી આપનારી ઉચ્ચસ્તરીય સાધનાઓનો અધિકાર આપવામાં આવે કે નહીં. એમની કૃષ્ણા,

અને સહજ સ્નેહ છલકાઈને કહેતો કે સૌભરિએ તમારી ખૂબ સેવા કરી છે, એને આ અધિકાર મળવો જ જોઈએ. પરંતુ શાસ્ત્ર અનુભવની આગળ આવીને ઊભા રહી જાય છે અને પૂછે છે, “કૌષ્ટક ! સિદ્ધિ પામ્યા પછી પણ શું તને વિચલિત કરનારી પરિસ્થિતિઓનો સામનો નથી કરવો પડ્યો ? શું તારે ઈન્દ્રિય લાલસાઓના દમન માટે ખૂબ કઠોરતા નથી વર્તવી પડી ? શું એ સંભવ છે કે સિદ્ધિ મેળવ્યા પછી સૌભરિ આવાં સામાજિક જીવનના અનિવાર્ય સંદર્ભોનો સામનો નહીં કરવો પડે ? માની લો જો સૌભરિ ત્યારે પોતાને સંભાળી ન શક્યો તો સિદ્ધિનો દુરુપયોગ નહીં થાય ? શું એ ઠીક નથી કે એને અગ્નિદિક્ષામાં બરાબર ચકાસી લેવામાં આવે ? પછીથી પંચાગ્નિ સાધનામાં પ્રવેશ આપવામાં આવે ?

કૌષ્ટકનો અંતિમ નિર્ણય આ જ રહ્યો. તેમણે બીજા દિવસે સવારે જ શિષ્ય સૌભરિને પોતાની નજીક બોલાવ્યો અને ખૂબ સ્નેહથી કહ્યું, “વત્સ, આશ્રમજીવનની કઠોરતાના કારણે તું થાકી ગયો હોઈશ. આવ, તારા પગમાં હું એક અભિમન્ત્રિત લેપ લગાવી દઉં એનાથી તું જ્યાં પણ પહોંચવાની ઈચ્છા કરીશ, વાયુવેગે ત્યાં પહોંચી જઈશ અને જ્યાં સુધી ઈચ્છીશ ત્યાં સુધી તે જગ્યાએ વિચરણ કરતો રહી શકીશ. એનાથી તારો શ્રમ, તારી વ્યગ્રતા દૂર થઈ જશે.

ગુરુદેવના વચન અને આ અગણિત પરિસ્થિતિઓ પર સૌભરિને આશ્ચર્ય અવશ્ય થયું, પરંતુ દેશ-ભ્રમણની લાલસા વેગવાન થઈ ઉઠી

તેથી એણે ગુરુદેવની યોજનાનો કોઈ વિરોધ ન કર્યો.

ક્રોષ્ટકે સૌભરિના પગમાં અભિમન્ત્રિત ઔષધિનો લેપ કરી આપ્યો. હવે મારે મહેન્દ્ર પર્વત (હિમાલય) જવું જોઈએ, એવી ઈચ્છા કરતાની સાથે જ સૌભરિ ક્ષણવારમાં ઉત્તરદિશા તરફ ઉડવા માંડ્યા. તે રમણીય બરફ અને પુષ્પલતાઓથી આચ્છાદિત સુરમ્ય શિખરાવલી સુધી પહોંચવામાં તેને થોડીક જ ક્ષણ લાગી. અહીંયાની વનશ્રી અને વન સૌરભ સ્વર્ગ કરતાં પણ વધારે અનેકગણી સૌંદર્યયુક્ત જોઈને સૌભરિનું મન ખૂબ પ્રસન્ન થયું. તેઓ ભૂમિ પર ઉતરીને ઘણા સમય સુધી ત્યાં ફરતા રહ્યા.

સુખની લાલસા એવી છે કે કોઈક આવી વ્યક્તિના વિવેક, ચાતુર્ય એને જાગૃતિનો થોડી જ વારમાં નાશ કરી નાંખે છે. સૌભરિને ધ્યાન રહ્યું નહીં. ઠંડકભર્યા વાતાવરણમાં ચાલતાં રહ્યાં તો ધીરે ધીરે પગમાં લાગેલો બધો જ અનુલેપ ઉખડી ગયો. જ્યારે એના મનમાં પાછા ફરવાની ઈચ્છા થઈ ત્યારે ખબર પડી કે ત્યાંથી પાછા ફરવાની શક્તિ તો નષ્ટ થઈ ચૂકી છે. સૌભરિ ખૂબ દુઃખી થયા અને પશ્ચાતાપ કરવા લાગ્યા. આજે પહેલી વાર તેમને કોઈ સિદ્ધિ પ્રત્યે ઘૃણા અને માનવીય પુરુષાર્થ પ્રત્યે વિરાટ આસ્થાનું ભાન થયું. એમણે અનુભવ કર્યો કે, “આ સામર્થ્ય આત્મપરાક્રમમાં જ છે, જે વ્યક્તિને ચરમસીમા સુધી પહોંચાડીને ત્યાંથી ઉદ્ધાર પણ કરી શકે છે.”

સૌભરિ હજુ એ જ પ્રકારના વિચારોમાં ખોવાયેલા હતા, ત્યાં તેમને એ પર્વતીય ટેકરીઓમાંથી ધીમે ધીમે નજીક આવતી અંઝરની મધુર રણકારનો અવાજ સંભળાયો. સૌભરિ વિચારવા લાગ્યા કે અહીંયા બીજું કોઈ હોઈ શકે

? એટલામાં તિલોત્તમાં સમાન અપ્રતિમ સૌંદર્યવાળી મૌલેયા અપ્સરા વસ્ત્રિની આવીને હાજર થઈ. સૌભરિને એણે દૂરથી જ જોઈ લીધા હતા. તે સૌભરિની સુગઠિત દેહરચના અને તેના તેજસ્વી સૌંદર્ય પ્રત્યે આશક્ત થઈ ગઈ હતી. સૌભરિને આકર્ષિત કરીને પ્રણય જાળમાં બાંધી લેવાની ઈચ્છાથી તેણે જેટલો શ્રૃંગાર કરી શકાય, તે બધો જ કર્યો હતો. સુવર્ણથાળમાં લાવેલ વસ્ત્રઆભૂષણ, સુગંધિત અનુલેપ અને મધુર વાનગીઓ પ્રસ્તુત કરીને તેણે એક લોભામણી દૈષ્ટિ સૌભરિ પર નાંખી અને બોલી, “ભાગ્યવાન ! મેં પૂર્વજન્માં કોઈ શ્રેષ્ઠ પુણ્ય કર્યું છે ત્યારે જ આપ જેવા પ્રતાપી સિંહ પુરુષને પ્રાપ્ત કરવાનું સૌભાગ્ય મળ્યું છે.”

“ઓહ ! ભદ્રે !” ઘણાં સમય પછી સૌભરિનો કંઠ ખૂલ્યો. “હું તમારી શું સેવા કરી શકું છું ? તમને કોઈએ બંદી બનાવ્યા હોય તો જલદીથી બતાવો, હું એને હરાવીને તમને મુક્ત કરાવી શકું. તમારી પર કોઈએ હલકી દૈષ્ટિ નાંખી હોય તો બતાવો આર્ય ! તમે નિશ્ચિત રહો, હું તેઓનું માનભંગ કરવામાં જરાપણ નહીં ડરું.”

આ બધું હોત તો વસ્ત્રિની કહેત પણ ખરી. તે તો યોગમાયાની માફક આવી હતી જે સંસારને ક્ષણિક સુખ આકર્ષણમાં બાંધીને, પારલૌકિક સુખ, સંયમ, શક્તિ અને જીવનથી દૂર રાખે છે. એક ક્ષીણ, પરંતુ મર્માહત કામુક દૈષ્ટિ નાંખતા વરુથે કહ્યું, “દેવપુરુષ ! આપને મેળવીને હવે એક જ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા રહી ગઈ છે. આપ જાણતા જ હશે, સ્ત્રી પત્ની બન્યા બાદ એક માત્ર માતૃત્વની ઈચ્છા રાખે છે. તેવી રીતે હું પણ એ જ લાલસાથી આપની સેવામાં પ્રસ્તુત થઈ છું. મહાન પુરુષ કોઈની ઈચ્છા નકારતા નથી.” આમ કહીને વરુથ

સૌભરિની બિલકુલ નજીક જઈ પહોંચી.

સૌભરિ અવાકુ રહી ગયા. એક બાજુ મોહક રૂપજાળ હતી, બીજી તરફ અધ્યાત્મનો પ્રકાશમાન રાજમાર્ગ. એકની દિશા સર્વસ્વના નાશ તરફ હતી, બીજો અનંતતાની પ્રાપ્તિનું આશ્વાસન આપતો હતો. તેઓ વિચારવા લાગ્યા. વાસના જીવનનું લક્ષ્ય ન હોઈ શકે. બીજી જ પળે એમનું મન દેઢ થઈ ગયું. એમના આધ્યાત્મિક સંસ્કાર ખૂબ બળવાન હતા. વરુથની આકર્ષણ જાળ તેમને બાંધી ન શકી. એમણે કહ્યું, “ભદ્રે ! મેં જે ક્ષણથી તમને જોયા ત્યારથી મને પોતાની નાની બહેનનું ધ્યાન આવ્યું હતું. તું મારી બહેન સમાન છે. હું તારી સાથે સમાગમ કેવી રીતે કરી શકું ?”

કચડાયેલી નાગણની માફક વરુથની વાસના અંદરોઅંદર ઘુંઘળાવા લાગી, પરંતુ એણે દબાવી દઈને વરુથે એક તીર વધારે છોડ્યું, “આર્ય શ્રેષ્ઠ ! કોઈની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવી તે મોટું પુણ્ય અને યાચકને ખાલી હાથ પાછો મોકલવો તેનાથી

મોટું પાપ નથી. વિચારી લો, તમારે પાપ અને પુણ્યમાંથી કોને પસંદ કરવું છે ?

સૌભરિએ કહ્યું, “ભદ્રનારી ! અનૈતિક આચરણથી પુણ્ય પ્રાપ્ત થતું હોય તો મારે એવું પુણ્ય નથી જોઈતું. સમાજનો મૂળ આધાર નૈતિકતા છે, તેનો નાશ કરીને હું સ્વર્ગની ઈચ્છા પણ નથી કરી શકતો.”

આમ કહીને સૌભરિએ જેવા આગળ પગલાં ભર્યા કે એમના ઈષ્ટ ‘આહ્વાનીય અગ્નિદેવ’ પોતાની સૌમ્ય મુદ્રામાં ઊભેલા દેખાયા, એની વચમાં ગુરૂ કૌષ્ટકની મનહર છબિ જણાઈ રહી હતી. તેઓ કહી રહ્યા હતા, “તાત ! તું સિદ્ધિનો સાચો અધિકારી છે.”

ગુરુના ચરણોમાં પ્રણામ કરતા સૌભરિએ કહ્યું, “દેવ, હવે મને સિદ્ધિની કામના નથી રહી. આપ તો એવો આશીર્વાદ આપો કે પોતાના ચરિત્રની રક્ષા કરતા કરતા વ્યવહારને ઉત્તમ બનાવું અને જીવનનો અંત આવે ત્યાં સુધી નિષ્કલંક બની રહું.”

ઠંડીના દિવસોમાં સગડી સળગાવવા માટેના પ્રયાસમાં બે નાના બાળકોએ કેરોસિનના બદલે પેટ્રોલ રેફ્યું અને તેથી આગ લાગી. એક બાળક તો તાત્કાલિક મરી ગયું. બીજું બાળક મહિનાઓ સુધી હોસ્પિટલમાં રહ્યા પછી કદરૂપું અને અપંગ બની ગયું. બંને પગ લાકડાની જેમ સૂકાઈ ગયા. પૈડાંવાળી ખુરશીમાં બેસીને તે ઘેર પાછું આવ્યું ત્યારે કોઈને આશા ન હતી કે તે કદી હરીફરી પણ શકશે. પરંતુ છોકરાએ હિંમત ગુમાવી નહીં. આજની સરખામણીમાં તે વધુ સારી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરતો રહ્યો. નિરાશ કે ઉદાસ થવાને બદલે તેણે પ્રતિકૂળતાઓને કસોટીના રૂપમાં સ્વીકારી અને તેને અનુકૂળતામાં બદલવા માટે પોતાના કૌશલ્ય અને પૌરુષત્વને દાવ પર લગાવતો રહ્યો. તેણે ટેકણલાકડી દ્વારા ન માત્ર ચાલવામાં, બલકે દોડવામાં સફળતા મેળવી અને ઈનામો મેળવ્યા. આવી વિપરિત સ્થિતિમાં પણ તેણે અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો અને એમ.એ., પી.એચ.ડી.ની પરીક્ષા પાસ કરી અને વિશ્વવિદ્યાલયમાં નિર્દેશકનું પદ પ્રાપ્ત કર્યું. બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં તે મોરચા પર પણ ગયા. જ્યાં સામનો કર્યો ત્યાં સફળ રહ્યા. રિટાયર્ડ થયા પછી તેમણે પોતાની જમા થાપણથી અપંગોને સ્વાવલંબી બનાવવા એક આશ્રમની સ્થાપના કરી. આજકાલ એમાં આઠ હજાર અપંગોને ભણવા, રહેવા અને કમાવવાની સુવિધા છે. અમેરિકામાં સંકલ્પવાન સાહસિક ગ્રેટ કનિંધમનું નામ ઘણી શ્રદ્ધાપૂર્વક લેવામાં આવે છે અને મુશ્કેલીઓથી ટક્કર લેવા તેમનો જીવનવૃત્તાંત વાંચવાની-સાંભળવાની સલાહ આપવામાં આવે છે.

સામૂહિક પ્રાર્થનાના ચમત્કારિક સત્પરિણામો

એકાકી અને સામૂહિક પ્રયત્નોની સફળતાના સ્તરમાં ઘણો તફાવત છે. અલગ અલગ રહીને દસ માણસો અલગ પ્રયત્નોથી જેટલું કામ કરી શકે છે એની સરખામણીમાં એ દસેના સંયુક્ત પ્રયત્નો અધિક સારું પરિણામ લાવી શકે છે. અલગ અલગ રહીને સળીઓ એટલી સફાઈ નથી કરી શકતી જેટલી એમને ભેગી કરીને બનનારી સાવરણી કરી શકે છે. એ જ રીતે અલગ અલગ કરવામાં આવતી ઉપાસના વ્યક્તિ તેમ જ વાતાવરણને શુદ્ધ કરવામાં જેટલી ઉપયોગી સિદ્ધ થાય છે એની તુલનામાં એક સંકલ્પ સૂત્રમાં બંધાઈને એક તત્વાવધાનમાં કરવામાં આવતી સાધનાનો પ્રભાવ અનેક ગણો હોય છે. સામૂહિક પ્રયાસ, સત્સંગ, કથા, કીર્તન, યજ્ઞાનુષ્ઠાન, પરિક્રમા, તીર્થયાત્રા વગેરેની ક્ષમતા એકલદોકલ પ્રયાસો કરતાં અધિક હોય છે.

કોઈ ભારે વજન ઉપાડવા માટે કે આગળ ધકેલવા માટે મજૂરો હોકારા દઈને જ્યારે એક સાથે પોતાના સામર્થ્યને કેન્દ્રિત કરે છે ત્યારે આપણને સંયુક્ત પ્રયાસોના અસરકારક પરિણામોનું પ્રમાણ મળે છે. સવાર સાંજ મંદિરોમાં થતી આરતી, વિદ્યાર્થીઓની સામૂહિક પ્રાર્થનામાં પણ એ જ વિશેષતા રહેલી હોય છે કે સંયુક્ત મન, સંયુક્ત ભાવ પ્રવાહથી ઉત્પન્ન શબ્દ શક્તિ ઉચ્ચારણ કર્તાઓથી લઈને અન્ય અસંખ્યોના સમગ્ર વાતાવરણને પ્રભાવિત કરવામાં વિશેષ રૂપે ફળદાયી નીવડે છે.

ધ્વનિશક્તિ ક્ષેત્રના સંદર્ભમાં જે સંશોધન કાર્ય વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રમાં થઈ રહ્યું છે એનાથી સામૂહિક ઉચ્ચારણની પ્રતિક્રિયાના સંબંધમાં નવા તથ્યો સામે આવ્યા છે. એક નિષ્કર્ષ એવો નીકળ્યો છે કે સંસારના ૫૦ ટકા લોકો પણ જો સક્રિય હોય તો તેઓ શબ્દો તથા ધ્વનિઓ દ્વારા ત્રણ કલાકમાં છ હજાર ખરબ વોટ વિદ્યુત શક્તિ

પેદા કરે છે, જે ભારતમાં પેદા થતી કુલ ઉર્જા કરતાં આઠ ગણી વધારે છે. સંપૂર્ણ વિશ્વમાં આ ઉર્જાથી કલાકો સુધી પ્રકાશ અપી શકાય છે.

સામાન્ય રીતે વાણીનો ઉપયોગ વાતચીત તેમ જ જાણકારીઓના આદાન-પ્રદાનના હેતુ માટે થાય છે. આ એનો અતિ સ્થૂળ ઉપયોગ છે. શબ્દની સૂક્ષ્મ શક્તિ અને એના ઉપયોગની વિધિ જાણી શકાય તો એનાથી જેટલા ગણો લાભ સામાન્ય રીતે ઉઠાવીએ છીએ એનાથી અસંખ્ય ગણો લાભ ઉઠાવવો સંભવ બની શકે.

શબ્દની સાથે જોડાયેલ વિદ્યુત પ્રવાહ કેટલો પ્રચંડ છે એ પદાર્થવિજ્ઞાનીઓ જાણે છે અને એ જ જ્ઞાનના આધારે રેડિયો, ટેલિવિઝન, રડાર વગેરે યંત્રોનું નિર્માણ કરે છે. આજે આ જ શબ્દશક્તિના આધારે શરીરનાં વિભિન્ન ગહન પડળોમાં છૂપાયેલ રોગોનું નિદાન પણ સંભવ છે. ઈકોઅન્સેફલોગ્રાફ દ્વારા પ્રતિધ્વનિ પ્રાપ્ત કરીને મગજની બીમારીઓની જાણકારી મેળવી શકાય છે. એ જ રીતે ઈકોકાર્ડિઓ ગ્રાફ દ્વારા હૃદયની વ્યાધિઓ વિશે જાણી શકાય છે. અવાજ એ મોંમાંથી નીકળનાર હવા માત્ર ન રહેતું એ એક શક્તિશાળી એનર્જી પણ છે.

ઉચ્ચારિત શબ્દો કાન તથા ત્વચા પર સીધો પ્રભાવ પાડે છે. કાન એક પ્રકારનો માઈક્રોફોન છે જેમાં ૦૨ થી ૨૦,૦૦૦ આવૃત્તિઓનો પ્રવેશ થતાં જ એક ધારા પ્રવાહિત થવા લાગે છે. સીધી મગજમાં પહોંચીને એ શરીરના બધા જ ભાગો તેમ જ ગ્રંથિઓને ક્રિયાશીલ બનાવી દે છે. મનુષ્યના શરીર, વિચારણા તેમ જ ભાવ સ્થિતિની ત્રિવિધ ક્ષમતાઓનો સમન્વય કરીને જે વિદ્યુતપ્રવાહ પ્રસ્તુત થાય છે એની ક્ષમતાને અધ્યાત્મ તત્ત્વવેત્તાઓએ સમજીને એના આધારે મંત્રવિદ્યાની શોધ કરી છે.

ઉચ્ચારિત શબ્દોનો શ્રોતાના મગજ ઉપર બે

રીતે પ્રભાવ પડે છે. (૧) મુખમાંથી શબ્દો નીકળતાં પહેલાં વક્તાના મગજમાંથી કંઈક એવા પ્રકારની વિદ્યુત ચુંબકીય લહેરો નીકળે છે કે જેમને શ્રોતાનું મગજ ગ્રહણ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. બીજા ઉચ્ચારિત શબ્દ વાયુ કંપનોના માધ્યમથી વિદ્યુત સંચાર રૂપે કર્ણરંદ્રોમાંથી પસાર થઈને મગજ સુધી પહોંચીને વિભિન્ન આવેગો ઉત્પન્ન કરે છે. અપમાનસૂચક શબ્દો કહેવાથી બીજાને કોઈપણ રીતે ક્રોધ આવે છે અને ફળસ્વરૂપ અનર્થ સર્જાય છે એનું ઉદાહરણ દ્રૌપદીના થોડા શબ્દો દ્વારા મહાભારત થઈ જવાનું આપી શકાય. દુઃખદ શોકસંતાપની ઘટના સાંભળીને કેવા વ્યાકુળ થઈ જવાય છે ! શબ્દોની ભાવોત્તેજક ક્ષમતા સ્પષ્ટ છે. ભાવનાઓને ઉભારવા માટે તથા તરંગિત કરવા માટે સંગીત કેવું સબળ મધ્યમ છે એ સૌ જાણે છે.

મંત્રવિજ્ઞાન દ્વારા સમસ્ત સૂક્ષ્મ જગતને પ્રભાવિત કરવાનું સંભવ છે. સિતારના તાર પર ક્રમબદ્ધ આંગળીઓ ફેરવવાથી જે રીતે વિભિન્ન પ્રકારની સ્વરલહેરીઓ નીકળે છે એ જ રીતે શબ્દોના ઉચ્ચારણનો એક લયબદ્ધ ક્રમ હોવાથી એમાં પણ વિશેષ પ્રકારના વિશેષ શક્તિશાળી કંપનો ઉત્પન્ન થાય છે. મંત્રોમાં અક્ષરોના ક્રમ તથા એમના ઉચ્ચારણની વિશેષ વિધિ-વ્યવસ્થાનું અધિક મહત્ત્વ છે. કંઠ, તાળવું, દાંત, હોઠ, સ્વરતંત્ર વગેરે જે સ્થાનોથી શબ્દોચ્ચારણ થાય છે એની સીધો સંબંધ માનવ શરીરના સૂક્ષ્મ સંસ્થાનો સાથે છે. ષટ્ચક્ર, ઉપાત્મક તેમ જ દિવ્ય નાડીઓ, ગ્રંથિઓનું સૂક્ષ્મ સંસ્થાન છે જેની સાથે આપણા મુખ્યચંત્રના તાર જોડાયેલા છે. જ્યારે મંત્રગુંફનો પ્રભાવ ઉક્ત સંસ્થાનો પર પડે છે ત્યારે એક વિશિષ્ટ શક્તિ તરંગોનો પ્રવાહ વહેવા લાગે છે, જે મંત્ર વિજ્ઞાનીને લાભાન્વિત કરે છે, એની પ્રસુપ્ત ક્ષમતાઓને જગાડે છે, જ્યારે એ કંપનો સૂક્ષ્મ જગતમાં અપેક્ષિત પરિસ્થિતિઓનું સર્જન કરે છે અને વ્યક્તિ વિશેષને પ્રભાવિત કરવી હોય તો એની ઉપર પણ પ્રભાવ પાડવામાં

આવે છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિના પ્રાચીન ગ્રંથોમાં શબ્દોની આ જ પ્રક્રિયાઓએ ધ્યાનમાં રાખીને વિવિધ શબ્દ પ્રક્રિયાઓનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે. આજના વૈજ્ઞાનિક યુગમાં આ બધા મનોવૈજ્ઞાનિક યુદ્ધો એટલે કે 'સાયકોલોજીકલ વૉર' (કે સ્ટ્રાવથિક યુદ્ધ) ની અંતર્ગત આવે છે.

આ જ શબ્દશક્તિનો ઉપયોગ કરીને થોડા સમય પહેલાં કેનેડાના ઉત્તર ભાગમાં હજારો ચોરસમાઈલના ક્ષેત્રમાં સોવિયેટ રશિયા દ્વારા રોગવર્ધક તરંગો ફેલાવવામાં આવ્યા હતા. જેનાથી ત્યાંના રહેવાસીઓમાં ચીડિયાપશું માનસિક તનાવ, ડીપ્રેશન, આત્મહત્યાની વૃત્તિ જોવા મળી હતી. વિશ્લેષણ કરતાં જાણવા મળ્યું કે કોઈ સ્થાન વિશેષમાંથી તરંગો છોડવામાં આવ્યા છે જે કોઈ નિશ્ચિત આવૃત્તિઓમાં હોવાથી માનસિક ક્ષમતાઓ પર એવો પ્રભાવ પાડે છે. આ રીતે શબ્દશક્તિનો ઉપયોગ કરીને 'સાઉઝ વૉર' પણ શરૂ કરવામાં આવ્યો છે. બીજી બાજુ ચિકિત્સકોએ ધ્વનિ વિજ્ઞાનનો આશ્રય લઈને સાઉઝ થેરાપી નામની એક નવી ચિકિત્સા પદ્ધતિ શોધી છે જેનાથી શરીરના વિભિન્ન ભાગોની પીડા જેવા કષ્ટોનો ઈલાજ કરવામાં આવે છે. ધ્વનિના કંપનો દ્વારા પરમાણુને સૂક્ષ્મતમ ભાગોમાં વિભાજિત કરવાનું હવે સંભવ છે. આ બધાના મૂળમાં આપણા ઋષિમુનિઓ દ્વારા પ્રતિપાદિત મંત્રશક્તિ છે જેમાં ધ્વનિ વિજ્ઞાનનો આશ્રય લઈને સૂક્ષ્મ સંસ્થાનો તેમ જ વાતાવરણને પ્રભાવિત કરવામાં આવે છે.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં શબ્દશક્તિના એક રૂપને સંમોહન અને આત્મપરામર્શ (ઓટો સજેશન) ની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. પ્રસિદ્ધ રશિયન મનોવૈજ્ઞાનિક આઈ. પી. પાવલોવે શબ્દોને અત્યંત શક્તિશાળી અનુકૂલિત પ્રતિવર્ત (ઉત્તેજક) 'કંડીશન્ડ રિપ્લેક્સ' ની સંજ્ઞા આપી છે. પાવલોવે શબ્દશક્તિ પર વિશદ કાર્ય કર્યું છે જે વિશ્વ પ્રસિદ્ધ છે. વૈજ્ઞાનિકો શબ્દશક્તિના મહત્ત્વને જાણે છે અને હવે એને ઉપયોગમાં પણ લેવા લાગ્યા

છે. જો આ બધું સંભવ છે તો મંત્ર વિદ્યાના સામર્થ્યને સમજીને આપણે એનો સમુચિત ઉપયોગ કરી ભૌતિક ઉન્નતિ કરતાં અનેક ગણી લાભદાયક આધ્યાત્મિક ઉપલબ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ.

જ્યારે શબ્દશક્તિનું ભાવનાત્મક તારતમ્ય અને એનો ઉચ્ચારણનો પ્રવાહ જ્યારે સામૂહિકતાને

અપનાવી લે ત્યારે એ અધિક પ્રખર થઈ ઊઠે છે. વેદમંત્રોને સામગાનના સ્વરક્રમમાં ગાનારા ઉદ્ગાતા પોતાના ઉપક્રમથી ચમત્કારિક પરિણામો ઉત્પન્ન કરે છે. યજ્ઞાનુષ્ઠાનોમાં પણ આ જ શબ્દ સહકાર એક મહત્વપૂર્ણ તથ્ય હોય છે અને એનો પ્રભાવ પણ અસાધારણ હોય છે.

એના માટે સૌથી મોટી વૈતરિણી જે પાર કરવી પડે છે, તે છે - મોહ-માયાની દેવર્ષિ નારદને પરિભ્રમણ કરતી વેળાએ એક વયોવૃદ્ધ ધનવાન મળ્યો. તે ઘણી પૂજાપાઠ કરતો હતો અને બહારથી ભક્તજન જણાતો હતો. તેની ઢળતી ઉમરને જોઈને નારદજી બોલ્યા, પરિવાર સમર્થ બની ગયો છે, હવે ઘર છોડીને વાનપ્રસ્થી લેવી જોઈએ અને લોકસેવાના કાર્યોમાં જોડાઈ જવું જોઈએ.” ધનવાનના ગળામાં તે વાત ન ઉતરી. તેણે કહ્યું, “હજું તો પરિવારને સમૃદ્ધ બનાવવો છે. ફરી કદી સમય હશે, તો ચાલીશું.” ઘણાં વર્ષો પછી ત્યાંથી નારદજી ફરીથી નીકળ્યા. ધનવાન ભક્તની યાદ આવી. તેને ઘેર પહોંચ્યા તો જાણવા મળ્યું કે તેઓ થોડા સમય પહેલાં મરી ગયા છે. નારદજીએ દિવ્ય દૈષ્ટિથી જોયું તો માલુમ પડ્યું કે તે મરી જઈને બળદ બન્યા છે અને હળમાં ચાલે છે. નજીક જઈને નારદજીએ પૂર્વજન્મની વાત યાદ કરાવી અને કહ્યું, “હજુ પણ સમય છે, અમારી સાથે ચાલો.” બળદને પૂર્વજન્મ વિશે યાદ આવ્યું. છતાંય તેણે માથું હલાવ્યું અને કહ્યું કમાણી કરીને પરિવારને ખવડાવું છું, મારા જવાથી આ લોકોને મુશ્કેલી પડશે. નારદ ચાલી નીકળ્યા.

કેટલાય વર્ષો પછી ફરીથી તેઓ પાછા આવ્યા. બળદના સમાચાર પૂછવા ગયા તો જાણ્યું કે તે મરી ગયો છે. હવે તે કૂતરો બનીને તે જ ઘરમાં બેઠો હતો. નારદ બોલ્યા, “કૂતરાની સ્થિતિમાં પડી રહેવાથી શો લાભ ? ચાલો, વિશ્વકલ્યાણનું કંઈક કામ કરીએ.” કૂતરો સંમત ન થયો. તેણે કહ્યું, “વિશ્વકલ્યાણથી શું ? પરિવાર કલ્યાણ જ ધણું છે. હું ચાલી નીકળું તો ચોરોની રખેવાળી કોણ કરશે ?” નારદ ચાલી નીકળ્યા અને ફરીથી ત્રીજી વખત તે જ રીતે પાછા આવ્યા અને નારદજીએ આ વેળાએ પણ પહેલાંની માફક પૂછપરછ કરી. ખબર પડી કે કૂતરો મરી ગયો છે. જોયું તો સાપ બન્યો છે. ત્યાં એક દરમાં તેનું માથું ચમકી રહ્યું હતું. નારદ તેની નજીક ગયા અને બોલ્યા, “આવી દુર્ગતિનો શો લાભ. હવે તો આ લોકોની મદદ પણ નહીં કરી શકતા હશે.” સાપે અસંમતિદર્શક માથું હલાવ્યું અને કહ્યું, “ઘરમાં ઘણા ઊંદરો છે. તેમને ગળી જવાનું અને ડરાવવાનું કામ શું નાનું છે ? પરિવારનો મોહ કેવી રીતે છૂટે ?” નારદ આ વેળા પણ ચાલી નીકળ્યા. એક દિવસ સાપ દરમાંથી બહાર નીકળતાં વેંત જ ઘરવાળાઓએ તેને ડંડાથી ફટકારીને મારી નાંખ્યો. “આવી દુર્ગતિ ન થાય, એટલા માટે આત્મીયજનો પ્રત્યેનો બિનજરૂરી વધુ પડતો મોહ છોડીને સ્વયંએ સત્પ્રવૃત્તિ વધારવા માટેના કાર્યોમાં સમાજરૂપી રણક્ષેત્રમાં જોડાઈ જવું જોઈએ.”

ગુરુછતાને ત્યાગીએ, મહાનતાને ધારણ કરીએ

નીતિ-મર્યાદાઓનું પરિપાલન જ સદાચાર છે. જ્યાં સદાચાર હોય છે ત્યાં સુવ્યવસ્થા કાયમ રહે છે અને ઉન્નતિ-પ્રગતિ પણ થતી રહે છે. એની ગેરહાજરી અવ્યવસ્થાનું કારણ છે અને પતનનું નિમિત્ત પણ બને છે.

સદાચારમાં નમ્રતા, સરળતા અને ભલાઈનો સમાવેશ છે. આના વડે જ લોકો પ્રશંસા મેળવે છે તથા મહાન બને છે, પરંતુ કઠોર અને ઉગ્ર પ્રકૃતિને કારણે દુરાચારી સર્વત્ર અપયશ અને અપમાનના ભાગીદાર બને છે. નીતિવાનોનું જીવન યજ્ઞમય હોય છે. યજ્ઞ પરમાર્થનો પર્યાય છે. એટલા માટે યજ્ઞીય જીવનને દિવ્યજીવન કહેવામાં આવ્યું છે. જ્યાં યજ્ઞીય ભાવ છે ત્યાં સદાચારણની જ હયાતી હોય છે. સદાચારયુક્ત નૈતિક જીવનની પરાકાષ્ઠ યજ્ઞમાં થયેલી છે. એનાથી સત્કર્મ પેદા થાય છે, એમાં જ સ્થિર રહે છે અને એમાં જ એની પૂર્ણતા છે.

યજ્ઞીય જીવન સર્જનાત્મક હોય છે. સંસારમાં જ્યારે જ્યારે સર્વહિતની ભાવનાથી, સર્વેની ઉન્નતિની કામનાથી ક્રાંતિઓ થઈ છે, ત્યારે-ત્યારે નિર્માણ કાર્યો પણ વિપુલમાત્રામાં થયાં છે. સાહિત્ય, કળા વગેરે બધા પર એનો પ્રભાવ સારી રીતે સ્પષ્ટ છે. મનુષ્યોના હૃદયોમાં સર્વહિતનો સંકલ્પ દેઠ થાય એના માટે વિશિષ્ટ આચારની, એવા વ્યવહારની હંમેશાં જરૂરિયાત રહે છે, જેમાં બધા પ્રેમબંધનમાં ઓતપ્રોત થયેલા, સહયોગ કરતા આગળ વધે. સદાચારણ પર જ યજ્ઞક્રિયા નિર્ભર છે અને યજ્ઞ ભાવનાથી સદાચાર ઉન્નત થાય છે. ઉદારતાની સ્થિરતા માટે સત્યનું

આચરણ અત્યંત જરૂરી છે. સત્યાચરણથી પરસ્પર વિશ્વાસ, સ્નેહ અને સૌહાર્દના ભાવ વિકસિત થઈને દેઠ થાય છે. આ જ દેઠતા મનુષ્યોમાં ઉદ્દેશ્યપૂર્તિ માટે તન, મન, ધન લગાડવાની શ્રેષ્ઠ ભાવનાઓ જગાડે છે. આ ઉત્સાહ ત્યાં જ જોવા મળે છે જ્યાં સદ્ભાવના હોય છે. દુર્ભાવના તો પરસ્પર અંતર વધારતી, કટુતા પેદા કરતી અને વિનાશના કુચક રચે છે, જ્યારે સદ્ભાવનાની શક્તિ રચનાત્મક હોય છે. આ શક્તિ જ્યારે સત્સંકલ્પ, સદ્વિચારના રૂપમાં પ્રગટ થાય છે ત્યારે દિવ્ય વાતાવરણનું નિર્માણ કરતી, ધરતી પર સ્વર્ગ ઉતારતી અને મનુષ્યોમાં દેવતાઓની ઝાંખી ઉત્પન્ન કરતી જોવા મળે છે.

આનાથી વિપરિત સ્વાર્થમાં પારસ્પરિક વેર-વિરોધ જ વધે છે. જ્યાં સ્વાર્થ હશે, ત્યાં તેની બહેન ઈર્ષ્યા પણ સાથે હશે. સ્વાર્થી વ્યકિત ન તો બીજાની ઉન્નતિ જોઈ શકે છે, ન શાંતિ. તે સદાય એવી તકની રાહ જોતી હોય છે કે કેવી રીતે એની શાંતિ છીનવી લેવામાં આવે અને ઉન્નતિનું અપહરણ કરી શકાય. આ નિમિત્તે તે પોતાનો બહુમૂલ્ય સમય અને શ્રમ ખર્ચી દે છે અને પૈસા પણ વહેવડાવે છે. આ સંપત્તિ જો તેની પોતાની પ્રગતિ માટે લગાડી હોત તો કદાચ તે પોતાના વિરોધી કરતાં પણ કેટલીય બાબતોમાં આગળ વધી ગયો હોત, પરંતુ આવા મૂઢમતિવાળાને શિખામણ કોણ આપે કે એમાં સામેવાળાને કોઈ નુકસાન નથી, જ્યારે પોતાને નુકસાન અપાર છે. જ્યાં દુર્બુદ્ધિ અને દુર્ભાવ હશે, ત્યાં અભાવ ને અભાવ જ હશે. શાંતિનો

અભાવ, સંતોષનો અભાવ, ધન, યશ, કૌશલ અને વિવેકનો અભાવ-આ બધું જ દુર્બુદ્ધિનું પરિણામ છે. દુર્ભાવ એને મજબૂત આધાર આપે છે. સ્વાર્થને જો સ્વતંત્ર અને નિરંકુશ છોડી દેવામાં આવે તો તે વ્યક્તિઓને જ નહીં, જાતિઓમાં જ નહીં, રાષ્ટ્રોમાં પણ કલહ-વિગ્રહ વધારીને મહાયુદ્ધની ભીષણ પરિસ્થિતિ પેદા કરે છે. આજકાલ જાતિ, ધર્મ, ભાષા, લિંગ, ક્ષેત્રના નામે થતા વિવાદ અને તોફાનોના મૂળમાં આની જ મુખ્ય ભૂમિકા છે. સ્વાર્થી પોતાનો નાનો સ્વાર્થ સાધવા પાછળ આખા સમાજ અને રાષ્ટ્રને વેર, વૈમનસ્ય તથા હિંસાની ખાઈમાં ધકેલી દે છે. એ જરાપણ વિચારતો નથી કે એનું અંતિમ પરિણામ શું હશે ? શું તે પોતે જ આ પરિણામમાંથી બચી શકશે ? કદાચ તેને તેની સ્વાર્થીબુદ્ધિ વિચારવા નથી દેતી. આ જ કારણ છે કે સર્વત્ર એની નિંદાની સાથે સાથે પતન પણ થતું જાય છે. ઉત્કર્ષ ક્યાંય જોવા મળે છે તો તે “ચાર દિવસની ચાંદની પછી અધારી રાત” વાળી કહેવતને જ ચરિતાર્થ કરે છે. તે એમ પણ બતાવે છે કે રેતીનો ઢગલો પથ્થરીયો ટેકરો સમજવામાં ન આવે જે પ્રાકૃતિક વિશેષ આઘાતો ઝીલવા છતાં પોતાને અજરઅમર બનાવી રાખે છે. પરમાર્થપરાયણના જ મૂળ આટલા મજબૂત હોઈ શકે છે. સ્વાર્થીપણું તો ઠોકર ખાઈને છિન્ન-ભિન્ન થવા લાગે છે.

જ્યાં વિકાર છે ત્યાં જ ક્ષુદ્ર ઈચ્છાઓ પેદા થાય છે. જો આ વિકારને નાબૂદ કરી શકાય તો ભાવનાઓ શુભ અને સ્વચ્છ આકાશ જેવી હશે. પછી આ ઉદ્ગમમાંથી જે કામનાઓ પેદા થશે તે ઝરણાં જેવી શુભ અને કલ્યાણકારી સંકલ્પવાળી હશે. આ સ્થિતિમાં જ માનવી ધ્યેય અને શ્રેય

પ્રાપ્ત કરીને મહાનતા તરફ આગળ વધે છે. મહાન વ્યક્તિ જ શ્રેષ્ઠ યુગ અને સત્ય સમાજને જન્મ આપે છે. આજનો સમાજ સત્ય જેવો દેખાતો હોવા છતાં પણ અસત્યતાની ચરમસીમા પર પહોંચેલો છે. જો એનું કારણ શોધવું હોય તો માનવીના મનનો અભ્યાસ કરવો પડશે અને એ જોવું પડશે કે પ્રગતિનો આટલો વિરાટ વિસ્તાર થયા પછી પણ મનુષ્ય અસત્ય સ્તરનો જ બનેલો રહ્યો ? મોજણી કરવાથી આ જ જાણવા મળ્યું છે કે બંને પ્રકારના મનુષ્યોમાં એક મૂળભૂત અંતર છે. આદિ માનવ પોતાની અલ્પ વિકસિત બુદ્ધિ અને મનના કારણે અસત્ય બનેલો હતો તો વર્તમાન માનવ પોતાની સુવિકસિત બુદ્ધિના કારણે એ જ શ્રેણીમાં આવી પહોંચ્યો. આ બંને સ્થિતિ વચ્ચેની પ્રગતિયાત્રાના વિશાળ સમયગાળામાં તેની બુદ્ધિ તો વધી, પરંતુ મન પણ જેવું બનેલું રહ્યું. બુદ્ધિના વિકાસની સાથે-સાથે મનનો સુધારો ન થઈ શક્યો, તેથી આજે તે બુદ્ધિની દૈષ્ટિએ સર્વોચ્ચ સ્થિતિમાં હોવા છતાં પણ મન ઉપર પશુતાજન્ય ક્ષુદ્રતા લદાયેલી હોવાથી જે બુદ્ધિનો ઉપયોગ વિકાસના કામોમાં થવો જોઈતો હતો તેના બદલે તેટલા પ્રમાણમાં જ વિનાશના પ્રયોજનોમાં લાગેલી રહીને મનુષ્યની અસંસ્કૃતિનું ઘોતક બનેલ છે. એટલા માટે જ્યાં બુદ્ધિનો વિકાસ ઈચ્છનીય છે ત્યાં માનસિક ચેતનાનો વિકાસ પણ મહત્વનો છે. ત્યારે જ બુદ્ધિનો સદુપયોગ થઈ શકશે અને વ્યક્તિ દેવોત્તમ બની શકશે.

દેવતા અર્થાત સદાચારી, દાનવ અર્થાત દુરાચારી. બંનેમાં આકાશ-પાતાળ જેટલું અંતર છે. સદાચારીમાં સ્વાભિમાન ઠાંસી-ઠાંસીને ભરેલું હોય છે જ્યારે દુરાચારીમાં તેના સ્થાને ઉદ્ધત અહંકાર

ભરેલો હોય છે. સદાચારીમાં આત્મસન્માન હોય છે જ્યારે દુર્જનોમાં ધમંડ, ઉદંડતા અને દુરાચારીનો દુર્ગુણ છે, તો સાધુતા સત્પુરુષનું આભુષણ. કુટિલ પ્રકૃતિના કપટી લોકો સાહસિક હોય છે, જ્યારે ઈશ્વરવિશ્વાસી વિનયશીલ લોકો અભય સ્વભાવના હોય છે. નિર્લજ્જતા કુકર્મીઓમાં જોવા મળે છે, તો મર્યાદા સભ્યલોકોની વિશેષતા છે.

મૃદુલતા સૌમ્ય લોકોનું સ્વાભાવિક લક્ષણ છે, તો કઠોરતા અસભ્યોની ચિરપરિચિત ઓળખાણ છે. સાધુ લોકોનું જીવન અકૃત્રિમ હોય છે જ્યારે અસાધુ બનાવટીપણામાં જીવે છે. સજ્જનો ફક્ત ઈશ્વર દરબારમાં ચાપલૂસી કરે છે, પરંતુ દુર્જન પ્રકૃતિના લોકો જ્યાં પણ સ્વાર્થપૂર્તિની શક્યતાઓ જોવા મળે ત્યાં ચાપલૂસી પ્રદર્શિત કરવા લાગે છે. ઉત્તમ પુરુષ આત્મિક ઉન્નતિ કરીને આત્મસાક્ષાત્કારની દિશામાં આગળ વધે છે જ્યારે અધમ પુરુષ પોતાના આત્માનું ગળું દબાવીને પતન તરફ જતાં જોવા મળે છે. એકનું લક્ષ્ય મહાન છે, બીજાનો આદર્શ અતિશય ક્ષુદ્ર. એક હળી-મળીને, વહેંચીને ખાવામાં અને સહયોગથી સાકાર કરીને જીવવાના દર્શન પર વિશ્વાસ કરે છે, તો બીજાની નીતિ અનીતિ અને અપહરણ છે. એક ધર્મનો અનુચર છે તો બીજો અધર્મનો અનુયાયી. એકમાં સહિષ્ણુતાની પરાકાષ્ઠ છે તો બીજો એટલો જ અસહિષ્ણુ, એકનો ઉદ્દેશ્ય સમાજને સુખી બનાવવાનો છે જ્યારે બીજાનું લક્ષ્ય એને દુઃખના દરિયામાં ધકેલવાનું છે.

આ રીતે આપણે જોઈએ તો સદ્ગુણોની સંપત્તિમાં જ વ્યક્તિ અને સમાજની વાસ્તવિક ઉન્નતિ ઇષ્ટાયેલી છે. જ્યાં દુર્ગુણ હશે ત્યાં એની પાછળ પતન પણ જોડાયેલું રહે છે. અહીંયા એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રૂપે ઉઠશે કે જો પતન અને અવગણ સગા ભાઈ છે તો પછી ચોર, ડાકુઓ,

બેઈમાની કરનારાઓ, ઠંગ લોકો, અપરાધિઓમાં ઉન્નતિ દિવસે ના વધે તેટલી રાત્રે વધતી કેમ જોવા મળે છે ? જ્યારે સરળ અને ઈશ્વરપરાયણ લોકો જીવનભર ત્યાંના ત્યાં જ હોય છે. આ સંબંધમાં પહેલી વાત તો એ છે કે ડાકુઓ અને દુર્જનોની પ્રગતિ ઉક્ત કર્મમાં રચ્યાપરચ્યા રહેવાથી નથી હોતી, સંભવ છે નીચ કર્મથી ઉપાર્જિત સંપત્તિની ઝાકઝમાળમાં કોઈ તેમને ઉન્નત માની લે, પરંતુ ઉન્નતિની આ પ્રકારની પરિભાષા કરવી બુદ્ધિના દેવાળિયાપણા સિવાય બીજું કંઈ નથી. એ ઠીક છે કે ઉન્નતિ ભૌતિક પણ હોય છે, પરંતુ કોઈની સંપત્તિ પર ગેરકાનૂની કબ્જો જમાવી લેવો અને એમ જાહેર કરવું કે એણે ધન કમાઈ લીધું છે, ઉત્કર્ષ કરી લીધો છે તો તે હળાહળ જૂઠું છે. પ્રગતિ જ્યાં પણ થશે ત્યાં પરસેવના ટીપાં પણ પડશે. પુરુષાર્થનો પરસેવો વહેવડાવ્યા વિના આ સંભવ નથી. છતાં પણ થોડી ક્ષણો માટે તેને ઉન્નતિ માની પણ લઈએ, તો તત્કાળ બીજો પ્રશ્ન એ ઊભો થશે કે શું મનુષ્યનું લક્ષ્ય આ પ્રકારની પ્રગતિ કરવાનું છે ? ઉત્તર “ના” માં જ મળશે.

વાસ્તવમાં જીવનનો મૂળ ઉદ્દેશ્ય આત્મિક વિકાસ કરવાનો છે. આત્મિક વિકાસ એવા ગુણોને વિકસિત કરી શકે છે જે આત્માના સ્વાભાવિક ગુણ છે. આત્માનો ગુણ શ્રેષ્ઠતા પ્રધાન છે. આપણે પોતાને શ્રેષ્ઠ, સદાચારી બનાવીને જ આ સ્તરને પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ. જેમાં મનુષ્ય દેવતા કહેવડાવવાનો અધિકારી બને છે. દાનવ તો યત્ર-તત્ર-સર્વત્ર બધે જ આજકાલ જોવા મળે છે. આપણી ગરિમા અને મહિમા એમાં જ છે કે આપણે તુચ્છતાને ત્યાગીએ અને મહાનતાને ધારણ કરીએ. ત્યારે જ અવ્યવસ્થાનો અંત અને સુવ્યવસ્થાનો શુભારંભ થઈ શકશે અને સમાજ દયાજનક સ્થિતિમાંથી દિવ્ય બની શકશે.

સમગ્ર જગત જ શબ્દમય છે

શબ્દાદ્વૈતવાદ અનુસાર શબ્દ જ બ્રહ્મ છે. તેની જ સત્તા છે. સંપૂર્ણ જગત શબ્દમય છે. શબ્દની જ પ્રેરણાથી સમસ્ત સંસાર ગતિશીલ છે. મોટા વિસ્ફોટની પ્રક્રિયાથી જગતની ઉત્પત્તિ થઈ તથા એનો વિનાશ પણ શબ્દની સાથે થશે. ઈન્દ્રિયોમાં સૌથી વધુ ચંચળ તથા વેગવાન મનને માનવામાં આવે છે. મનના ત્રણ મુખ્ય કાર્ય છે-સ્મૃતિ, કલ્પના તથા ચિંતન. આ ત્રણેયથી મનની ચંચળતા બને છે. પરંતુ જો મનને શબ્દનું માધ્યમ ન મળે તો એને ચંચળતા પ્રાપ્ત નથી કરી શકતી. એની ગતિ શબ્દના ટેકા પર નિર્ભર છે. બધી સ્મૃતિઓ, કલ્પનાઓ તથા ચિંતન શબ્દના માધ્યમથી ચાલે છે.

દૈનિક જીવનમાં કામ આવતા શબ્દોને બે ભાગમાં વહેંચી શકાય છે-વ્યક્ત અને અવ્યક્ત. જેન લોકો તેને પોતાની ભાષામાં જલ્પ અને અંતર્જલ્પ કહે છે. જે બોલી શકાય છે તેને જલ્પ કહેવાય છે. જલ્પનો અર્થ છે-વ્યક્ત, સ્પષ્ટ મંતવ્ય. જે સ્પષ્ટ બોલવામાં નથી આવતું, મનમાં વિચારવામાં અથવા જેની માત્ર કલ્પના કરવામાં આવે છે તે છે-અંતર્જલ્પ. મોં બંધ હોવા છતાં, હોઠ સ્થિર હોવા છતાં પણ મન દ્વારા કશુંક બોલી શકાય છે. જે કાંઈ પણ વિચારી શકાય છે તે પણ એક રીતે બોલવાની પ્રક્રિયા છે તથા એટલી પ્રભાવશાળી હોય છે જેટલી કે વ્યક્ત વાણી.

શબ્દની અભિવ્યક્તિ પહેલા ચિંતનના રૂપમાં હોય છે. પોતાના ઉત્પત્તિકાળમાં તે સૂક્ષ્મ હોય છે, પરંતુ બહાર આવતા આવતા તે સ્થૂળ બની જાય છે. જે સૂક્ષ્મ છે તે આપણા માટે અશ્રવ્ય (ન સાંભળી શકાય તેવું) છે. જે સ્થૂળ છે તે જ સાંભળાય છે. ધ્વનિવિજ્ઞાને ધ્વનિઓને બે રૂપમાં

વિભક્ત કર્યા છે-શ્રવ્ય અને અશ્રવ્ય. અશ્રવ્ય અર્થાત્-અલ્ટ્રા સાઉન્ડ અને સુપર સોનિક. આપણાં કાન માત્ર ૨૦,૦૦૦ કંપન આવૃત્તિઓને (ફ્રિક્વન્સ) જ પકડી શકે છે તે ઓછામાં ઓછી ૨૦ થી વધુમાં વધુ ૨૦,૦૦૦ કંપન આવૃત્તિઓ પ્રતિ સેકન્ડ પકડવામાં સક્ષમ છે, પરંતુ એનાથી ઓછી તથા અધિક આવૃત્તિઓવાળા ધ્વનિતરંગો પણ અસ્તિત્વમાં છે. શ્રવણેન્દ્રિયોની મર્યાદા પોતાની સીમારેખા પાર નથી કરી શકતી. ફળસ્વરૂપ તે ધ્વનિઓ સાંભળાતાં નથી. કાન જો સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ ધ્વનિ તરંગોને પકડવા લાગે તો માલૂમ પડશે કે સંસારમાં ક્યાંય અને ક્યારેય પણ નીરવતા નથી. ઓરડામાં બંધ વ્યક્તિ પોતાને કોલાહલથી દૂર સમજે છે, પરંતુ સચ્ચાઈ એ છે કે, એની ચારેય તરફ કોલાહલનું સામ્રાજ્ય છે.

સમગ્ર અંતરિક્ષ ધ્વનિ તરંગોથી ઓતપ્રોત છે. એમાંથી થોડાંક જ ધ્વનિ માત્ર મનુષ્યના કાનો સુધી પહોંચી શકે છે. પ્રકૃતિની અગણિત ઘટનાઓ સૂક્ષ્મ જગતમાં બનતી રહે છે. ઘટના થતાં પહેલાં પણ એના સૂક્ષ્મ ધ્વનિ તરંગો સૂક્ષ્મ અંતરિક્ષમાં પ્રવાહિત રહે છે. એને પકડી કે સાંભળી શકાય તો કેટલીય પ્રકૃતિની ઘટનાઓનું પૂર્વાનુમાન કરી શકવું સંભવ છે. મનુષ્ય સિવાય કેટલાયે જીવ એવાં છે જેમને પ્રકૃતિની ઘટનાઓનું ભૂકંપ, તોફાન વગેરે વિપત્તિઓનો પૂર્વાભ્યાસ થઈ જાય છે. જાણકારી મળતાં જ એમનો વ્યવહાર બદલાઈ જાય છે. પોતાની આદત વિરુદ્ધ તેઓ અસ્વાભાવિક આચરણ કરવા માંડે છે. કેટલાય સુરક્ષા માટે સુરક્ષિત જગ્યાઓ તરફ દોડવા લાગે છે. સૂક્ષ્મ ધ્વનિ તરંગોના આધાર પર જ તેઓ આવી પડનારી વિપત્તિઓનું

અનુમાન લગાવી લે છે.

જે કાંઈપણ બોલવામાં કે વિચારવામાં આવે છે તે તરત જ સમાપ્ત નથી થઈ જતું, સૂક્ષ્મરૂપે અંતરિક્ષમાં હયાત રહે છે, તરંગિત થતું રહે છે, હજારો-લાખો વર્ષો સુધી આ કંપન એ રૂપમાં જ રહે છે. એવા પ્રયોગો પણ વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રમાં ચાલી રહ્યાં છે કે ભૂતકાળમાં જે કાંઈ પણ કહેવામાં આવ્યું, ઈશ્વરમાં હયાત છે તેને યથાવત્ પકડી લેવામાં આવે. સદીઓ પહેલા મહામાનવો, ઋષિકલ્પ દેવપુરુષોએ શું કહ્યું હશે એને પ્રત્યક્ષ સાંભળી શકાય એવી શોધખોળોના પ્રયોગ ચાલે છે. હજુ સફળતા તો નથી મળી શકી પરંતુ વૈજ્ઞાનિકોને આશા છે કે આજે નહીં તો કાલે એ વિદ્યા હાથમાં આવી જશે. નિઃસંદેહ આ ઉપલબ્ધિ માનવ જાતિ માટે મહત્વપૂર્ણ તથા અદ્વિતીય હશે, અત્યાર સુધીની વૈજ્ઞાનિક ઉપલબ્ધિઓમાં તે સર્વોપરિ હશે, કદાચ આ આધારે જ કૃષ્ણ દ્વારા કહેવામાં આવેલ ગીતા અને રામ-રાવણ સંવાદોને પોતાના જ કાનો વડે સાંભળવું શક્ય બનશે.

રેડિયો, ટેલિવિઝન, રડારની માફક પ્રાચીનકાળની શોધખોળોમાં સૌથી અધિક મહત્વપૂર્ણ તથા ચમત્કારિક શોધ હતી-મંત્રવિદ્યા. મંત્ર ધ્વનિવિજ્ઞાનનું સૂક્ષ્મતમ વિજ્ઞાન હતું. એના પ્રમાણે જે કાર્ય આધુનિક મંત્રોના માધ્યમથી થઈ શકે છે, તે મંત્રના પ્રયોગથી પણ સંભવ છે. પદાર્થની માફક અક્ષરો તથા અક્ષરોથી બનેલા શબ્દોમાં અખંડ શક્તિનો ભંડાર મોજુદ છે. મંત્ર થોડાક શબ્દોનો ગુચ્છક માત્ર હોય છે, પરંતુ ધ્વનિશાસ્ત્રના આધારે એની સંરચના બતાવે છે કે એક વિશિષ્ટ તાલ, ક્રમ તથા ગતિના ઉચ્ચારણથી વિશિષ્ટ પ્રકારની ઉર્જા ઉત્પન્ન થાય છે. પ્રાચીનકાળમાં ઋષિઓએ શબ્દોના ઊંડાણમાં જઈને એની કારણશક્તિની શોધખોળના આધારે મંત્રો તથા છંદોની રચના કરી હતી. છેલ્લા

થોડાક સમયથી ધ્વનિવિજ્ઞાન પર અમેરિકા, પ. જર્મનીમાં કેટલીય મહત્વપૂર્ણ શોધો થઈ છે. સાઉન્ડ થેરેપી એક નવી ઉપચાર પદ્ધતિના રૂપે વિકસિત થઈ છે. ધ્વનિકંપનોના આધાર પર મારકશસ્ત્ર પણ બનવા લાગ્યા છે. બેઈન વોર્શિંગના અગણિત પ્રયોગોમાં ધ્વનિ વિદ્યાનો પ્રયોગ થવા લાગ્યો છે. અંતરિક્ષની યાત્રા કરનારા રોકેટો, સ્પેસ શટલોના નિયંત્રણ, સંચાલનમાં પણ શબ્દવિજ્ઞાનનું મહત્વપૂર્ણ યોગદાન છે, પરંતુ વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રમાં ધ્વનિવિદ્યાના અત્યાર સુધી જેટલા પ્રયોગ થયા છે તે સ્થૂલ છે. સૂક્ષ્મ અને કારણ સ્વરૂપ જે હજુ પણ જાણી શકાયું નથી કે પ્રયોગો થયાં નથી તે સ્થૂળની સરખામણીમાં કેટલાયગણું સામર્થ્યવાન છે. મંત્રોમાં શબ્દોની સ્થૂળ કરતાં સૂક્ષ્મ અને કારણ શક્તિનું વધારે મહત્વ છે. માનવીય વ્યક્તિત્વના ઊંડા પડાણને મન તથા અંતઃકરણને મંત્રની સૂક્ષ્મ તથા કારણ શક્તિ જ પ્રભાવિત કરે છે. વ્યક્તિત્વનું રૂપાંતરણ વિચારોમાં પરિવર્તન એના પ્રભાવથી જ થાય છે.

આમ તો વેદોના દરેક મંત્ર તથા છંદનું પોતાનું મહત્વ છે. જોવામાં ગાયત્રી મહામંત્ર પણ અન્યમંત્રોની માફક સામાન્ય જ લાગે છે, જે નવ શબ્દો તથા ૨૪ અક્ષરો મેળવીને બનાવેલ છે, પરંતુ જે કારણોસર એની વિશિષ્ટતા આંકવામાં આવી છે તે છે-મંત્રના વિશિષ્ટ ક્રમમાં અક્ષરો તથા શબ્દોનો ગુંથન પ્રવાહ, એને ચક્ર-ઉપત્તિકારો પર પ્રભાવ તથા એની મહાન પ્રેરણાઓ. દરેક અક્ષર એક વિશિષ્ટ ક્રમમાં જોડાઈને અસીમ શક્તિશાળી બની જાય છે. ૨૪ રત્નોના રૂપમાં અક્ષરોના નવનીતનું એક મણિમુકતક બન્યું તથા આદિકાળમાં પ્રગટ થયું. બ્રહ્મની સ્ફુરણાના રૂપમાં ગાયત્રી મંત્રનો પ્રાદુર્ભાવ થયો તથા આદિ મંત્ર કહેવાયો. સામર્થ્યની દૃષ્ટિએ આટલો વિલક્ષણ તથા ચમત્કારી અન્ય કોઈ પણ મંત્ર નથી. દિવ્ય પ્રેરણાઓની ગંગોત્રી તેને કહેવામાં આવે છે. સંસારના કોઈ પણ ધર્મમાં આટલો ટૂંકો, પરંતુ એટલો બધો સજ્જવ તથા સર્વાંગપૂર્ણ કોઈ પણ

પ્રેરક દર્શન નથી જે એક સાથે એવી બધી જ પ્રેરણાઓને ઉભારે જે મહાનતાની તરફ ઘપાવવા તથા આત્મબળ સંપન્ન બનવામાં માર્ગદર્શન કરે.

બ્રહ્મની અનુભૂતિ શબ્દ બ્રહ્મ-નાદ બ્રહ્મના રૂપમાં પણ થાય છે, જેની સૂક્ષ્મ સ્ફુરણા દરેક પળે સૂક્ષ્મ અંતરિક્ષમાં થઈ રહી છે. ગાયત્રી મહામંત્ર નાદબ્રહ્મ સુધી પહોંચવાનું એક સશક્ત માધ્યમ છે. પ્રાચીનકાળની માફક સામાન્ય વ્યક્તિને પણ અતિમાનવ-મહામાનવ બનાવી

દેવાનું સામર્થ્ય એમાં હાજર છે. આવશ્યકતા એટલી જ છે કે ગાયત્રીમંત્રની ઉપાસનાના વિધિ-વિધાનો સુધી જ સીમિત ન રહેતાં તેમાં છુપાયેલાં દર્શન તથા પ્રેરણાઓને પણ હૃદયંગમ કરવામાં આવે અને તે પ્રમાણે પોતાના વ્યક્તિત્વને ઢાળવામાં આવે. પૂર્ણ શ્રદ્ધા સાથે મંત્રનો આધાર લેવામાં આવે તો આજે પણ તે પુરાતનકાળની માફક જ ચમત્કારી અને સામર્થ્યદાયી સિદ્ધ થઈ શકે છે.

ઉપાસનાનો અર્થ માત્ર દેવાલય બનાવવું તે નથી. તેવું જીવન જીવીને તેને સફળ બનાવવાનું છે.

ચિત્રગુપ્ત પોતાની પોથીના પાનાં ઊલટાવી રહ્યાં હતાં. આજે યમદૂતોએ તેમની સમક્ષ બે વ્યક્તિઓને હાજર કર્યાં હતા. યમદૂતોએ પ્રથમ વ્યક્તિનો પરિચય આપતાં કહ્યું, “આ નગરશેઠ છે. તેમને ધનની કોઈ ખોટ નથી. ખૂબ ધન કમાયા છે અને સમાજના હિત માટે ધર્મશાળા, મંદિર, કૂવા અને વિદ્યાલયો જેવા અનેક નિર્માણ કાર્યોમાં તેનો ખર્ચ કર્યો છે.” હવે બીજા વ્યક્તિનો વારો હતો. યમદૂતે તેને આગળ લાવતાં કહ્યું, “આ વ્યક્તિ ઘણો ગરીબ છે. બે ટંકનું ભોજન મેળવવું તેના માટે મુશ્કેલ છે. એક દિવસ જ્યારે તે ભોજન કરતો હતો ત્યારે એક ભૂખ્યો કૂતરો તેની પાસે આવ્યો. તેણે જાતે ભોજન ન કરતાં પોતાની બધી રોટલીઓ કૂતરાને આપી દીધી. સ્વયં ભૂખ્યા રહીને બીજાની ભૂખને શાંત કરી. હવે, તમે જ બતાવો કે આ બે માટે શી આજ્ઞા છે ?” ચિત્રગુપ્ત ઘણા સમય સુધી પોથીના પાનાં પર આંખો ઠરાવીને જોતાં રહ્યાં. તેમણે ઘણી ગંભીરતાની સાથે કહ્યું, “તવંગર વ્યક્તિને નરકમાં અને ગરીબ વ્યક્તિને સ્વર્ગમાં મોકલવામાં આવે.”

ચિત્રગુપ્તનો આ નિર્ણય સાંભળીને યમરાજ અને બંને આવનાર વ્યક્તિઓ આશ્ચર્યમાં પડી ગયા. ચિત્રગુપ્તે સ્પષ્ટીકરણ કરતાં કહ્યું, “તવંગર વ્યક્તિએ ગરીબો અને અસહાયોનું ઘણું ખરાબ રીતે શોષણ કર્યું છે. તેમની લાચારીનો દુરુપયોગ કર્યો છે અને તે પૈસા વડે એશઆરામભર્યું જીવન વિતાવ્યું છે. જો વધેલા ધનનો એક અંશ લોકેષણને સંતોષવા માટે વાપર્યો, તો તેમાં લોકહિતનું કયું કાર્ય થયું ગણાય ? તેમણે કરેલા નિર્માણના કાર્યો પાછળ તેમની એ ભાવના કાર્ય કરી રહી હતી કે લોકો મારી પ્રશંસા કરે અને યશગાથાના ગુણ ગાય. ગરીબે પરસેવો વહેવડાવીને જે કમાણી કરી અને તેમાંથી જે રોટલી મેળવી તેને સમય આવતાં ભૂખ્યા કૂતરાના માટે છોડી દીધી. એ સાધન-સંપન્ન હોત, તો ન જાણે અભાવગ્રસ્ત લોકોની કેટલીયે મદદ કરત ? પાપ અને પુણ્યનો સંબંધ માનવીય ભાવનાઓ સાથે છે, કૃત્યો સાથે નથી. આથી મેં અગાઉ આપેલો નિર્ણય જ અંતિમ છે.” બધાના મનનું સમાધાન થઈ ગયું હતું.

મગજના પ્રસુપ્ત સ્તરોને જરા જગાડી તો જુઓ

આપણે પ્રતિભાશાળી કેવી રીતે બની શકીએ ? આ સવાલ આપણામાંથી કોઈ એક-બેનો જ નહીં પણ અનેકનો છે. કોઈ વૈજ્ઞાનિક, મેઘાવી સાહિત્યકાર, ખ્યાતનામ સંશોધનકારના મગજના ચમત્કારો જોઈને આપણા મનમાં પણ એવા જ બનવાની મહેચ્છા જાગે છે. આખરે તેમના મગજમાં એવું શું છે ? મગજની રચના તો સામાન્ય રીતે બધાના શરીરમાં એકસરખી જ હોય છે. પરંતુ કોણ જાણે કેમ કેટલાંક મૂર્ખ હોય છે અને કેટલાંક બુદ્ધિશાળી.

હાલમાં વૈજ્ઞાનિકોએ આ કોયડાનો ઉકેલ શોધવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. “ડ્રોઈંગ ઓન ધી રાઈટ સાઈડ ઓફ બ્રેઈન” ના લેખિકા વિદ્વાન વૈજ્ઞાનિક બેટ્ટી એડવર્ડ્ઝ લખે છે કે પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિઓના મગજનો જમણો ભાગ વધુ સક્રિય હોય છે. આમ તો મગજના ડબા-જમણા ભાગના ઠીક-ઠીક સમાનપણાથી જ મગજનાં વિવિધ કાર્યો થતાં રહે છે. છતાં પણ જેમનું જમણું મગજ ડબાની સરખામણીમાં વધુ વિકસિત હોય છે, તેમનામાં સંશોધક બુદ્ધિ, જિજ્ઞાસુ પ્રવૃત્તિ, ઊંડી સમજ, વિશ્લેષણક્ષમતા કઈક વધુ પ્રમાણમાં જોવા મળે છે.

આમ તો શરીરની લંબાઈ પાંચ-છ ફૂટ હોય છે. પરંતુ એણે નાનકડા મગજના ઈશારે નાચવાનું હોય છે. માત્ર શરીર જ કેમ ? મગજની સક્રિયતા જો વધે તો સંસ્થાઓ, સમૂહ, સમાજને એના સંકેતો અનુસાર ચાલવું પડે છે. જેમ કારખાનામાં વિદ્યુતની પૂર્તિ કરનાર જનરેટરનું મહત્ત્વ છે એ જ રીતે વ્યક્તિમાં મગજનું જીવન-સંચાલનની પ્રેરણા મેળવવામાં અને એ માટે જરૂરી સામર્થ્ય કેળવવામાં મહત્ત્વનું સ્થાન છે. લગભગ દસ અબજ ન્યૂરોન કોશોથી બનેલા સવા દોઢ કિલો વજનના ભૂરા તરળ પદાર્થ જેવા આ અંગની ક્ષમતા કોઈ સુપર કોમ્પ્યુટર કરતાં પણ હજારો અને લાખો ગણી છે. આખરે સુપર કોમ્પ્યુટર પણ કોઈકના મગજની જ ઉપજ છે.

એના કેન્દ્રીય ક્રિયા સંકુલે શું કરવાનું છે એ નક્કી કરીને કેટલીક માર્ગકો સેકંડોમાં વ્યક્ત પણ કરી દે છે અને ક્રિયાન્વિત પણ. સતત ક્રિયાશીલ મગજમાં દર સેકંડે બાવન હજાર મીટરની ગતિથી વિદ્યુત્સંવેગો અહીંથી તહીં દોડતા રહે છે અને

આવ-જા કરનારા સંકેતો-સંદેશાઓને ક્રિયાન્વિત કરનારા નિર્ણયોની આધારશિલા મૂકે છે. આ બધા કાર્યો માટે ઉર્જા ઉત્પન્ન કરનારાં કાર્યો પણ અહીં આપમેળે જ સંપન્ન થઈ જાય છે. એમાં કોઈ પાવરહાઉસની કે બાલ્બ જનરેટરની જરૂર પડતી નથી.

આ વિલક્ષણ અંગનો, ઈશ્વરકૃત સુપર કોમ્પ્યુટરનો સાર્થક ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો ? એનો જવાબ આ સંસારમાં બહુ ઓછા લોકો સમજે છે. તેથી જ મોટાભાગના લોકોની સૂઝ-સમજ, ચાલાકી-ચતુરતા, ઉદરપૂર્તિ અને વશવૃદ્ધિમાં જ વપરાય છે અને નાશ પામે છે. સુવિખ્યાત વૈજ્ઞાનિક અને શરીરશાસ્ત્રી ડૉ. સ્ટેનલી ઈંગલબર્ટ પોતાની રચના “આર .યુ. થીર્ડીંગ રાઈટ” માં લખે છે કે પરમાત્માએ બધાને સમાન ક્ષમતાઓ આપી છે. વાત એમને ઉપયોગમાં લેવાની અથવા નિરુપયોગી બેકાર પડી રહેવા દેવાની છે.

સામાન્ય રીતે મગજના ડબા ભાગને પ્રતિભા, ક્રિયા-કૌશલ તેમ જ વિલક્ષણ સ્મરણ શક્તિનું કેન્દ્ર માનવામાં આવે છે અને જમણો ભાગ સંવેદનશીલતા તેમ જ કળાકરીત્વનો ઉદ્ભવ સ્ત્રોત ગણાય છે, એ તથ્ય બધાને ખબર છે. ડબા ભાગથી શરીરના જમણા અર્ધાંગનું સંચાલન થાય છે અને જમણા ભાગ દ્વારા શરીરના ડબા અર્ધાંગનું સંચાલન થાય છે. પરંતુ ઈંગલબર્ટના મત અનુસાર વાત એમ નથી. કોઈ વ્યક્તિ જેને આપણે ક્યારેક જોઈ હતી, કોઈ વસ્તુ જેને આપણે શોધવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હોઈએ એ વિશે વિચારતી વખતે આપણે મગજના જમણા ભાગને વધુ અને ડબા ભાગને ઓછું કામમાં લાવીએ છીએ. આ ‘શિક્ટ ટુ રાઈટ’ ની પ્રક્રિયા ઉદ્ભવના સોળ કલાકોમાં, કોર્પસ કેલોઝમના માધ્યમથી કોઈ વિચારશીલ વ્યક્તિમાં દર કલાકે પચાસ વખતથી પણ વધુ વખત થતી હોય છે.

કેલિફોર્નિયા ઈન્સ્ટીટ્યૂટ ઓફ ટેકનોલોજીના ડૉ. રોઝર સ્પેરી અને એમના સાથીઓએ વાઈના કેટલાય રોગીઓનું શસ્ત્રક્રિયા પહેલાં અને પછી વિશ્લેષણ કરતાં શોધી કાઢ્યું કે એમના મગજના બંને ભાગોના વિવિધ કાર્યોનું સમન્વય અથવા

વિભાજન કરવાથી વિદ્યુત ચિન્હારીઓના ક્રમમાં તફાવત પડી જાય છે. જે રોગીઓના બંને ભાગોના મિલનબિંદુને કાપી નાખવામાં આવે છે એમનામાં સ્પ્લીટ બ્રેઈન સિરક્યુલેશન વિકસિત થઈ જાય છે. આવા રોગીઓમાં બેવડું વ્યક્તિત્વ વિકસિત થવાની સાથે મહત્વપૂર્ણ વિભૂતિઓનું સમાયોજન થઈ શકવાના અભાવમાં તેઓ પ્રતિભાશાળી હોવા છતાં તેઓ પોતાની પ્રતિભાનો સદુપયોગ કરી શકવાની સ્થિતિમાં રહ્યા નહીં. આ પ્રકારના અધ્યયનોના કારણે હવે ન્યૂરો સર્જરી સંબંધી ચિંતનમાં પરિવર્તન આવ્યું છે અને શસ્ત્ર-ક્રિયાનાં રચનાત્મક પરિણામો સામે આવવાં લાગ્યાં છે.

પશ્ચિમી દેશો હોય કે આપણો દેશ, દરેક સમાજમાં જમણા હાથે જ કામ કરવાનું શીખવવામાં આવે છે. કામ કોઈપણ હોય, ખાવાનું હોય, લખવાનું હોય કે કોઈ કૃત્ય કરવાના હોય જમણા હાથે જ કરવું જોઈએ એવું મનાય છે. પરંતુ ડાબા હાથે કામ કરવા માટે પણ પ્રોત્સાહન અપાવું જોઈએ. આ વખતે મગજનો જમણો ભાગ મુખ્ય કાર્યકારી અંગની ભૂમિકા નિભાવે છે. અને જ્યારે પણ બાબકોને માત્ર જમણો હાથ ઉપયોગમાં લેવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે ત્યારે મગજના બંને ભાગોમાં દ્વિધાની પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે.

ન્યૂરોફિઝિયોલોજીસ્ટે એને 'શિફ્ટ ટુ લેફ્ટ' ની પરિસ્થિતિ ગણાવી છે. ડૉ. હેમ્સના મત અનુસાર આવા બાબકો પોતાની પ્રતિભાનો સમુચિત વિકાસ કરી શકતા નથી. બેવડી માનસિકતાના શિકાર થઈને એમણે કુંઠાઓ અને ગ્રંથિઓથી ગ્રસિત જીવન જીવવું પડે છે. ડૉ. હેમ્સના શબ્દોમાં કહીએ તો મગજના જમણા ભાગની અપેક્ષા કરતાં કરતાં આપણે એને મેજર (મુખ્ય) માંથી માઈનર (ગૌણ) બનાવી દીધો છે.

આપણા મગજને ક્રિયા-કૌશલ્યમાં પ્રવીણ અને પારંગત બનાવવું એ આપણા હાથની વાત છે. મગજના વૈજ્ઞાનિકોના મત અનુસાર આપણે જે કરવાનું છે એની ત્રિપરિમાણીય રૂપરેખા સૌપ્રથમ મગજમાં બનવવાનો પ્રયત્ન કરવો

જોઈએ. આ કૌશલ્ય માનવીને જન્મથી જ મળેલું છે અને પ્રક્રિયા મગજના જમણા ભાગમાં જ સંપન્ન થાય છે. જો કોઈ કાર્યની પૂર્વયોજના તથા તેના શું ? શા માટે ? અને કેવી રીતે ? ના વિભિન્ન પાસાંઓ પર ચિંતન કરીને વિચારોની એક પ્રતિકૃતિ મગજમાં ઘડી લેવામાં આવે તો કાર્ય સંપન્ન થઈને જ રહે છે. 'માય લાઈફ એન્ડ ફિલોસોફી' માં આ તથ્યનું વર્ણન કરતાં આઈન્સ્ટાઈન કહે છે કે તેઓ આ પ્રણાલીના આધારે પોતાને પ્રતિભાશાળી બનાવી શક્યા હતા.

જે વિચાર મનને હેરાન કરતા હોય, જેમનો પરસ્પર કોઈ સંબંધ ન હોય એવા વિચારોને જો થોડો સમય આપીને કેટલાક સમય માટે ભૂલી જવામાં આવે તો કેટલીક ક્ષણો પછી તે જમણા ગોળાર્ધમાં જાય છે અને ફરીથી ચિંતન કરતાં સુસંકલિત રૂપે સામે આવે છે. આ પ્રક્રિયા સૂતાં-સૂતાં કે હરતાં ફરતાં અથવા તો ધ્યાનની સ્થિતિમાં પણ સંપન્ન કરી શકાય છે.

મગજના જમણા ભાગનો વિકાસ કેવી રીતે કરવો ? આ સવાલના જવાબમાં મનોવૈજ્ઞાનિકો અનેક પ્રકારની યુક્તિઓ શીખવે છે. પરંતુ આર્થર કોસ્લરના મત અનુસાર આ માટે સર્વાધિક ઉપયુક્ત પ્રક્રિયા ધ્યાન છે. કારણકે આ અવસ્થાના પ્રથમ ચરણમાં જ કલ્પનાઓ અને વિચારોમાં સમરસતા આવવા લાગે છે અને સમાનતા સ્થાપિત થવા લાગે છે. ધીમે ધીમે જ્યારે આકૃતિઓનું ચિંતન કરીને એમને આદર્શવાદી ચિંતન સાથે જોડવામાં આવે છે ત્યારે આગળ જતાં શાંત પ્રસન્ન સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. શાંતિ અને નીરવતાની આ દશામાં મગજની જમણા ભાગની ક્ષમતાઓ આશ્ચર્યજનક રીતે જાગૃત થાય છે. મગજની નીરવ સ્થિતિના આ આશ્ચર્યજનક પ્રભાવને અનુભવીને અનંત નિર્વિકલ્પનું સૂત્ર અપાયું હોય એની ઘણી સંભાવનાઓ રહેલી છે. આપણે પણ યોગ્ય ચિંતન-પ્રણાલી તેમ જ ધ્યાનની પદ્ધતિનું અનુસરણ કરી જમણા મગજની સુષુપ્ત ક્ષમતાઓને જગાડી શા માટે પ્રતિભાશાળી ન બનવું ?

કારણ શરીરની કર્ણોન્દ્રિય સાધના

‘કાન’ એ વિશ્વનું સૌથી સંવેદનશીલ ‘રડાર’ છે. ઘોંઘાટ રહિત સ્થાને માખીના ગણગણાટ જેવો ધીમો અવાજ પણ છ કૂટના અંતરે સાંભળી શકાય છે, એ કાન કેટલા યોગ્ય ભેદ-પ્રભેદ સાથે ધ્વનિના કંપનોને પકડે છે એની ખાતરી કરાવે છે.

ન્યુજર્સીની ટેલીફોન પ્રયોગશાળામાં બહારનો સહજ પણ અવાજ પ્રવેશી ન શકે એવો એક ઓરડો બનાવવામાં આવ્યો. આ ઓરડામાં પ્રવેશ કરનારને થોડા જ સમયમાં સીટી વાગવાના, ગાડી ચાલવાના, ઝરણાં પડવાના, અગ્નિ પ્રગટવાના, પાણી વરસવાના સમયે થતા અવાજો જેવો ધ્વનિ સંભળાતો. આ પ્રયોગોમાં કેટલાય લોકોએ એ અનુભવ કર્યો કે વાત એમ હતી કે શરીરની અંદર જે વિવિધ કાર્યો થાય છે, થતા રહે છે એમાંથી ધ્વાનેઓ ઉત્પન્ન થાય છે એ એટલા હલકા હોય છે બહાર થતા રહેતા ધ્વનિપ્રવાહમાં એ એક પ્રકારે લીન થઈ જાય છે. બાહ્ય અવાજના કોલાહલમાં આ આંતરિક અવયવોના ધ્વનિતરંગો કાન સુધી પહોંચી શકતાં નથી અને પહોંચે તો વાયુમંડળમાં ચાલતા કંપનોની સરખામણીમાં પોતાની લઘુતાને કારણે એમનું સ્વલ્પ અસ્તિત્વ ન અનુભવાય તો એ નવાઈની વાત નથી. પરંતુ જ્યારે બહારનો અવાજ રોકી દેવામાં આવ્યો અને માત્ર આંતરિક ધ્વનિતરંગોને મુખરિત થવાનો અવસર મળ્યો તો એ એટલાં સ્પષ્ટ સંભળાવા લાગ્યા જાણે એ અંગો પોતાની ગતિવિધિઓની સૂચના જોરશોરથી આપી રહ્યા હોય.

લોહીનું ભ્રમણ, શ્વાસોચ્છ્વાસ, આકુંચન-પ્રકુંચન, ગ્રહણ-વિસર્જન, સ્તંભન-પરિભ્રમણ, વિશ્રામ, સ્ફુરણા, ઠંડી-ગરમી જેવા પરસ્પર વિરોધી અથવા પૂરક. અગણિત કાર્યો શરીરના અંગોપાંગમાં નિરંતર થયા કરે છે. દરેક હલનચલન ધ્વનિતરંગો ઉત્પન્ન કરે છે. એ

સંજોગોમાં એમનો શબ્દ પ્રવાહ કાન સુધી પહોંચી જ શકે છે અને સંવેદનશીલ કર્ણોન્દ્રિયો એમને યથાર્થ રીતે સાંભળી પણ શકે છે.

કાન જેવું કોઈપણ ઈલેક્ટ્રોનિક સાધન મનુષ્ય દ્વારા બનવાનું સંભવ નથી. કારણકે કાનમાં એવો સંવેદનશીલ પડદો લગાડવામાં આવ્યો છે જેની જાડાઈ એક ઈંચનો ૨૫૦૦ બિલિયનનો (એક બિલિયન બરાબર દસ લાખ) ભાગ છે. આટલી હલકી તેમ જ આટલી સંવેદનશીલ ધ્વનિગ્રાહક વસ્તુ બની શકવી પાનવીય કર્તૃત્વના ગજા બહારની વાત છે. સાંભળવાના પ્રયોજનમાં કામ આવનારા માનવ નિર્મિત યંત્રોની તુલનામાં કાનની સંવેદનશીલતા દસ હજાર ગણી છે. આપણાં કાન લગભગ ૪ લાખ પ્રકારના અવાજો ઓળખી કાઢે છે અને એમના તફાવતને સમજી શકે છે. કેટલાય સંગીતજ્ઞોના કાન સો વાદ્યોના સમન્વયથી વાગનારા ઓર્કેસ્ટ્રા સાંભળીને એમાંથી નીકળનારા ધ્વનિ તરંગોનું વિશ્લેષણ કરવામાં સક્ષમ જણાયા છે. શતાવધાની લોકો સો શબ્દોની શૃંખલાઓને ક્રમબદ્ધ રૂપે સાંભળી અને એમને મગજમાં ધારણ કરવામાં સમર્થ હોય છે. કહેવાય છે કે પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ અવાજ સાંભળીને એના અંતરને જાણી શકતો હતો.

કાનનો પડદો અવાજના વિખરાયેલા તરંગોને એક સ્થાને કેન્દ્રિત કરીને અંદરની નળીમાં મોકલે છે. ત્યાં એ તરંગો વિદ્યુત કણોમાં પરિવર્તન પામે છે. આ જ કેન્દ્રમાં ત્રણ નાના પરંતુ અતિ સંવેદનશીલ હાડકાં હોય છે. એ પરસ્પર મળીને એક પિસ્ટનનું કામ કરે છે. એનાથી આગળ લસિકાયુક્ત શંખની આકૃતિવાળા ખાંચામાં પહોંચતાં પહોંચતાં અવાજનું સ્વરૂપ ફરીથી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. આ ત્રીજા ભાગના પડદાનો સીધો સંબંધ મગજ સાથે છે. કાનના બાહ્ય પડદા પર

અથડાતા દરેક અવાજના મોજાને લગભગ ૩૫૦૦ કણિકાઓ દ્વારા આગળ ઘકેલવામાં આવે છે અને મગજ સુધી પહોંચવામાં એને સેકંડના હજારમા ભાગ કરતાં પણ ઓછો સમય લાગે છે. મગજ એને સ્મરણશક્તિના કોષ્ટકોમાં વિતરિત વિભાજિત કરે છે. આ સ્મરણશક્તિ અવાજના પૂર્વાનુભવો પરથી નિર્ણય કરી લે છે કે એ અવાજ શેનો છે. અત્યંત લાંબી પણ થોડા જ સમયમાં પૂરી થનારી આ પ્રક્રિયાને અંતિમ રૂપ અહીં આવીને જ મળે છે.

કેટલાય જીવોમાં અત્યંત દૂરના અવાજો સાંભળવાની શક્તિ મનુષ્ય કરતાં પણ વધુ છે. ઘોડાને જ લઈએ તો એના કાનના બહારના પડદામાં ૧૭ પેશિઓ હોય છે જ્યારે મનુષ્યમાં એમની સંખ્યા ૯ છે. આ જ અનુપાતથી ઘોડો વધુ દૂરનો અને વધુ ધીમો અવાજ મનુષ્ય કરતાં વધુ સારી રીતે સાંભળી શકે છે.

નેપોલિયન બોનાપાર્ટની સ્મરણશક્તિ તીવ્ર હતી. પોતાની સેનાના દરેક સિપાઈનું નામ એ જાણતો હતો અને એમના અવાજ દ્વારા કોણ બેસે છે એ કહી દેતો. એ જ રીતે સિકંદરની શ્રવણશક્તિ વિલક્ષણ હતી. એકવાર રાત્રે એણે ગીત સાંભળ્યું. નિસ્તબ્ધ નીરવતામાં એ ગીત બહુ દૂર ગવાતું હતું, પરંતુ સિકંદરે એને માત્ર સાંભળ્યું જ નહીં મોઢે પણ કરી લીધું. કેટલાય દિવસો સુધી સંગીત પ્રવાહ એ જ રીતે એ જ સમયે સંભળાતો રહ્યો. સિકંદરે પોતાના કર્મચારીઓને એ ગાયકની દિશા અને અંતર જણાવીને એને બોલાવવા મોકલ્યો. સિકંદરે જેનો અવાજ સાંભળ્યો એ પાંચ માઈલના અંતરે નીરવ જંગલમાં ગાઈ રહ્યો હતો.

મગજની સાથે સાથે નાક, કાન, આંખ અને જીભની ઈન્દ્રિયો જોડાયેલી છે. આ બધાના કાર્યોના સંચાલન, સંતુલન કરવામાં મગજની શક્તિ સુસંકલન સાથે ખર્ચાય છે. જો એમાંથી કોઈ એક ઈન્દ્રિય કુંઠિત થઈ જાય તો એના માટેની ક્ષમતા અન્ય ઈન્દ્રિયો પર કે ઈન્દ્રિય

વિશેષ પર લાગી જાય છે. આ જ કારણસર અંધજનોમાં વિશિષ્ટ પ્રતિભા વિકસિત થતી જોવા મળે છે. અન્ય ઈન્દ્રિયો કુંઠિત થવાનો લાભ પણ અન્ય ઈન્દ્રિયોની શક્તિ વધારવામાં થાય છે. જો કે આંખોમાં સૌથી વધુ શક્તિ નિયોજિત છે તેથી અંધજનોમાં ગાયન, સ્મરણ વગેરેની વિશેષતાઓ અધિક માત્રામાં વિકસિત થયેલી જોવા મળે છે.

મહાવરાથી કાર્યમાં પૂર્ણતા આવે છે. કસરત કરવાથી દુર્બળ વ્યક્તિ પણ પહેલવાન બની જાય છે. કાલિદાસ મૂર્ખ હતા, પરંતુ વિદ્યાધ્યયનમાં નિરંતર પરિશ્રમ કરવાથી તેઓ ઉચ્ચ કોટિના કવિ અને વિદ્વાન બની ગયા. ઈન્દ્રિયોની શક્તિનું અભિવર્ધન કરી અભ્યાસ કરવામાં આવે તો એમની ક્ષમતામાં અસાધારણ અને આશ્ચર્યજનક વૃદ્ધિ થઈ શકે છે. કર્ણેન્દ્રિયનો વિકાસ તો એટલો બધો થઈ શકે છે કે વ્યક્તિ સિકંદરની જેમ દૂરગામી, ધીમા અવાજો પણ બરાબર સાંભળી શકે છે. આવી વિશેષતાઓ કેટલાકમાં જન્મજાત હોય છે અને કેટલાકમાં પ્રયત્નપૂર્વક અભ્યાસ દ્વારા વિકસિત કરી શકાય છે.

આ તો સ્થૂળ કર્ણેન્દ્રિયમાં નિકટવર્તી ઉચ્ચારણો સાંભળવા, સમજવાની વાત થઈ. એનાથી પણ આગળની વાત કરતાં કહી શકાય કે સૂક્ષ્મ અને કારણ શરીરોમાં -સમાયેલી શ્રવણશક્તિને જો વિકસિત કરી શકાય તો અંતરિક્ષમાં નિરંતર પ્રવાહિત થનારા એ ધ્વનિતરંગોને પણ સાંભળી શકાય છે, જે ચામડીના બનેલા કાનોની પકડથી બહાર છે.

સૂક્ષ્મ જગતના હલનચલનનો આભાસ આ ધ્વનિતરંગોના આધારે થઈ શકે છે. કણસવાનો અવાજ સાંભળીને કોઈના શોકગ્રસ્ત હોવાનો, દુઃખદર્દથી તરફડવાનો, અવાજ નરનો છે કે નારીનો, બાળકનો છે કે વૃદ્ધનો, નજીકનો છે કે દૂરનો તે જાણી શકાય છે, એનું અનુમાન કરી શકાય છે. જો સૂક્ષ્મ ધ્વનિતરંગોને સાંભળી શકાય તો વિશ્વમાં વિભિન્ન સ્થાનો પર વિભિન્ન

સ્તરોએ ઘટનારી ઘટનાઓનું વિવરણ જાણી શકાય છે. સંભાવનાઓની જાણકારી મેળવી શકાય છે તથા લોકલોકાંતરોમાં રહેલી હલચલોને સમજી શકાય છે. સર્વ સાધારણ માટે અજ્ઞાત જાણકારીઓ સૂક્ષ્મ શરીરની કર્ણોન્દ્રિયના વિકાસ દ્વારા અવશ્ય સંભવ છે.

તંત્ર વિદ્યામાં 'કર્ણ પિશાચિની' સાધનાનું મહત્વપૂર્ણ પ્રકરણ છે. રેડિયો, ટેલીફોન તો નિર્ધારિત સ્થાનેથી નિર્ધારિત સ્થાન પર જ સંદેશ પહોંચાડે છે, એમને વિશેષ યંત્રો દ્વારા જ મોકલી શકાય છે. કર્ણ પિશાચિની વિદ્યાથી ગમે ત્યાં ચાલી રહેલા શબ્દ પ્રવાહને સાંભળી શકાય છે. સ્થૂળ શબ્દો ઉપરાંત અન્ય ઘટનાક્રમોની હલચલો વિદ્યુત રૂપે અંતરિક્ષમાં હયાત હોય છે. એ કિરણોને પ્રકાશ રૂપે જોઈ શકાય છે અને શબ્દ રૂપે સાંભળી શકાય છે. તાંત્રિક સાધના વડે આ સિદ્ધિને ઉપલબ્ધ કરનારા પોતાના જ્ઞાનભંડારને અસાધારણ રૂપે વધારી શકે છે અને એ સ્થિતિમાંથી વિશેષ લાભ મેળવી શકે છે.

નાદ-યોગ સૂક્ષ્મ શબ્દપ્રવાહને સાંભળવાની ક્ષમતા વિકસિત કરવાનું સાધના વિધાન છે. કાનના બાહ્ય છિદ્રો બંધ કરી દેવાથી એમાં સ્થૂળ શબ્દોનો પ્રવેશ અટકી જાય છે ત્યારે ઈશ્વર દ્વારા ચાલી રહેલા ધ્વનિ કંપનોને એ નીરવતામાં સાંભળવા અને સમજવા સરળ બની રહે છે. નાદયોગના અભ્યાસીઓ કાનના છિદ્રો બંધ કરીને માનસિક એકાગ્રતાના આધારે અનેક પ્રકારના દિવ્ય ધ્વનિતરંગો સાંભળી શકે છે. શંખ, મૃદંગ, વીણા, નકેરી, નૂપુર જેવા અવાજો આવે છે અને વાદળા ગરજવાના, ઝરણું વહેવાના, અગ્નિ પ્રદિપ્ત થવાના, તમરા બોલવાના ક્રમબદ્ધ ધ્વનિતરંગો પણ સાંભળાય છે. શરૂઆતમાં એ શરીરની અંદરના હલનચલનોની પ્રતિક્રિયા જ હોય છે પછી દૂરવર્તી ઘટનાક્રમોના સંકેત પ્રગટ કરનારાં વધુ સૂક્ષ્મ અવાજો પણ પકડમાં આવે છે. અનુભવના

આધારે એમનું વર્ગીકરણ કરીને જાણી શકાય છે કે આ ધ્વનિસંકેતો સાથે કયા કયા પ્રકારનો કયા કાળનો ઘટનાક્રમ સંબંધિત છે એ પણ જાણી શકાય છે. શરૂઆતના અભ્યાસી પણ પોતાના શરીરગત અવયવોનાં હલનચલન રકતપ્રવાહ, હૃદયના ઘબકારા, પાચનસંસ્થાન વગેરેની જાણકારી ડોક્ટરો સ્ટેથોસ્કોપ જેવા ઉપકરણો દ્વારા મેળવે એ જ રીતે મેળવે છે. પોતાના જ નહીં બીજાના શરીરની સ્થિતિનું વિશ્લેષણ પણ આ જ આધારે થઈ શકે છે અને તદનુકૂળ યથાર્થ નિદાન થતાં યોગ્ય ઉપચારનો પ્રબંધ થઈ શકે છે.

સૂક્ષ્મ શરીરની કર્ણોન્દ્રિયને વિકસિત કરીને સંસારમાં બનનારા ઘટનાક્રમોને જાણી શકાય છે. કારણ શરીરનો સંબંધ ચેતના જગત સાથે છે. લોકોની મનસ્થિતિના કારણે ઉત્પન્ન થનારાં અદેશ્ય ધ્વનિતરંગો જેમને સમજાય તેઓ માનવ પ્રાણીની, પશુપક્ષીઓ તેમ જ જીવજંતુઓની મનસ્થિતિનો પરિચય પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આમ વગર ઉચ્ચારણે એક મનનો બીજા મન સાથે પરિચય તેમજ આદાન-પ્રદાન પણ થતું રહે એવી સંભાવનાઓ વધે છે. વિચાર સંચાલન વિદ્યાના જ્ઞાતા જાણે છે કે મનસ્થિતિ અનુસાર ભાવનાઓના ઉતાર-ચઢાવમાં એક વિચિત્ર પ્રકારનો ધ્વનિ નીકળે છે અને એને સાંભળવાનું સામર્થ્ય હોય ત્યારે મૌન રહીને જ બીજાની વાત અંતઃકરણના પડદા પર ઉતરતી અનુભવી શકાય છે અને પોતાની વાત બીજા સુધી પહોંચાડી શકાય છે.

કારણ શરીરની કર્ણોન્દ્રિય સાધના દેવી સંકેતોને સમજવા, ઈશ્વર સાથે વાર્તાલાપ અને ભાવનાત્મક આદાન-પ્રદાન કરવામાં સમર્થ બની શકે છે. સાધનાત્મક પુરુષાર્થ કરતાં કરતાં પોતાનાં આ દિવ્ય સંસ્થાનોને વિકસિત કરવાં અને અપૂર્ણતા તરફથી પૂર્ણતા તરફ વધવું એ જ તો યોગ સાધનાનો-આત્મ સાધનાનો ઉદ્દેશ્ય છે.

સિદ્ધિઓનો ભંડાર છે માનવીનું અંતઃકરણ

કુમાયુની પહાડીઓ પર કેટલાય દિવસ ફરતા, વનશ્રીનું અવલોકન કરતા તે કુમાયુના રાજાસાહેબ અને રાણીસાહિબા સાથે નૈનિતાલની પાસેના એક એવા સ્થાન પર જઈ પહોંચ્યા જ્યાંના ફૂલોની છટા જોવાલાયક હતી. સમય ઘણો થઈ ચૂક્યો હતો અને સ્થળ પણ ખૂબ રમણીય હતું તેથી તે દિવસના પડવ માટે તે સ્થળને જ પસંદ કરવામાં આવ્યું. આજ્ઞા થતાં જ ખીલા ખોલી દેવામાં આવ્યા. થોડા સમય પહેલાં જે સ્થળ નિર્જન એકાંત હતું હવે એમાં જ સેંકડો તંબૂ લાગી ગયા હતા. સેવક-સેવિકાઓની અવર-જવર અને વ્યસ્તતા દેખાવા લાગી.

રાતના બાર વાગ્યા સુધી ગપશપ, ભોજન-પાણી ચાલતાં રહ્યાં અને તે પછી ફરીથી સન્નાટો છવાઈ ગયો. બધા લોકો પોતપોતાના બિછાના પર ચાલ્યા ગયા અને આખા દિવસના થાકેલા હોવાના કારણે થોડી જ વારમાં સૂઈ ગયા. ઊંઘનો પહેલો તબક્કો પૂરો કર્યો હશે ત્યાં તેમણે અનુભવ કર્યો કે એમના ખાટલા પર કોઈ છે. ઊંઘ ખુલી ગઈ. એમણે સ્પષ્ટ સાંભળ્યું કે કોઈ એમનું નામ બોલીને કહી રહ્યું છે કે “મિસ્ટર ફેરલ-જે સ્થાન પર તમારો આ તંબૂ લગાવ્યો છે તેની અમને પહેલેથી જ જરૂરિયાત છે. તમે આ સ્થાનને ખાલી કરી દો. મારી વાત સમજમાં ન આવતી હોય તો સામે ઉત્તર-પશ્ચિમમાં જે પહાડીઓ દેખાય છે ત્યાં આવો, હું તમને બધું સમજાવી દઈશ.”

“પરંતુ આપ છો કોણ ?” આમ કહીને તેમણે ખાટલામાથી ઉઠીને ટોચ સળગાવી. આખો તંબૂ પ્રકાશથી ભરાઈ ગયો. પરંતુ ત્યાં તો કોઈ નહોતું આવ્યું. તેઓ બહાર નીકળ્યા, પરંતુ ત્યાં પણ કોઈ નહોતું. કોઈના પગલાંના પણ નિશાન નહોતા જેથી ખબર પડે કે ત્યાં કોઈ આવ્યું હતું. એક વાર તો એમને થોડોક ભય લાગ્યો, પરંતુ

બીજી જ ક્ષણે તેઓ ચૂપચાપ તંબૂમાં ચાલ્યા ગયા અને ફરીથી સૂવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. ઊંઘતી વખતે તેમણે ઘડિયાળ જોઈ તો રાતના સાડા ત્રણ વાગ્યા હતા.

ઘણાં પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ તેમને ઊંઘ નહોતી આવતી. ગમે તે રીતે આંખો બંધ કરતા હતા. એવામાં ફરીથી કોઈના આવવાનો અવાજ થયો. સૂતાં સૂતાં જ એમણે આંખો ખોલી અને જોયું તો કોઈ છાયા પુરુષ ત્યાં ઊભા હતો, આ વખતે પણ તેણે એ જ શબ્દો કહ્યા. એમણે ઓળખવા માટે જેવી ટોચ સળગાવી કે ત્યાં ન તો કોઈ છાયા હતી, ન માણસ. એકાંત એવું જ હતું. આખા શરીરમાંથી પરસેવો છૂટી ગયો. આજ સુધી એમણે પોતાની અંદર સાહસની ઊણપ અનુભવ નહોતી કરી. અનેક વખત યુદ્ધની ભયંકરતાનો સામનો કર્યો હતો. પોતાના આગળ પડતા સાહસને કારણે જ આજે તેઓ પશ્ચિમી ક્રમાંડના સેનાપતિ હતા. પરંતુ આજે તેઓ એકવાર અતીન્દ્રિય સત્તાની કલ્પના માત્રથી ગભરાઈ ગયા. શરીર કાંપવા લાગ્યું, મોંમાથી એક શબ્દ નીકળ્યો તે પણ આફત હતી. ચૂપચાપ આંખો બંધ કરી લીધી. પછી સવાર સુધી ન તેમણે આંખો ખોલી અને ન તો કશું જોયું કે સાંભળ્યું, પરંતુ એક વિલક્ષણ આકર્ષણ જાગી રહ્યું હતું કે શું કામ એ પહાડી પર જઈને ન જોવું કે વાત શું છે, જૂતા, કપડાં પહેરીને બહાર નીકળ્યા. મોડા ઊંઘવાને કારણે બાકીના લોકો હજુ સુધી ઊંઘતા પડ્યા હતા. શ્રી ફેરલ બહાર નીકળ્યા અને ચૂપચાપ તે પહાડી તરફ ચાલવા માંડ્યા.

જે સ્થાન પર પહોંચવા માટે તેમને નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો ત્યાં સુધી પહોંચવાનો રસ્તો ખૂબ જ દુર્ગમ, સાંકડો અને ભયજનક હતો. ઉપર ચઢવાની હિંમત નહોતી થતી, પરંતુ

ન જાણે કોઈ વિશેષ આકર્ષણ એમને ઉપર ખેંચી લઈ જઈ રહ્યું હતું એવું લાગતું હતું જાણે કોઈ વ્યક્તિ સાથે સાથે રસ્તો બતાવતું ચાલી રહ્યું હોય. ઉપર ચઢવાની શક્તિ પણ કોઈ અદૃશ્ય સત્તા જ આપી રહી હતી. સાડા ત્રણ કલાકના સખત પરિશ્રમ પછી તેઓ ઉપર આવી પહોંચ્યા. હાંફ અને પરસેવાના કારણે શ્વાસ ફૂલી ગયો હતો, આગળ ચાલવાનું કઠીન દેખાતું હતું તેથી ત્યાં જ પડેલા એક ચોરસ પથ્થર પર થોડો આરામ કરવાની ઈચ્છાથી બેસી ગયા.

હજુ બે ક્ષણ પણ વીતી નહોતી કે બરાબર તે જ અવાજે તેમને ચોકાવ્યા, “મિસ્ટર ફેરલ ! હવે તમે પોતાના જૂતા ત્યાં જ ઉતારી દો અને ધીમે ધીમે ઉતરીને અહીંયા મારી પાસે આવો.” એ શબ્દો સાથે જ એમની દૈષ્ટિ ઉઠી, એમણે જોયું એક અતિ જર્જર શરીર, પરંતુ મુખમંડળ-માંથી વહેતા અપૂર્વ તેજપુંજવાળા સાધુ સામે ઊભા છે. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે, “હું તો આમને જાણતો પણ નથી, જાણવાનું તો શું આ પહેલાં ક્યારેય જોયા પણ નથી, તેઓ મારું નામ કેવી રીતે જાણી ગયા. તેઓ અહીંયા હતા તો બિલકુલ તેમના શરીર જેવી છાયા, રાત્રે મારા તંબૂ સુધી કેવી રીતે પહોંચી ? ન કોઈ સંપર્ક માટે તાર, ન રેડિયો માર્ફોફોન. પછી એમના જેવો જ અવાજ મારા સુધી કેવી રીતે પહોંચ્યો?” ન જાણે કેટલાય સવાલ એક સાથે એમના મગજમાં ઉઠ્યા. એમના આ સવાલો પર એક વધુ પ્રશ્નભર્યું નિશાન લગાવતા સાધુએ કહ્યું કે, “તું જે વિચારી રહ્યો છે તે એકાએક સમજવાની વાત નથી. સમજી શકે પણ નહીં, કારણકે તેના માટે લાંબા સમય સુધી સાધના અને યોગાભ્યાસ કરવો પડે છે. જીવનના સુખ અને ઈન્દ્રિયોના આકર્ષણને છોડીને લાંબા સમય સુધી તપ કરવું પડે છે. તે ન આપના માટે સંભવ છે, ન આપ જાણી શકશો. આપ તો જે કામ માટે બોલાવ્યા છે તેના માટે અહીં આવી જાઓ.”

ફેરલ આશ્ચર્યચકિત રહી ગયા કે આ વ્યક્તિ

મનુષ્ય છે કે દેવતા. વાતો મારા મનમાં જાગી રહી છે અને જાણી એ રહ્યા છે ! મનુષ્ય પણ કોઈ પુસ્તક છે જેના સંપૂર્ણ રહસ્યને, અપ્રગટને આ રીતે વાંચી શકાય છે ? આ રીતના વિચિત્ર પ્રશ્ન અને ચિંતન કરતા કરતા તેઓ નીચે ઉતરવા લાગ્યા અને થોડી જ વારમાં ત્યાં જઈ પહોંચ્યા જ્યાં સાધુ બેઠા હતા. ત્યાં એક વ્યક્તિને આરામ કરવા પૂરતી જગ્યા અને ઘૂણીમાં સળગી રહેલી આગ સિવાય બીજું કંઈ પણ નહોતું.

પાસે પહોંચતાં જ, સાધુએ પોતાના જર્જર હાથ એમની પીઠ પર ફેરવ્યો. હાથ ફરતાં જ તેઓ એક વાર ફરીથી ચોકી પડ્યા, અરે ! આ શું, વૃદ્ધાના શરીરમાં એવી કેવી વિદ્યુત શક્તિ છે કે એમનું શરીર જે અત્યાર સુધી થાકથી તૂટતું હતું તે ફૂલ જેવું હલકું જણાવા લાગ્યું. શ્રદ્ધાવશ એમણે ઝૂકીને સાધુના ચરણસ્પર્શ કર્યા. અત્યારસુધીમાં તેમણે સેંકડો સાધુ જોયા હતા, પરંતુ આ તો કાંઈક વિલક્ષણ જ હતા. એમને અનુભવ થયો કે આવાં જ સાધુઓએ ભારતીય દર્શનનું સન્માન વધાર્યું છે. આ તો ભીષ્મ માગનારા પેટ ભરનારા બાબાજી નથી, તપસ્વી છે. તેઓ શરીરથી ૮૦-૯૦ પાઉંડના હોવા છતાં શક્તિ અને સામર્થ્યમાં હજારો બોમ્બની ક્ષમતા કરતાં પણ કેટલાયગણા શક્તિશાળી અને જ્ઞાન-વિજ્ઞાનના ભંડાર હોય છે.

વાતાવરણમાં ફેલાયેલા મૌનને તોડતાં સાધુ કહેતા હતા, “એ સ્થાન જ્યાં આપના તંબૂ લાગ્યા છે ત્યાં પહોંચવા માટે મેં એક યુવાનને પ્રેરણા આપી છે. તે પૂર્વ જન્મમાં મારો શિષ્ય હતો. સાધના અધૂરી રહી ગઈ હોવાથી ફરીથી હવે હું એની પાસે લોકમંગળ માટે સાધના અને તપ કરાવવા માગું છું, પરંતુ એના પૂર્વજન્મની સ્મૃતિઓ સુષુપ્ત થઈ ગઈ છે. આ જન્મના સંસ્કાર અને પરિસ્થિતિઓ તેને ખેંચે છે તેથી સાધનામાં સ્થિર નથી થઈ શકતો. મેં તેને પ્રેરણા આપીને બોલાવ્યો છે. તે આવીને નિર્દેશિત સ્થાન નહીં મેળવી શકે તો એને ભ્રમ થશે અને હું જે

ઈચ્છું છું તે નહીં થઈ શકે તેથી આપ તે સ્થાન તરત જ ખાલી કરી દો.

કમાંડર ફેરલ કહેવા લાગ્યા, “ભગવાન ! આપ મને પણ મારા પૂર્વજન્મની થોડીક વાતો બતાવશો ?” સાધુ બોલ્યા, “બેટા ! આ સિદ્ધિઓ તમાશા માટે નથી હોતી એનું એક પ્રયોજન છે, એમાં જ ખર્ચ કરવી ઉચિત છે. હા, જો તું ઈચ્છે તો એ યુવકના પૂર્વજન્મનું વિવરણ બતાવતી વખતે ઉપસ્થિત રહી શકે છે. બસ, હવે જાઓ. તંબૂમાં તમારા માટે હલચલ મચી ગઈ છે મારે પણ ઉતાવળ છે.

તેઓ જે રસ્તેથી આવ્યા હતા ત્યાંથી જ પાછા આવી ગયા. અહીંયા સાચે જ જોરશોરથી એમની તપાસ ચાલી રહી હતી. એમણે બધી રાતો રાજા સાહેબને બતાવી અને તે સ્થાન છોડીને પગલને ૨૦૦ ગજ દૂર કરી દીધો.

સાંજ થતાં એક યુવક સાચે જ આમતેમ કશું શોધતો એ સ્થળ પર આવી પહોંચ્યો. બધી રીતે નિશ્ચિતતા જોઈને તે યુવક ત્યાં બેસી ગયો. એટલામાં ફેરલ પણ ત્યાં પહોંચી ગયા. એમની જાણાસા તીવ્ર થઈ રહી હતી એટલામાં સાધુ પણ થોડીવારમાં ત્યાં આવી પહોંચ્યા. શ્રી ફેરલ અને યુવક બંનેએ તેમને પ્રણામ કર્યા અને આદેશની પ્રતીક્ષામાં ઊભા થઈ ગયા.

તે સ્થાન વૃક્ષોના ઝુંડ વચ્ચે હતું. એની સફાઈ કરવામાં આવી. અગ્નિ પ્રગટાવીને સાધુએ કાંઈક પૂજા કરી, મંત્રો બોલ્યા અને એક જગ્યાએ તેમને બેસાડી દીધા. અત્યાર સુધીમાં ચારે તરફ અંધારું છવાઈ ગયું હતું.

સાધુ ધ્યાનાવસ્થિત થઈને બેસી ગયા. એમના મગજમાંથી પ્રકાશની રેખા ફૂટી અને એક વૃક્ષના મોટા વડ પર ગોળાકાર દેશ્ય દેખાઈ આવ્યું. પછીથી એમાં જ કાંઈ જોયું તો બિલકુલ સિનેમાની માફક વ્યવસ્થિત હાલતાં ચાલતાં

બોલતાં નાટક જેવું હતું. એમાં એ યુવકના પૂર્વજીવનની અનેક ઘટનાઓ બરાબર ચલચિત્ર જેવી જ પ્રત્યક્ષ આંખોથી દેખાતી હતી. વચ્ચે વચ્ચે તે યુવક થોડો ઉત્તેજિત થઈ જતો હતો, હા, હા, આ બધું મેં જ કર્યું છે એવું બોલી ઉકતો હતો. એના મૃત્યુસુધીની બધી ઘટનાઓ ફેરલે પણ જોઈ તો તેઓ ભારતીય દર્શનની આ મહાનતમ ઉપલબ્ધિથી એટલા પ્રભાવિત થયા કે પોતાનું આખું જીવન પોતાના બધા સંસ્કારો જ બદલીને એમણે પોતાને પૂરા ભારતીય બનાવી દીધા.

યુવકે અંતે સાધુને પ્રણામ કરીને કહ્યું, “ભગવાન ! હવે મારો મોહ તૂટી ચૂક્યો છે, હું મારી છોડી દીધેલી સાધના અને કઠીન તપશ્ચર્યા માટે ફરીથી તૈયાર છું. આપ મને રસ્તો બતાવો જેથી હું તે છોડેલા અધૂરા કાર્યોને પૂરા કરી શકું.”

સાધુએ કહ્યું, “બેટા ! આજે તું અહીંયા જ વિશ્રામ કરી લે, સવારે ઘેર પાછો જજે. ફરી ઉચિત સમયે હું મારી જાતે જ તને બોલાવી લઈશ.” શ્રી ફેરલના જીવનમાં આ બીજી ખૂબ મહત્વની ઘટના હતી જેણે તેમને ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રામાણિકતાનો બોધ કરાવ્યો હતો. તેઓ આ પછી એ ન જાણી શક્યા કે તે યુવકને ક્યારે સાધના માટે બોલાવવામાં આવ્યો, પાછળથી શું બન્યું, કયા કામથી વિખ્યાત થયો. શું કામ કર્યું, પરંતુ તેમણે જે કાંઈ જોયું તેને લઈને તેઓ હિન્દુસ્તાનથી ઈંગ્લેન્ડ સુધી ભારતીય ધર્મ અને અધ્યાત્મના ગીત ગાતા રહ્યાં. માર્ચ સને ૧૯૪૨ માં બનેલી આ ઘટનાનું વર્ણન તેમણે ખૂબ રોચક રૂપમાં પોતાના લેખો તથા સંસ્મરણોમાં કર્યું છે.

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી

ગાયત્રી મંત્ર અમારી સાથોસાથ બોલો. ૐ
ભૂર્ભૂવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ
ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત.

યુગ નિર્માણ યોજના અને એના ભાવિ
કાર્યક્રમો :

મનુષ્યની ભાવાત્મક સ્થિતિમાં પરિવર્તન કરીને એને ઊંચા ઊંચવવાના હેતુસર યુગ નિર્માણ યોજનાનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો. મનુષ્યોના ભાવનાત્મક સ્તરની અવનતિ એ સંસારની સર્વસમસ્યાઓનું કારણ છે. જો મનુષ્યોનું ભાવનાત્મક સ્તર ઊંચું હોય તો જે સમસ્યાઓ આજે આપણને દેખાય છે એમાંથી એકનું પણ અસ્તિત્વ ન રહે. જેટલી પણ મુશ્કેલીઓ મનુષ્યની સામે છે એ બધી મનુષ્યે પોતે ઊભી કરેલી છે, વાસ્તવિક નથી. સૃષ્ટિનાં બધાં જ જીવો પોતાનાં જીવનની સુવિધાઓને સહેલાઈથી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. કીડમંકોડથી માંડીને જળચર, ભૂચર અને ખેચર જીવોની સામે એવી કોઈ સમસ્યા નથી જેના કારણે તેઓ દુઃખી થતા હોય. જે પ્રાણીઓ મનુષ્યના સંપર્કમાં આવ્યા એમના માટે દુઃખી થવાનાં કારણો છે. એમને મનુષ્યોએ પાળી રાખ્યાં છે, તેઓ દુઃખી પણ થઈ શકે છે, કપાઈ પણ શકે છે, ભૂખ્યા પણ રાખી શકાય છે અને ઘાયલ પણ થઈ શકે છે. પરંતુ જેઓ પ્રકૃતિના ખોળામાં રહે છે એમના માટે કોઈ સમસ્યાઓ નથી. તો પછી જીવન નિર્વાહ કરવા માટે મનુષ્યને જ કેમ આટલી સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડે છે ? મનુષ્ય તો બુદ્ધિમાન પ્રાણી છે, સુશીલ પ્રાણી છે, ઉન્નત પ્રાણી છે, એની સામે તો સુખસુવિધાના અંબાર હોવા જોઈએ.

પરંતુ આપણે જોઈએ છીએ કે બીજા પ્રાણીઓની તુલનામાં મનુષ્ય ઘણો દુઃખી છે. એની નિમ્નસ્તરની વિચારણાઓ અને ભાવનાઓ તેમજ વિકૃત દૈષ્ટિકોણ એનું મુખ્ય કારણ છે. જો આ સ્તર ઊંચું ઉઠવવામાં આવે તો અભાવગ્રસ્ત સ્થિતિઓમાં પણ મનુષ્ય શાંતિ અને સુખનું જીવન જીવી શકે. કહેવાય છે કે સંપત્તિ હોય, સુખસુવિધાઓ હોય તો મનુષ્ય સુખ અને આનંદથી જીવી શકે, પરંતુ વાત એમ નથી. ગરીબો જેમની પાસે સુખસગવડના સાધનો નથી

હોતા, સંપત્તિ નથી હોતી તેઓ પણ સુખચેનનું જીવન જીવી શકે છે. એમની વૃદ્ધિ અવરોધાતી નથી. ઋષિઓનું જીવન આ જ પ્રકારનું હતું. આ દુનિયામાં એમના જેટલા અભાગગ્રસ્ત કોઈ નહિ હોય. પહેરવા માટે લંગોટી, ઉપયોગ માટે કમંડળ, ઘાસની ઝૂંપડી, જમીન પર શયન. કંદમૂળનો ખોરાક આ બધું હોવા છતાં ઋષિઓએ જણાવ્યું કે અભાવગ્રસ્તતામાં પણ સુખી જીવન જીવી શકાય છે અને વિદ્યા અધ્યયનમાં કોઈ અવરોધ ઊભો થતો નથી. પરંતુ સાચી વાત તો એ છે કે જેમની પાસે સુવિધાઓ હતી, એ લોકો કરતાં અભાવગ્રસ્ત લોકો સુખી અને સમુન્નત જીવન જીવ્યા અને સાધન સગવડો વગર પણ સુખી જીવન જીવી શકાય છે અને ક્યારેક તો એ જીવન અત્યંત ઉપયોગી સિદ્ધ થાય છે. જરૂરી એ જ છે કે ભાવનાત્મક સ્તર ઊંચું હોવું જોઈએ.

એની તુલનામાં જેમની પાસે અપાર સંપત્તિ હોય તેઓ અહંકારને લીધે દુઃખ અને સંકટ ફેલાવે છે. રાવણ પાસે સંપત્તિની કોઈ કમી ન હતી, એની લંકા સોનાની હતી પરંતુ એ પોતે કલેશના ચક્રમાં ફસાયેલો હતો. એના સંપર્કમાં જે પણ જ્યારે પણ આવ્યા એમના માટે એણે સંકટો જ ઊભાં કર્યાં. એને સંપત્તિનો શો લાભ મળ્યો. એની પાસે વિદ્યા હતી, જ્ઞાન હતું તો પણ એને કોઈ લાભ થયો નહિ. ધન, વિદ્યા, બળ આ બધું હોવા છતાં એની પાસે ભાવનાત્મક સ્તરની કમી હતી. સમસ્યાનું એક માત્ર કારણ આ જ છે. જો એને આપણે સમજી લઈને પછી ઉપાય શોધીએ તો આપણને વિજય મળી શકે છે. આપણે અનેક ઉપાયો શોધતા રહીએ છીએ છતાં સમસ્યાનો ઉકેલ આવતો નથી. જો લોહી બગડી ગયું હોય તો એ સુધારવાનો પ્રયત્ન ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી કોઈ દવા-દારુ કામ લાગતાં નથી. ફોડલીઓ નીકળે ત્યારે એક ઉપર પાટો બાંધતાં બીજે નીકળશે. એક ઘા મટે તો બીજો ઘા પાકશે. જ્યારે લોહી શુદ્ધ થઈ જાય ત્યારે ફોડલી કે ઘા પાકવાની સમસ્યા રહેતી જ નથી. એ જ રીતે જો આપણું ભાવનાત્મક સ્તર ઊંચું હોય તો કોઈ સમસ્યા પેદા થવાની નથી અને જો આપણી મનસ્થિતિ અને દૈષ્ટિકોણ પતિત હશે તો આપણે ગમે ત્યાં રહીને સમસ્યાઓ પેદા કરીશું અને પોતાને તથા બીજાને હાનિ પહોંચાડીશું.

ભૂતકાળમાં ભારતવર્ષનો ઈતિહાસ ઉચ્ચ-કોટિનો રહ્યો છે, સમુન્નત રહ્યો છે, સુખી રહ્યો છે. આ પૃથ્વી પર દેવતાઓ નિવાસ કરતા હતા. સ્વર્ગીય વાતાવરણ હતું. આજ જેવા સાધનો એ વખતે ન હોવા છતાં, નહેરો, વીજળીના સાધનો, મકાનો અને વાહનવ્યવહારના સાધનો ન હોવા છતાં આ દેશ સંપત્તિવાન હતો. આ દેશના નાગરિકો દેવતાઓની શિબિરમાં જતા હતા. આ ભૂમિ ત્યારે 'સ્વર્ગાદિપિ ગરીયસી' ગણાતી. એનું કારણ શું ? એનું કારણ એક જ કે એ જમાનામાં લોકો ઉચ્ચ કોટિનો દૈષ્ટિકોણ ધરાવતા હતા. એમની ભાવનાઓ ઉચ્ચ સ્તરની હતી. પરિણામે લોકો પરસ્પર સ્નેહપૂર્વક રહેતા હતા. પરસ્પર વિશ્વાસ સંપાદન કરી વફાદારીનો પરિચય આપતા અને સહકાર આપવા તત્પર રહેતા. વળી તેઓ સંયમી અને સદાચારી હતા. એકબીજાને મદદ કરવાની વૃત્તિ દરેકના મનમાં રહેલી હતી. પોતે કષ્ટ ઉઠાવી બીજાની સેવા કરવી એ દરેક વ્યક્તિનું લક્ષ્ય હતું. આ જ કારણસર માણસો ઓછી વસ્તુઓમાં, સાધારણ વસ્તુઓમાં પણ સુખપૂર્વક રહેતા અને જગદ્ગુરુ કહેવાતા, ચક્રવર્તી શાસક કહેવાતા અને બહારના લોકો દ્વારા એમને શાસનવ્યવસ્થા સંભાળવા માટેનું આમંત્રણ પામતા, પોતાની પાસે જે હોય એ જ વાપરવાનું અને કંઈક બચાવવાનું વલણ રહેતું. અહીં દરેક ઘરમાં સોનું-ચાંદી હતાં. દરેક ઘરમાં લક્ષ્મીનો નિવાસ હતો. કારણકે લોકોએ કરકસરને પોતાના જીવનમાં ઉતારી હતી. આજે જે અપવ્યયતાનું પ્રમાણ દેખાય છે તે એ વખતે ન હતું. એ જમાનાની પરિસ્થિતિઓ સાથે આજની પરિસ્થિતિ સરખાવતાં જણાય છે કે આપણી પાસે જે સમૃદ્ધિ છે, શિક્ષણ છે, વિજ્ઞાનના સાધનો છે તે એ વખતે ન હતાં. ચિકિત્સાના માધ્યમો પણ આપણી પાસે વધુ છે. આમ અસંખ્ય સાધનો હોવા છતાં આપણે અસંતુષ્ટ થઈને ક્યારેક દુઃખી, ક્યારેક ગરીબ, ક્યારેક મુંઝવેલા તો ક્યારેક વ્યાધિઓથી ગ્રસ્ત છીએ. આનું કારણ ભાવનાત્મક સ્તરની કનિષ્ઠતા જ કહી શકાય.

યુગ નિર્માણ યોજનાનો આવિર્ભાવ માત્ર આ જ સમસ્યાના સમાધાન કરવા માટે થયો હતો. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો વિશ્વની જેટલી પણ સમસ્યાઓ, મુશ્કેલીઓ અને પ્રશ્નો છે એનું નિવારણ કરવાનો એક ઉપાય નવનિર્માણ આંદોલન હતો. નવનિર્માણ આંદોલનનો અર્થ

ભાવનાત્મક નવનિર્માણ છે. મનુષ્યની વિચારણાઓ, ભાવનાઓ અને દૈષ્ટિકોણને બદલી દેવા એ જ અમારો ઉદ્દેશ્ય છે. એને બદલી દેતાં બધી જ પરિસ્થિતિઓ સ્વયં જ બદલાઈ જશે એક એક વસ્તુને બદલવી મુશ્કેલ છે. જેમ જેમ આવક વધે એમ ખર્ચ પણ વધતો જાય છે. આવક કરતાં ખર્ચ વધી જાય ત્યારે સમસ્યાનો ઉકેલ કેવી રીતે આવી શકે ? અપવ્યય જો માનવીના કાબૂ બહાર છે તો ગમે તેટલી આવક હોવા છતાં દેવાદારીની સમસ્યા ઊભી જ રહેવાની. એ જ રીતે કોઈ માણસ કોઈ છે, કોઈ સ્વાર્થી છે, કોઈ દુષ્ટ પ્રકૃતિનો છે તો એ બધા જે પોતાના સમીપવર્તી લોકો સાથે જે વ્યવહાર કરશે એની પ્રતિક્રિયા તો થશે જ અને બીજા લોકો પણ એના પ્રત્યે ડંખ રાખશે, ઈર્ષ્યા કરશે, દુર્વ્યવહાર કરશે, લડાઈ ઝઘડા થશે અને સમસ્યાઓ અનેકગણી વધી જશે. ગુસ્સો એ જ છે, ગુસ્સાનું કેન્દ્ર પણ એક જ છે તેથી એનો ઉપાય કરવા માટે ભાવનાત્મક નિર્માણ કરવા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય જ નથી. એ ઉપાય આજે અજમાવાય કે એક હજાર વર્ષ પછી જ્યારે બધાનું ધ્યાન એ તરફ જશે જ્યાં સમસ્યાઓનું ઉદ્ગમસ્થાન છે. ત્યારે જ સ્વસ્થ સ્થિતિનું નિર્માણ શક્ય છે. આ કેન્દ્રને સુધારવા અને સંભાળવા માટે પગલાં લેવામાં આવે. યુગ નિર્માણ યોજનાએ આ તરફ ડગ માંડ્યા છે. તેથી અમારો પ્રયાસ ભાવનાત્મક નિર્માણ છે. એનું જ બીજું નામ વિચાર ક્રાન્તિ છે. એનું જ બીજું નામ જ્ઞાનયજ્ઞ છે. જ્ઞાનયજ્ઞ અને વિચાર ક્રાન્તિના નામે યુગ નિર્માણ યોજનાએ ઘણાં વર્ષો પૂર્વે કેટલાંક વિવિધ કાર્યો શરૂ કર્યા હતાં, અને એ માટે એક મંચનો સાધન માધ્યમ તરીકે ઉપયોગ થયો હતો જે ધર્મમંચ ગણાયો. કારણકે ભારતવર્ષની પ્રતિક્રિયા વિશેષ રૂપે એને લાયક જ હતી. ભારતમાં એસી ટકા લોકો નિરક્ષર છે અને એસી ટકા લોકો ગામડામાં રહે છે. એમનાં માનસિક સ્તર એવાં છે જેમાં કોઈ પણ વસ્તુ સમજી સમજાવી શકાય છે, બોલી શકાય છે અને ઊંડાણ સુધી પહોંચાડી શકાય છે એ ધાર્મિક ક્ષેત્ર જ છે. આપણે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની કથાને જાણીએ છીએ. મોરધવજની કથાને જાણીએ છીએ, પરંતુ એમની રાજનીતિ કે બીજી સમસ્યાઓ વિશે જો કાંઈ પૂછવામાં આવે તો આપણે ભાગ્યે જ જવાબ આપી શકીએ છીએ. અહીંનો ગામડાનો માણસ પણ લોકપરલોકની વાત, ભગવાનની વાત, આત્માની વાત, તીર્થયાત્રાની કે પુણ્ય

પરમાર્થ કે પરલોકની વાત કંઈક અંશે બતાવી શકે છે, બીજી કોઈ વાતો એ જણાવી શકતો નથી. તેથી નક્કી કરવામાં આવ્યું કે લોકોના મન બદલવામાં આવે. લોકોની દિશા જ્યાં છે, ધ્યાન જાણકારીઓ જે ક્ષેત્રમાં છે એને હાથમાં લઈને ભાવનાત્મક નવનિર્માણનું કાર્ય શરૂ કરવામાં આવે.

ધૈર્ય, સત્તા અને રાજસત્તા બંને સમાનાન્તર છે. જો રાજસત્તા ઈચ્છે તો લોકોના માનસિક સ્તરને ઊંચા ઊઠાવી શકે છે. લોકોના ક્રોધ લોભને રોકીને એમને શુદ્ધ અને સદાચારી બનાવી શકે છે. એ જ રીતે ધર્મ સત્તામાં પણ લોકોની ભાવનાઓને સમજીને એમને સન્માર્ગ પર ચાલવાની પ્રેરણા આપવાનું સામર્થ્ય છે. તેથી અમે ધર્મતંત્રને સંભાળીને એની શક્તિનો ઉપયોગ કરીને લોકોની ભાવનાઓને શ્રેષ્ઠ બનાવવાનો પ્રયાસ કર્યો છે. ધર્મતંત્ર પોતે સ્વયં જ અત્યંત સામર્થ્યવાન છે. ધર્મતંત્રમાં ૫૬ લાખ વ્યક્તિ સંત મહાત્મા, બાવા અને બ્રાહ્મણ મહાત્માના રૂપમાં ૭ લાખ ગામોમાં રહે છે. ભારતવર્ષમાં ૭ લાખ ગામ છે અને ૫૬ લાખ સંત મહાત્માઓ છે. દરેક ગામ દીઠ આઠ વ્યક્તિઓ આવે છે. જો આ ૮ માણસો ઈચ્છે તો દરેક ગામને પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર અને સેવાક્ષેત્ર બનાવીને દરેક ગામના શિક્ષણની સમસ્યાને હલ કરી શકે છે. સામાજિક સમસ્યાઓનો ઉકેલ લાવી શકે છે. આપણાં ગામોમાં જે વિષમતાઓ અને દુષણો ફેલાયેલાં છે એમને દૂર કરી શકે છે. આ કામ અઘરું નથી. સફાઈની સમસ્યા તો કંઈ મુશ્કેલ નથી. એ ઉપરાંત સંતમહાત્માઓ ઘેર-ઘેર ભક્તિના નામે સહયોગની ભાવના પેદા કરે, કલ્યાણની ભાવના પેદા કરે, હળીમળીને કામ કરવાની ભાવના પેદા કરે એ ઈચ્છનીય છે. જો આ સરકારનું વ્યક્તિગત ઉત્તરદાયિત્વ બને તો અમને ખાતરી છે કે આપણો ઇતિહાસ અન્ય કોઈપણ દેશની તુલનામાં અગ્રેસર થઈ શકે છે, પાછળ રહેવાની કોઈ જરૂર જ નથી. પરંતુ આ ધર્મતંત્ર બરાબર કામ કરતું નથી. ધર્મતંત્રમાં કામ કરતી વ્યક્તિઓને, ભગવાનના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપને અને સંદેશને સમજીને સેવા પૂજાનો ઉદ્દેશ્ય સમજવાની અને શીખવાની પ્રેરણા આપવાનો પ્રયાસ યુગ નિર્માણ યોજનાએ કર્યો હતો.

છેલ્લા વર્ષોમાં એવું પણ સમજાવાતું રહ્યું છે કે ભગવાન પૂજા-પાઠનો ભૂખ્યો છે. એની થોડીક પ્રાર્થના કરવામાં આવે, સ્તુતિ કરવામાં આવે અથવા ભોગ-પ્રસાદ જેવી નાની મોટી લાલચો

આપવામાં આવે તો આપણી મનોકામનાઓ પૂર્ણ થાય છે. આ કેટલી ગંદી અને ઘૃષિત ભાવના કહેવાય ? યુગનિર્માણ યોજનાનો પ્રયાસ હતો કે દરેક વ્યક્તિને સમજાવવામાં આવે કે ભગવાન કોઈ વ્યક્તિ વિશેષ નથી પરંતુ સમગ્ર સત્તાનું નામ છે. આ સમસ્ત વિશ્વ બ્રહ્માંડ જ ભગવાન છે અને આ વિશ્વ બ્રહ્માંડની પૂજા કરવી અને સેવા કરવી એ ભગવાનની વાસ્તવિક સેવા અને પૂજા છે. એનું પરિણામ એ આવ્યું કે અસંખ્ય વ્યક્તિ જે પૂજાભજનમાં જ બધો સમય વ્યતિત કરતા હતા તેઓ એ સેવાને પોતાનો ધર્મ માન્યો અને પૂજા ભજનની માત્રા સીમિત કરીને બચેલા સમયમાં સેવા કાર્યો હાથ ધર્યાં. ધર્મ-મંચને સેવાશિક્ષણમાં વાળવાનો પ્રયાસ ઘણો જ સારો અને ઉપયોગી જણાયો. એણે આ દેશના નાગરિકોનો ભાવનાત્મક નવનિર્માણ કરવાની દિશામાં ઘણી સફળતા મેળવી. ધર્મક્ષેત્રમાં જે સંપત્તિ રોકવામાં આવી છે, જે મૂડી રોકવામાં આવી છે એને માત્ર પંચ પૂજારીઓના કાર્યોમાં ખર્ચ ન કરતાં જનકલ્યાણના પ્રયોજનોમાં વાપરવાનો પ્રયાસ કર્યો. માત્ર મથુરા-વૃંદાવનમાં જ ૨-૩ મંદિરો એવા છે જેમાં મહિને એક એક લાખ રૂપિયા ભોગ પ્રસાદમાં વાપરવામાં આવે છે. આમ તો મથુરા-વૃંદાવનમાં ૫૦૦૦ મંદિરો છે. ૫૦૦૦ મંદિરોની કમાણી અને ખર્ચનો હિસાબ થવો જોઈએ. બે મંદિરો, મથુરાનું દ્વારકાધીશ મંદિર અને વૃંદાવનના રંગજીનું મંદિર એવા છે કે જ્યાં ભગવાનના ભોગ અને પ્રસાદ પર એક એક લાખ રૂપિયા ખર્ચ થાય છે. આમ મહિનાના એક લાખના ખર્ચ પ્રમાણે વર્ષના બાર લાખ રૂપિયા થયા. બાર લાખમાં એક વર્ષમાં સરસ વિશ્વ વિદ્યાલય ચલાવી શકાય છે અને વિશ્વની શારીરિક, માનસિક, ભાવનાત્મક અને સામાજિક સમસ્યાઓનું અધ્યયન કરીને વિશ્વમાં ભારત માતાનો સંદેશ અને ભારતીય સંસ્કૃતિનો સંદેશ પહોંચવાનું સામર્થ્ય કેળવી શકે એવા સ્નાતકો ઊભા કરી શકાય. એ વિશ્વવિદ્યાલય માટે આવા કાર્યકર્તા તૈયાર કરવાનું અઘરું ન હોઈ શકે.

ઈજનેર બનાવનારા વિશ્વવિદ્યાલયો પોતાનું કામ કરે છે. ચિકિત્સક ડોક્ટર બનાવનારા વિશ્વવિદ્યાલયો પોતાનું કામ કરે છે. પરંતુ ધર્મપ્રચારક અને લોકસેવા કરનારા વિશ્વવિદ્યાલયો ક્યાંય નથી. જો એક મંદિર ઈચ્છે તો પોતાની કમાણીના બાર લાખ રૂપિયા ખર્ચને સમાજની અનેક રીતે સેવા કરી શકે છે. ગાયત્રી

તપોભૂમિનો માસિક ખર્ચ મહિને બે હજાર રૂપિયા છે. એનો અર્થ છે ક્યાં ચોવીસ હજાર રૂપિયા વર્ષના અને ક્યાં બાર લાખ રૂપિયા વર્ષના ! એક એક મંદિરની કમાણીથી ગાયત્રી તપોભૂમિ જેવી ૪૮ સંસ્થાઓ બનાવી શકાય છે. નવ

નિર્માણનો, યુગ નિર્માણનો સંકલ્પ પૂરો કરવાનો આધાર આ જ છે. આજની વાત સમાપ્ત.

ૐ શાંતિ

દેશ-વિદેશના પંડિતો વચ્ચે એક શાસ્ત્રાર્થ થયો. રાજા જ્ઞાનસેન આ બહાના હેઠળ વિદ્વાનોનો સત્કાર કરતા હતા. ઘન અને સન્માન બધાને મળતું હતું, પરંતુ શાસ્ત્રાર્થમાં જે વિજયી થતું, તેના માર્ગદર્શનમાં અન્ય બીજાઓને ચાલવું પડતું હતું. તે સમયમાં પોતપોતાની બડાશ મારવામાં અને મત-મતાંતરો ઊભા કરવાની એક પ્રકારે પ્રથા ચાલતી હતી.

તે શાસ્ત્રાર્થ સમારંભમાં વિદ્વાન ભારવિ વિજેતા જાહેર થયા. હાજર વિદ્વાનોએ તેમનું નેતૃત્વ સ્વીકાર્યું. વિજેતાને સન્માન આપવા માટે રાજાએ તેમને હાથી પર બેસાડ્યા અને સ્વયં હાથીના માથાની કલગી પકડીને તેમના ઘેર સુધી લઈ ગયા. આ સન્માન સાથે ભારવિ જ્યારે ઘેર પહોંચી ત્યારે તેમના માતા-પિતા આનંદવિભોર થઈ ગયા.

ઘેર પાછા ફરીને સર્વપ્રથમ તેમણે પોતાની માતાને પ્રણામ કર્યાં. પિતાની પ્રત્યે ઉપેક્ષાભર્યું અભિવાદન કર્યું. માતાને આ ખટક્યું. ચિડાઈને સાષ્ટાંગ દંડવતનો સંકેત કર્યો. તેમણે તેનું પાલન કર્યું. પિતાએ સુકાયેલા મોંથી 'ચિરંજીવ' કહી દીધું.

વાત સમાપ્ત થઈ ગઈ. પરંતુ માતા-પિતા બંને ઉદાસ હતા. તેમને થવી જોઈએ તેવી પ્રસન્નતા ન હતી. ગુરુકુલથી પાછા ફરતા વિદ્યાર્થી જે શિષ્ટાચારથી ગુરુનું અભિવાદન કરતા હતા અને ગુરુ જે પ્રકારે છાતીથી લગાડીને શિષ્યના પ્રત્યે આત્મીયતાભર્યા આશીર્વાદ આપતા હતા, તેનો સર્વથા અભાવ હતો. ભારવિને રાજા દ્વારા હાથી પર બેસાડીને હાથીના માથાની કલગી પકડીને ઘર સુધી લાવવાનો જ અહંકાર હતો, તેમાં તેમણે શિષ્ટાચારને અને વિનમ્રતાને ભૂલાવી દીધા હતાં. માત્ર પ્રતીક પૂજા જ કરી હતી.

પિતાના ચહેરા પર ઉદાસી જોઈને ભારવિ માતા પાસે તેનું કારણ પૂછવા ગયા. માતાએ બતાવ્યું. વિજયી થઈને પાછા ફરવાની પાછળ તમારા પિતાની કેટલી સાધના હતી, એ તો તમે ભૂલી જ ગયા. શાસ્ત્રાર્થના દસ દિવસો દરમિયાન તેમણે જળ પીને સફળતા માટે ઉપવાસ કર્યા અને તે અગાઉ ભણાવવામાં કેટલો શ્રમ કર્યો, તેની તો તમને યાદ જ નથી. વિજયનો અહંકાર તમારા ચહેરા પર દેખાય છે અને અભિવાદનમાં પ્રતીક પૂજા માત્રનો શિષ્ટાચાર હતો.

ભારવિને પોતાની ભૂલ સમજાઈ. વિદ્વાનો અહંકાર ઓગળી ગયો અને એક શિષ્ય અને પુત્રનો જે વિનય હોવો જોઈએ તેનો ઉદય થયો.

માતાની આંખમાં આંસુ આવી ગયા. તેમણે કહ્યું, "વત્સ ! તમારા વિજયની પાછળ પિતાની સાધના છે, તેને ભૂલતો નહીં. વિદ્વાનોના વિજયની પાછળ શિષ્યની વિનયશીલતા ભૂલાવી જોઈએ નહીં."

और कुछ नहीं चाहिये

(गुरुसत्ताके प्रति समर्पित एक साधक की अभिव्यक्ति)

वे हमें मुस्कराते मिल गये, उनसे अब और कुछ चाहिये भी नहीं,
मन को मन से मिलाते हुये मिल गये, उनसे अब और कुछ चाहिये भी नहीं.
क्या करें वे भी उनको बहुत काम हैं, पास उनके है इतना समय ही कहां,
कब कहां और कैसे हमें मिल सकें वे कभी हैं यहां तो कभी हैं वहां.
अब कभी आते-जाते हुये मिल गये, उनसे अब और कुछ चाहिये भी नहीं.
मन को मनसे मिलाते हुये मिल गये, उनसे अब और कुछ चाहिये भी नहीं.
वे अकेले लला किसकी-किसकी सुनो, क्योंकि उनके लीये हैं बराबर सभी,
कुछ न कम है हमारे दिये यह कृपा, हम कौ मिल जाते गाहे-बगाहे कभी.
चित्त को चित्त में चुराते हुये मिल गये, उनसे अब और कुछ चाहिये भी नहीं,
मनको मनसे मिलाते हुये मिल गये, उनसे अब और कुछ चाहिये भी नहीं.
मेरी रचना उन्हीं की रचायी हुये, वे ही रचना-रचयिता सभी कुछ तो हैं,
उनको क्या क्या कहें वे कथन से परे, वही कवि और कविता सभी कुछ तो हैं,
कोई ध्वनि गुन-गनाते हुये मिल गये, उनसे अब और कुछ चाहिये भी नहीं,
मनको मनसे मिलाते हुये मिल गये, उनसे अब और कुछ चाहिये भी नहीं.
भोड़, माया से हमको छुड़येंगे वे, वे हमारी दशा जानते ही तो हैं,
अब न कोई मेरा एक वे ही तो हैं, इसको वे भी स्वयं मानते ही तो हैं,
बीन बौद्धिक बजाते हुये मिल गये, उनसे अब और कुछ चाहिये भी नहीं.
मनको मनसे मिलाते हुये मिल गये, उनसे अब और कुछ चाहिये भी नहीं.
वे कहीं भी रहें पास मेरे ही हैं, वे तो विश्वास-आकाश मेरे ही हैं,
वे दयावान हैं मेरे भगवान हैं, मेरी हर साँस मधुमास वे ही तो हैं,
गीत मेरा ही गाते हुये मिल गये, उनसे अब और कुछ चाहिये भी नहीं.
मनको मनसे मिलाते हुये मिल गये, उनसे अब और कुछ चाहिये भी नहीं.

श्री रामचरण सिंह "अज्ञात"

વેદોનો દિવ્ય સંદેશ

કદાચન સ્તરીરસિ નેદ્ર સશ્ચસિ દાશુષે ।

ઉપોપેન્નુ મધવન્ ભૂય ઈન્નુ તે દાનં દેવસ્ય પ્રચયતે ।

(સામવેદ-૩૦૦)

ભાવાર્થ : ભગવાન કદી કોઈના કર્મને નિષ્કળ રાખતા નથી અને કોઈ નિર્દોષને શિક્ષા કરતા નથી. આ જન્મમાં અને પુનર્જન્મમાં મનુષ્ય માટે કર્મફળની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

સંદેશ : દુનિયાના બધા કાર્યો ભગવાનની સત્તા દ્વારા જ નિયંત્રિત થાય છે. મનુષ્યના જીવનમાં જન્મથી માંડીને મૃત્યુ સુધીના પ્રસંગો તેના કર્મોના ફળસ્વરૂપે જ ન્યાયદર્શી ભગવાન દ્વારા બનતા હોય છે. પૂર્વ જન્મોના કર્મ અનુસાર જ એ નિશ્ચિત કરવામાં આવે છે કે અમુક આત્માને કયા દેશમાં, કયા કુટુંબમાં, કયા સ્તરનું, કેટલું જીવન જીવવાનું છે. એક જ સમયે જન્મ લેનારા બે બાળકોમાંથી એક કોઈ રાજાને ઘેર જન્મ લે છે અને બીજો કોઈ ખુલ્લી ગુંપડીમાં જન્મે છે, એક જન્મજાત બુદ્ધિશાળી હોય છે તો બીજો મંદબુદ્ધિ, એક હ્રષ્ટપુષ્ટ-શક્તિશાળી હોય છે તો બીજો બીમાર, એક દીર્ઘાયુષ્ય હોય છે તો બીજો અલ્પ આયુષ્ય. ભગવ પક્ષપાત કરીને કોઈના જીવનને સુખ-સગવડોથી ભરી દેતા હોય અને કોઈ નિર્દોષને વિના કારણે જ દંડસ્વ દુઃખ-દરિદ્રતાની આગમાં ફેંકી દેતા હોય તેવું કદી બનતું નથી. આ બધું કર્મફળના વિધાન મુજબ જ બને

આ જન્મમાં જે જેવા કર્મો કરે છે તે મુજબ આત્માને પછીનો જન્મ મળે છે. આત્માને જીવન-મરણના ચક્રમાંથી મુક્તિ મળતી હોય છે કે ફરીથી ૮૪ લાખ યોનીઓના ચક્રમાં ભટકવું પડતું હોય છે. તેનો નવો જન્મ ફરીથી મનુષ્ય યોનીમાં થતો હોય છે કે કૂતરો, બિલાડી, શિયાળ, સાપ, ધુવડના રૂપમાં થાય છે. આ જન્મમાં જેવા સારાં-ખોટાં કર્મો કર્યા હોય છે તેના મુજબ નવા જન્મમાં સુખ-સગવડો મળે છે તથા દુઃખ અને મુશ્કેલીઓના રૂપમાં પ્રાયશ્ચિત કરવાનો અવસર પણ મળે છે.

આજકાલ સમાજની સ્થિતિ વિચિત્ર થઈ ગઈ છે. લોકોને ન તો ભગવાન પર વિશ્વાસ છે કે ન તો તેના કર્મફળની વ્યવસ્થા પર. ફળસ્વરૂપે તેઓ ઉદંડ અને સ્વેચ્છાચારી બની રહ્યા છે. જ્યારે શિક્ષાનો પણ ભય નથી અને નવા જન્મમાં શું થશે તેની ચિંતા પણ નથી તો પછી તેને અટકાવનાર કોણ હશે ? વિવેક બુદ્ધિ પણ કેમ સાથ આપશે ? જે સારું જણાયું, જ્યાં કોઈ લાભ જણાયો, જ્યાં મજા પડી બસ તેની તરફ વધતાં ગયા. પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે કોઈનું અહિત પણ કરવું પડે તો કોઈ ભય જણાતો નથી, કોઈ સંકોચ કે શરમ પણ જણાતી નથી. આ બધું તો પશુઓ પણ કરે છે. ભોજન અને પ્રજનન ઉપરાંત કોઈ બીજી વાતની તેમને ચિંતા જ નથી. મનુષ્યને ભગવાને જે આટલા બધા આશીર્વાદ અને બક્ષિસો આપી છે તેનો જો તે સદુપયોગ ન કરી શકે, પોતાને સાચા અર્થમાં મનુષ્ય ન બનાવી શકે તો પછી આ માનવ યોનીમાં જન્મ થવાનો શો લાભ ગણાય ? પાછલા જન્મમાં પાપ કર્મોની સજા તો ભોગવી રહ્યા છીએ. તેના જ કારણે આ જીવનમાં દુઃખ અને મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડે છે. આપણાથી કોઈ પ્રાયશ્ચિત કરવું શક્ય નથી અને ઊલટામાં બીજા પાપકર્મોમાં ફસાયા છીએ. એનું પરિણામ એ આવે છે કે બાકીનું જીવન નરકમય બને છે તથા નવા જન્મમાં ન જાણે બીજો કયા રૂપમાં દંડ ભોગવવો પડશે. આ સત્ય વિશે પણ કદીક વિચાર કરવો જોઈએ.

ભગવાનનું આ ન્યાયદર્શી સ્વરૂપ અને કર્મફળના મહત્વને સારી રીતે સમજી લેવાથી મનુષ્ય હંમેશાં સદ્વિચારો અને સત્કર્મોમાં જ જોડાયેલ રહે છે તથા કુવિચારો અને દુર્ભાવનાઓના આક્રમણથી બચતો રહે છે.